

Nr 200.

Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen angående flyttning av Stockholms örlogsbas; given Stockholms slott den 8 april 1953.

Kungl. Maj:t vill härmed, under åberopande av bilagda utdrag av statsrådsprotokollet över försvarsärenden för denna dag, föreslå riksdagen att bifalla det förslag, om vars avlåtande till riksdagen föredragande departementschefen hemställt.

GUSTAF ADOLF.

Torsten Nilsson.

Propositionens huvudsakliga innehåll.

I propositionen framlägges förslag till principbeslut om flyttning av Stockholms örlogsbas till Stockholms södra skärgård. Enligt förslaget skall örlogsverket förläggas till Muskö och där till huvuddelen insprängas i berg. Örlogsstationen föreslås skola uppdelas så att varvet å Muskö övertar de uppgifter, som äger direkt anknytning till varvsverksamheten, medan återstoden av stationen förlägges till Berga i omedelbar anslutning till marinen där befintliga skolanläggningar. I samband härmed behandlas vissa frågor rörande Ostkustens marindistrikt m. m.

*Utdrag av protokollet över försvarsärenden, hållet inför
Hans Maj:t Konungen i statsrådet å Stockholms slott
den 8 april 1953.*

Närvarande:

Statsministern ERLANDER, ministern för utrikes ärendena UNDÉN, statsråden SKÖLD, ZETTERBERG, TORSTEN NILSSON, STRÅNG, ERICSSON, ANDERSSON, LINGMAN, NORUP, HEDLUND, PERSSON, HJALMAR NILSON, LINDELL, NORDENSTAM.

Efter gemensam beredning med statsrådets övriga ledamöter anmäler chefen för försvarsdepartementet, statsrådet Torsten Nilsson, frågan om *flyttning av Stockholms örlogsbas* och anför därvid följande.

I årets statsverksproposition har Kungl. Maj:t föreslagit riksdagen att, i avbidan på särskild proposition i ämnet, till *Flyttning av Stockholms örlogsbas* för budgetåret 1953/54 beräkna ett investeringsanslag av 460 000 kronor under befästningars delfond av försvarets fastighetsfond.

Sedan beredningen av ärendet numera slutförts, förordar jag att förslag till principbeslut om flyttningen framlägges för riksdagen.

I. INLEDNING.

Frågan om flyttning av Stockholms örlogsbas, varmed främst förstås örlogsstationen och örlogsvarvet, från huvudstadens centrum har i snart 100 år varit föremål för utredningar och överväganden av statsmakterna. Motionsvägen upptogs frågan redan vid 1856—1858 års riksdag och den första utredningen igångsattes år 1863 genom beslut av Kungl. Maj:t. Därefter har frågan utretts ett flertal gånger samt vid skilda tillfällen berörts i propositioner, motioner och riksdagsskrivelser, dock utan att något beslut om utflyttning fattats. Den näst sista utredningen verkställdes av chefen för marinen och avlämnades den 24 januari 1939.

Nämnda utredningar har i huvudsak räknat med anläggningar ovan jord och förutsatt, att anläggningarna skulle vara belägna i huvudstadens omedelbara närhet, alltså långt in i skärgården. I den år 1939 färdigställda utredningen föreslogs dock en plats längre ut i skärgården, nämligen Erstavik. Samtliga dessa utredningar får numera, främst till följd av vapentechnikens utveckling, anses sakna aktualitet. Det synes därför icke erforderligt att här lämna någon närmare redogörelse för de olika förslagens innebörd. Sammanfattande redogörelser härutinnan liksom om utflytt-

ningsfrågans behandling i övrigt fram till år 1940 återfinnes för tiden 1863—1917 i 1916 års flottstationskommittés betänkande den 19 mars 1917 s. 1—52 och 1917 års flottstationskommittés betänkande den 30 november 1917 del I s. 1—37, för tiden 1918—1930 i 1929 års flottstationsutrednings betänkande den 15 december 1930 (SOU 1930:33) s. 5—25 samt för tiden 1931—januari 1939 i den av chefen för marinen den 24 januari 1939 avlämnade utredningen (SOU 1939:2) s. 9—30. Till dessa redogörelser tillåter jag mig hänvisa.

Den av chefen för marinen verkställda utredningen berördes i *propositionen nr 60 (s. 8) till 1940 års urtima riksdag*, där föredragande departementschefen framhöll, att frågan om en förflyttning av Stockholms örlogsbas i och med utbrottet av den europeiska krisen förlorat sin omedelbara aktualitet men att förflyttningsfrågan icke därmed borde vara avförd från dagordningen. Något principbeslut i ärendet borde dock för det dåvarande icke fattas, enär erfarenheterna från det pågående kriget svårigen kunde överblickas och framför allt luftkriget kunde tänkas giva lärdomar, som skulle kunna påverka ett beslut rörande örlogsbasens förläggning och anordnande.

1945 års försvarskommitté upptog utflyttningsfrågan i sitt den 25 november 1947 avgivna betänkande med förslag angående försvarets organisation (SOU 1947:72). Frågan behandlades där som ett led i ett vidare sammanhang, avseende omfattningen och utformningen av flottans hela basorganisation i krig och i fred. Försvarskommittén framhöll (betänkandet s. 56, 502 o. 503), att en fullgod basorganisation är nödvändig för att flottan skall kunna fylla sina uppgifter. De för krigsbruk avsedda baserna måste på grund av vapenteknikens utveckling utformas så, att de erbjuder effektivt skydd såväl för ineliggande fartyg som för verkstäder och förråd. För att åstadkomma sådant skydd borde fartygstunnlar samt verkstads- och förrådsutrymmen insprängas i berg. Basområden för krigsbruk borde iordningställas på olika platser, bl. a. borde ett primärt basområde finnas i Stockholms skärgård. Fredsbaser beräknades alltså skola finnas i Stockholm, Karlskrona och Göteborg, varjämte en depå skulle finnas vid Hårsfjärden. I samband med den föreslagna moderniseringen av basorganisationen i Stockholms skärgård ansågs frågan om utflyttning av Stockholms örlogsstation och varv ånyo bli aktuell och böra närmare utredas.

Vid remissbehandlingen av försvarskommitténs betänkande anslöt sig marinledningen och överbefälhavaren till de av kommittén framförda allmänna synpunkterna rörande utbyggandet av flottans basorganisation samt framhöll vikten av att bergrum för sjöstridskrafterna snabbt åstadkoms. Chefen för kustflottan framhöll, att den föreslagna utbyggnaden av basorganisationen var av största betydelse för att bereda sjöstridskrafterna operationsfrihet. Marinledningen påyrkade, att den av kommittén före-

slagna utredningen om flyttning av Stockholms örlogsstation och varv snarast skulle igångsättas, och överståthållarämbetet förklarade, att en skyndsam flyttning av örlogsbasen var nödvändig.

I propositionen 1948:206 föreslog Kungl. Maj:t, att flottans basorganisation skulle utbyggas och moderniseras i enlighet med de av försvarskommittén angivna principerna, samt anslöt sig till tanken att ånyo utreda frågan om utflyttning av Stockholms örlogsstation och varv. Föredragande departementschefen anförde därvid i principfrågan bl. a. följande.

Till försvarskommitténs uttalande om den stora betydelse, som en fullgod basorganisation har för flottans uthållighet och förmåga att fylla sina uppgifter, kan jag helt ansluta mig. Behovet av tillfredsställande skydd för basanläggningar och ineliggande fartyg mot flyganfall och mot fjärrverkande vapen framstår, bland annat med hänsyn till landets militärgeografiska läge och den utveckling, som de nämnda anfallsmedlen undergått, såsom särskilt betydelsefullt. I enlighet med vad kommittén föreslagit bör sålunda en modernisering och utbyggnad av basorganisationen komma till stånd, främst syftande till ökat utnyttjande av bombsäkra anläggningar för skydd av fartyg, verkstäder och förråd. Våra vidsträckta skärgårdar erbjuder särskilt gynnsamma förutsättningar för en sådan utveckling. Jag vill här erinra, att jag redan i annat sammanhang föreslagit, att medel skall anvisas för påbörjande av vissa fartygstunlar. — Försvarskommittén har räknat med att nuvarande örlogsvarv och örlogsstationer skall bibehållas. De skäl, som härför åberopats, finner jag bärande.

Riksdagen (skr. 1948:369) fattade beslut i enlighet med Kungl. Maj:ts förslag och ansåg även, att en ny utredning om utflyttning av Stockholms örlogsbas borde komma till stånd.

Kungl. Maj:t har därefter genom beslut den 30 juni 1948 bemyndigat chefen för försvarsdepartementet att låta verkställa utredning rörande flyttning av Stockholms örlogsstation och örlogsvarv till plats inom Stockholms skärgård. Med stöd av detta bemyndigande tillkallade min företrädare i ämbetet den 23 juli samma år åtta utredningsmän¹ och uppdrog åt dem att verkställa utredningen.

I direktiven för utredningen anförde min företrädare i huvudsak följande:

I skrivelse den 13 december 1945 till Kungl. Maj:t har 1945 års markkommission hemställt, att ombyggnadsåtgärder inom örlogsvarvet icke måtte vidtagas i sådan omfattning, att en framtida förflyttning av örlogsstationen och varvet därigenom skulle uppskjutas eller försvåras. Kommissionen erinrade, att stationen och varvet för närvarande disponerades

¹ Konteramiralen i amiralitets reserv M. E. Giron, ordförande, samt ledamoten av riksdagens första kammare ombudsmannen J. E. Eriksson, verkställande direktören i Öresundsvarvet AB H. Nielsen, numera översten i flygvapnet C. S. Norén, dåvarande byråchefen i fortifikationsförvaltningen översten M. E. Persson, dåvarande kommandören vid flottan J. G. E. Wirström, ledamoten av riksdagens första kammare direktören K. K:son Wistrand och professorn vid tekniska högskolan T. R. Åström. Sedan Wirström den 9 november 1949 enledigats från uppdraget tillkallades i hans ställe den 31 januari 1950 konteramiralen i amiralitetets reserv G. B. Odqvist.

tillhoppa omkring 360 000 kvadratmeter mark — därav på Skeppsholmen och Kastellholmen sammanlagt omkring 195 000 kvadratmeter — vartill komme ytterligare 46 000 kvadratmeter, som reserverats för framtida utvidgning av varvet. Det kunde enligt kommissionens mening icke vara lämpligt, att stationen och varvet, vilka för sin verksamhet icke syntes vara beroende av belägenhet i huvudstaden utan av militära skäl tvärtom borde vara förlagda till annan plats, det oaktat skulle — till stort förfång för andra samhällsintressen — för sina utrymmeskrävande anläggningar disponera vidsträckt område av den ur flera synpunkter värdefullaste marken i hela landet. Ur såväl militära som civila synpunkter syntes den förflyttning, som förefölle kommissionen oundviklig, böra ske ju förr dess hellre. Vid övervägande av lämpligaste användningssättet i händelse av en förflyttning borde enligt kommissionens mening beaktas, att områdena med sina betydande skönhetsvärden i största möjliga utsträckning även bleve tillgängliga för allmänheten. För närvarande vore detta fallet endast beträffande en mindre del av Skeppsholmen. I enlighet härmed syntes stora delar av områdena böra anordnas såsom allmänna parker. Ett sådant användningssätt uteslöte icke, att man, med bevarande av byggnader av historiskt värde, utnyttjade områdena för en måttlig och efter parknatur anpassad bebyggelse med offentliga byggnader.

1945 års försvarskommitté har i sitt betänkande framhållit, att en utflyttning av örlogsbasen i Stockholm till lämplig plats inom Stockholms skärgård ur många synpunkter vore önskvärd, bl. a. med hänsyn till de avsevärda nackdelar ur luftförvarssynpunkt, som vore förenade med nuvarande förläggning. Frågans lösande krävde emellertid enligt kommitténs mening ett arbete av den art och omfattning, att det borde hänskjutas till särskild utredning. I yttranden över försvarskommitténs betänkande har såväl marinedningen som överståthållarämbetet framhållit önskvärdheten av att åtgärder i berörda syfte snarast vidtoges.

Vid anmälan av propositionen 1948: 206 (s. 355 och 356) framhöll jag, att jag delade försvarskommitténs uppfattning, att frågan om flyttning av Stockholms örlogsstation och örlogsvarv — vilkas nuvarande förläggning otvivelaktigt vore förenad med nackdelar ur såväl militär som civil synpunkt — borde hänskjutas till särskild utredning. Åt denna syntes böra uppdragas att med beaktande av såväl militära som ekonomiska, tekniska och sociala faktorer snarast utarbeta förslag med kostnadsberäkningar till flyttning av såväl station som varv till plats inom Stockholms skärgård. Det nära sambandet mellan station och varv, anförde jag vidare, riktade uppmärksamheten på behovet av att de förflyttades samtidigt och förlades i anslutning till varandra. Själva utflyttningen, vilken åtminstone i sina huvuddrag även borde planläggas av utredningen, syntes lämpligen böra äga rum i etapper. I vad mån Hårsfjärdens örlogsdepå, underofficersskolan vid Berga och andra inom det aktuella området befintliga marina anläggningar kunde komma att beröras av utflyttningen borde särskilt klarläggas, varvid även borde beaktas den av försvarskommittén i annat sammanhang berörda frågan angående behov av tjänstebostäder för viss instruktionspersonal vid Berga. I samband med utredningen borde undersökas, vilket belopp som kunde beräknas inflyta vid en försäljning helt eller delvis av örlogsbasens nuvarande områden i Stockholm. Slutligen syntes vid utredningen även böra prövas försvarskommitténs förslag om överflyttning av vissa arbetsuppgifter i fred från Stockholms till Karlskrona örlogsvarv.

Till vad sålunda anförts har riksdagen anslutit sig (riksdagens skrivelse nr 369) och därvid framhållit önskvärdheten av att den ifrågavarande utredningen snarast genomföres.

Beträffande utredningsuppdraget torde jag, i anslutning till vad jag i nyssnämnda sammanhang anført, böra här framlägga vissa ytterligare synpunkter.

Den tekniska utvecklingen under och efter kriget har medfört, att frågan om stationens och framför allt varvets förläggning och anordnande kommit i ett delvis nytt läge. Kravet på tillfredsställande skydd för basanläggningar och inneliggande fartyg mot flyganfall och mot fjärrverkande vapen framstår sålunda såsom alltmer betydelsefullt med hänsyn bl. a. till landets militärgeografiska läge och den utveckling, som de nämnda anfallsmedlen undergått. Den modernisering och utbyggnad av flottans basorganisation, om vilken årets riksdag i princip fattat beslut, syftar också främst till ökat utnyttjande av bombsäkra anläggningar för skydd av fartyg, verkstäder och förråd. Det är av särskild betydelse, att dessa förhållanden noggrant beaktas vid den kommande utredningen. Tidigare utredningar, vilka i huvudsak räknat med anläggningar ovan jord, torde numera få anses i stort sett inaktuella. Däremot torde vissa verkställda undersökningar rörande möjligheterna att anordna fartygstunnlar och andra bombsäkra anläggningar inom Stockholms skärgård kunna tjäna till ledning vid utredningen.

Det synes icke uteslutet, att vissa delar av örlogsvarvets nuvarande anläggningar i Stockholm kommer att visa sig erforderliga även efter en utflyttning av varvet i övrigt. Sålunda kan det, ej minst av ekonomiska skäl, vara nödvändigt att även i framtiden disponera dockorna på Beckholmen, varvid ett ökat samarbete med civil varvs- och annan industri torde bli aktuellt. Formerna härför bör närmare undersökas. I den mån utredningsmännen kommer att beröra frågan om användningen av områden, som vid en förflyttning av örlogsbasen kommer att frigöras, bör enligt min mening de av markkommissionen anförda synpunkterna beaktas.

Åt de ekonomiska synpunkterna måste vid utredningen ägnas ingående uppmärksamhet. Det är sålunda angeläget, att varvets och stationens nya anläggningar icke gives större omfattning än som oundgängligen erfordras utan att de krav, som ur militär synpunkt måste uppställas, trädes för nära. Jag vill i detta sammanhang peka på möjligheterna till samverkan med den civila industrien även i andra fall än det nyssnämnda och på de möjligheter till en överflyttning av vissa arbetsuppgifter i fred från Stockholms till Karlskrona örlogsvarv, som tidigare berörts. Vid övervägande av sistnämnda fråga måste dock beaktas de synpunkter, som i förutnämnda proposition (s. 355) anförts beträffande de risker, som följer med en centralisering av icke fullträffsäkra anläggningar. Givetvis bör kostnadsberäkningar verkställas för nyanläggningar och flyttning av station och varv, men även driftskalkyler för det utflyttade varvet bör uppgöras.

Oavsett vilken ståndpunkt utredningsmännen kan komma att intaga till frågan om den framtida förläggningen av Stockholms örlogsstation och örlogsvarv bör enligt min mening ett alternativ utarbetas, avseende en förläggning av utflyttade delar i anslutning till redan förefintliga anläggningar vid Hårsfjärden.

Det må slutligen understrykas, att här ifrågavarande problem är av betydande räckvidd och givetvis berör samhällsintressen även utanför för-

svaret. Sålunda torde bl. a. vissa kommunala och sociala frågor samt kommunikations-, kraft- och bostadsfrågor kunna bli aktuella. I den mån så blir fallet bör utredningsmännen träda i förbindelse med vederbörliga statliga och kommunala organ.

Med skrivelser den 15 november 1951 har utredningsmännen — vilka antagit benämningen 1948 års örlogsbasutredning och i det följande kallas *örlogsbasutredningen* — till fullgörande av sitt uppdrag avgivit betänkande med förslag angående flyttning av Stockholms örlogsbas till Stockholms södra skärgård. Örlogsbasutredningens förslag är av sådan art, att åtskilliga uppgifter rörande detsamma bör hållas hemliga. För vinnande av tillräcklig tydlighet och överskådlighet har utredningen emellertid ansett erforderligt att framlägga dessa uppgifter inarbetade i den övriga texten. Med hänsyn härtill har utredningen färdigställt tvenne upplagor av betänkandet, den ena offentlig (SOU 1951: 46) och den andra hemlig (stencilerad).

För huvuddragen av örlogsbasutredningens förslag kommer redogörelse att lämnas i det följande. Redogörelsen får givetvis anpassas efter det förhållandet, att åtskilliga uppgifter rörande de föreslagna anläggningarna icke bör offentliggöras. Främst de avsnitt, i vilka jag redogör för den föreslagna varvsanläggningens omfattning och utformning samt för varvets försörjning med vatten och elkraft, kommer därigenom att begränsas. Närmare upplysningar i dessa och vissa andra avseenden torde få inhämtas genom de handlingar, som kommer att överlämnas till riksdagens vederbörande utskott.

Över örlogsbasutredningens förslag har yttranden inforrats av följande myndigheter m. fl., nämligen riksmarskalksämbetet, överbefälhavaren, cheferna för marinen och flygvapnet, marinförvaltningen, försvarets civilförvaltning, försvarets sjukvårdsstyrelse, försvarets fabriksstyrelse, fortifikationsförvaltningen, sjökarteverket, arbetsmarknadsstyrelsen, bostadsstyrelsen, statens institut för folkhälsan, väg- och vattenbyggnadsstyrelsen, vattenfallsstyrelsen, byggnadsstyrelsen, djurgårdsnämnden, kammarkollegiet, statskontoret, riksräkenskapsverket, statens organisationsnämnd, domänstyrelsen, överståthållarämbetet, länsstyrelsen i Stockholms län, stadsfullmäktige i Stockholm och Nynäshamn samt kommunalfullmäktige i Västerhaninge och Ösmo.

Vidare har Försvarsverkens civila personals förbund och Försvarets civila tjänstemannaförbund beretts tillfälle att yttra sig över utredningens betänkande.

I den omfattning ställningstagandet i det följande därtill föranleder och sekretesshänsyn icke hindrar kommer redogörelse för innehållet i yttrandena att lämnas under de särskilda avsnitt, som därav beröres.

Chefen för marinen och marinförvaltningen har avgivit gemensamt

yttrande och därvid benämnt sig marinledningen. Vid återgivandet av remissyttrandena kommer denna benämning att användas för att beteckna dessa båda myndigheter.

II. BÖR STOCKHOLMS ÖRLOGSBAS UTFLYTTAS OCH I SÅ FALL VART?

A. Allmänna synpunkter på utflyttningsfrågan.

Örlogsbasutredningen.

Vid sina överväganden utgår utredningen från att inom *Stockholms skärgårdsområde skall finnas såväl en fredsbas som en primär krigsbas för flottan*. Beslut härom är, såsom redan under I här förut omnämnts, fattat av 1948 års riksdag.

Angivna omständighet är, enligt utredningens mening, av största betydelse, när det gäller att bedöma frågan om örlogssvarvet bör kvarbli på sin nuvarande plats eller flyttas därifrån. Såväl i fredsbasen som i krigsbasen ingår nämligen ett organ, vilket har att ombesörja sjökrigsmaterielens utrustning och underhåll, reparationer m. m. samt därmed sammanhängande förrådsverksamhet. I förra fallet utgöres detta organ av ett fredsvarv, i det senare av en krigsreparationsbas. Båda måste vara väl utrustade och av avsevärd kapacitet. Utredningen har funnit, att *fredsvarvet och krigsreparationsbasen både av ekonomiska skäl och ur beredskapssynpunkt bör utgöras av en och samma anläggning*. Denna sin uppfattning motiverar utredningen i huvudsak sålunda.

Med hänsyn till det centrala läget av Stockholms skärgårdsområde vid operationer inom norra Östersjön och södra Bottenhavet samt områdets allmänna betydelse vid krig synes det utredningen ofrånkomligt, att den krigsreparationsbas, som förutsatts skola finnas inom detta område, för att kunna fylla sina uppgifter blir väl utrustad och gives en avsevärd kapacitet. Basen ifråga kan icke undvara effektivt skyddade dockor, verkstäder och förråd. Härav följer att kostnaderna för anläggningen blir högst betydande. Det synes då utredningen, att investeringarna för ordnandet av flottans totala basorganisation inom Stockholms skärgårdsområde kan avsevärt begränsas, därest fredsvarv och krigsreparationsbas kan samordnas antingen, om så är möjligt, genom att det befintliga fredsvarvet utbygges på sådant sätt att det kan tjäna även som krigsreparationsbas eller genom att varvet vid en utflyttning från huvudstaden förläggas och anordnas enligt de krav, som måste uppställas på krigsreparationsbasen. Även beredskapssynpunkter talar med stor styrka för att fredsvarv och krigsreparationsbas förenas till en och samma anläggning. Erfarenheterna från de senaste krigen ger vid handen, att man numera har att utgå från att ett krig kan börja utan någon längre tids varsel. Då härjämte den moderna vapentekniken medfört, att oskyddade mål kan förstöras omedelbart vid krigsutbrottet, skulle det kunna hända, att verksamheten vid ett oskyddat fredsvarv vid ett krigsutbrott icke hunne över-

flyttas till en skyddad krigsreparationsbas, innan avsevärda skador åstadkommits på inneliggande fartyg samt på personal och materiel, som bort överföras till krigsreparationsbasen.

Från nämnda utgångspunkt — att fredsvarvet och krigsreparationsbasen såvitt möjligt bör sammanfalla — har utredningen övervägt, om Stockholms örlogsvarv även i fortsättningen bör kvarbli på sin nuvarande plats: Skeppsholmens östra del, den mitt emot belägna stranden av Djurgården samt Beckholmen. Utredningen konstaterar, att örlogsvarvet nu väsentligen består av oskyddade anläggningar, av vilka åtskilliga är både föråldrade och eldfarliga. Detta fredsvarv kan icke på nuvarande plats moderniseras och utbyggas så att detsamma motsvarar de fordringar, som nu för tiden ofrånkomligen måste ställas på en krigsreparationsbas främst med hänsyn till skyddet mot flyganfall och mot robotvapen. Naturförhållandena medger nämligen icke, att inom varvsområdet eller i dess omedelbara närhet ordnas bombskyddade utrymmen för fartyg, verkstäder och förråd i tillfredsställande omfattning. Även det långt indragna läget inom skärgårdsområdet förhindrar, att örlogsvarvet på nuvarande plats kan utnyttjas som krigsreparationsbas. Avståndet från sjöstyrkornas sannolika operationsområden blir för stort och de trånga skärgårdsledningarna med deras begränsade manöverutrymmen blir i krig alltför riskabla som enda passage till och från reparationsbasen. *Starka skäl talar sålunda för en utflyttning av örlogsvarvet.*

Även beträffande örlogsstationen har utredningen funnit, att bärande skäl talar för en utflyttning, ehuru skälen väsentligen är av annan art än dem som gäller för varvet. Sålunda är för stationen under krig kravet på skydd och ostörd verksamhet särskilt framträdande endast för sådana krigsviktiga organ som stationsledningen och personalregistringen. Emellertid är stationens nuvarande anläggningar å Skeppsholmen i många avseenden — främst beträffande förläggnings- och undervisningslokaler samt anordningar för utomhusidrott — högst otillfredsställande och utrymmet på holmen alltför begränsat för att där skulle kunna åstadkommas en tidsenlig anläggning med rationell planering. *Den första förutsättningen för tillskapande av en stationsanläggning, som motsvarar nutida krav, är sålunda att anläggningen flyttas till annan plats.* Vidare talar sambandet mellan stationen och varvet för att dessa båda anstalter förläggas någorlunda nära varandra, varför en utflyttning av varvet bör föranleda en utflyttning även av stationen. Om detta samband anför utredningen bl. a. följande.

Varvet erhåller en betydande del av sin militärpersonal — underofficerare och manskap — från stationen, varjämte åtskilliga för stationens personal föreskrivna yrkeskurser är förlagda till varvet. Fartyg, som i fredstid rustas å varvet för sjöexpedition, erhåller sina besättningar från stationen och efter fartygs avrustning å varvet omhändertages besätt-

ningarna av stationen. Vid mobilisering och under krig råder i viss mån andra förhållanden, ehuru även då ett nära samarbete äger rum mellan station och varv.

Sammanfattningsvis framhåller utredningen, att militära synpunkter med stor styrka talar för en utflyttning av örlogsvarvet och örlogsstationen från Stockholm. En bortflyttning av varvet och stationen medför också att Stockholm frigöres från omfattande militära anstalter, som eljest skulle öka riskerna för flyg- och robotvapenanfall mot huvudstaden. Härtill kommer det betydande samhällsintresset att Skepps- och Kastellholmarna samt Galärvarvets område i görligaste mån frigöres för användning till andra ändamål. Ifrågavarande områden utgör synnerligen värdefull mark med centralt läge inom huvudstaden och skulle med stor fördel kunna utnyttjas för andra behov. Genom en av militära skäl föranledd förflyttning av varvet och stationen skulle sålunda angelägna civila intressen kunna bli tillgodosedda. Utredningen finner av anförda skäl, att *en förflyttning ut i skärgården av såväl örlogsvarvet som örlogsstationen bör komma till stånd.*

I detta sammanhang upptar utredningen även frågan, huruvida återstående marina organ å Skeppsholmen — chefen för Ostkustens marindistrikt med stab och förvaltningsorgan — bör kvarbli i Stockholm, om varvet och stationen flyttar ut, eller om även härvidlag en utflyttning bör ske.

Rörande detta spörsmål konstaterar utredningen till en början, att marindistriktschefen och hans stab, vilkas verksamhet i fred domineras av planläggnings- och krigsförberedelsearbete, inspektioner samt övervakning av territorialvattnet, för fullgörandet av sina uppgifter är i behov av samarbete med såväl övriga marina myndigheter i Stockholm som ett betydande antal andra där befintliga militära och civila organ. För att samarbetet skall kunna bedrivas snabbt och effektivt synes det erforderligt, att marindistriktschefen och hans stab är förlagda till Stockholm. På frågan om marindistriktschefens uppehållsort i krig anser sig utredningen icke ha anledning att närmare ingå.

Beträffande marindistriktets förvaltningsmyndigheter framhåller utredningen, att intendenturförvaltningen och sjukvårdsförvaltningen bl. a. svarar för en omfattande förrådshållning. Förråden, varav huvuddelen nu förvaras å Skepps- och Kastellholmarna, är avsedda bl. a. för tillgodosende av fartygens behov och för utrustning av den vid örlogsstationen inryckande personalen. Dessa huvudförråd bör därför utflyttas tillsammans med varvet och stationen samt inrymmas i bombskyddade lokaler. Jämte förråden utflyttas givetvis den personal, som omedelbart svarar för deras skötsel. I övrigt synes intendentur- och sjukvårdsförvaltningarna i fred böra kvarbli i huvudstaden, dels därför att deras verksamhet om-

spänner hela marindistriktet, dels därför att föredragningar inför marindistriktschefen ofta förekommer och dels därför att placering i Stockholm är till fördel för upphandlingsverksamheten. Även den återstående av marindistriktets förvaltningsmyndigheter, kameralkontoret, bör lämpligen kvarbli i huvudstaden i fred.

Utredningen kommer alltså till den uppfattningen, att *marindistriktschefen med stab ävensom marindistriktets intendentur- och sjukvårdsförvaltningar samt kameralkontor i fred bör kvarbli i Stockholm men att intendentur- och sjukvårdsförvaltningarnas huvudförråd bör utflyttas.*

Remissyttranden.

Bland de myndigheter och organ, som ansett sig ha att taga ställning till frågan om örlogsbasen bör ligga kvar i Stockholm eller ej, råder nästan fullständig enighet om att örlogsvarvet och örlogsstationen bör flyttas från huvudstaden. Endast Försvaretsverkens civila personals förbund är av annan uppfattning och enbart såvitt angår örlogsvarvet. Ur de särskilda uttalandena i denna fråga må här återgivas följande.

Överbefälhavaren framhåller, att den vapentekniska utvecklingen under och efter andra världskriget ävensom, såvitt nu kan bedömas, den kommande utvecklingen på detta område framtingar alltmer vittgående krav på skyddade basanläggningar för krigsmakten. Den nuvarande belägenheten av Stockholms örlogsvarv och örlogsstation är förenad med allvarliga nackdelar såväl från militär som civil synpunkt. Flyttning av örlogsbasen till en skyddad plats i Stockholms skärgård är därför av hög angelägenhetsgrad.

Marinledningen deklarerar samma uppfattning som överbefälhavaren och understryker särskilt, att på varvets nuvarande plats möjligheter saknas att i nämnvärd omfattning inspränga anläggningarna i berg och att det nuvarande varvet ligger för långt indraget från flottans operationsområden. Vidare påpekas, att ett bibehållande av örlogsbasen i Stockholm skulle framtvunga omfattande nybyggnader och kostnadskrävande moderniseringar för det befintliga varvet.

Överståthållarämbetet anser en utflyttning av varvet och stationen nödvändig såväl med hänsyn till civilbefolkningen som ur militära synpunkter.

Länsstyrelsen i Stockholms län finner skälen för örlogsbasens utflyttande från Stockholm så påtagliga, att länsstyrelsen förbehållslöst ansluter sig till förslaget därom.

Stockholms stadsfullmäktige tillstyrker förslaget och hänvisar till ett av *borgarrådsberedningen* avgivet yttrande. I detta framhålles, att genom utflyttningen skulle förverkligas en gammal tanke, för vilken såväl militära som civila skäl talar och till vilken staden vid tidigare tillfällen, då den aktualiserats, intagit en positiv ställning.

Försvarsverkens civila personals förbund anser bärande skäl för örlogsvarvets utflyttning icke föreligga och åberopar vissa synpunkter, som förbundet framfört i samband med en tidigare utredning i ämnet. Vad som framhålles är i huvudsak följande.

Bombfaran för Stockholm minskas icke genom varvets utflyttning, enär staden ändock har mängder av bombmål kvar. För bedömandet av frågan om örlogsvarvets flyttning är den driftsekonomiska frågan viktigast och driftsekonomien försämras vid varvets utflyttning från Stockholm genom att det blir svårare och dyrare att erhålla arbetskraft och materiel ävensom service från utomstående företag. — Även de dryga anläggnings- och flyttningskostnaderna talar mot en utflyttning. Förbundet rekommenderar i stället ett samgående med de privata varven i Stockholm och förordar, att bergtrum skapas i anslutning till såväl de privata varven som det nuvarande örlogsvarvet, varigenom skulle vinnas större spridning och bättre effekt av reparationsverksamheten under krig. En dylik lösning behöver icke förhindra örlogsstationens utflyttning. Om i samband därmed Skeppsholmsdelen av örlogsvarvet överflyttas till Djurgården, kan Skeppsholmen frigöras för andra ändamål.

Utredningens förslag, att ledningen för Ostkustens marindistrikt — med undantag för vissa därtill anknutna förråd — skall kvarbli i Stockholm, har som regel icke särskilt berörts i remissyttrandena. Statens organisationsnämnd och försvarets civilförvaltning har emellertid på väsentliga punkter motsatt sig förslaget.

Organisationsnämnden framhåller, att de erfarenheter nämnden vunnit vid organisationsundersökningar inom bl. a. Sydkustens och Västkustens marindistrikt ger vid handen, att betydande olägenheter uppstår, om icke intendentur- och sjukvårdsförvaltningarna samt kameralkontoret i sin helhet utflyttas. Verksamheten vid nämnda förvaltningsorgan har nämligen så nära samband med verksamheten vid örlogsstationen och övriga till utflyttning föreslagna delar av örlogsbasen, att arbetet kommer att försvåras och fördröjas, om de ifrågakvarnande organen kvarstannar å Skeppsholmen. Sannolikt kommer då även personalen att behöva ökas. Vidare kommer bl. a. cheferna för intendentur- och sjukvårdsförvaltningarna att förlora en stor del av den direkta kontakten med sina förvaltningsområden.

Civilförvaltningen framför liknande synpunkter beträffande hela ledningen för marindistriktet och föreslår, att frågan om utflyttning av nämnda stabs- och förvaltningsorgan upptages till förnyat övervägande.

B. Valet av plats för en utflyttad örlogsbas.

Örlogsbasutredningen.

1. Örlogsvarvet.

När det gäller att finna den lämpligaste platsen för ett från Stockholm utflyttat örlogsvarv, måste man hålla i minnet angelägenheten av att freds-

varv och krigsreparationsbas såvitt möjligt utgöres av en och samma anläggning. Utredningen har i enlighet härmed sökt finna en plats, som är så belägen och så beskaffad, att den lämpar sig såväl för anläggande av en för krigsförhållanden avsedd reparationsbas som för varvsdrift i fred.

Rörande läget för en krigsreparationsbas har utredningen funnit, att två oeftergivliga villkor måste uppställas: basen får icke ligga för långt ifrån det antagliga operationsområdet och basens vitala delar måste kunna skyddas genom att insprängas i berg. Utredningen anför härom följande.

Krigsreparationsbasen bör ligga så nära det antagliga operationsområdet att utnyttjandet av basen icke försvåras genom alltför stora avstånd. Särskilt sådana sårbara mål som skadade och havererade fartyg bör utan större tidsutdräkt kunna införas till krigsreparationsbasen. På grund härav måste en sådan bas inom Stockholms skärgård i varje fall förläggas utanför farledsförträngningen vid Oxdjupet; detta desto mera som den trånga passagen därstädes i krigstid kan bli spärrad genom fientliga stridsåtgärder.

Erfarenheterna från andra världskriget har givit vid handen, att det icke är praktiskt genomförbart att enbart genom jaktflyg och luftvärn skydda en sådan anläggning som en krigsreparationsbas från förstörelse genom starka anfall med bombflyg eller robotvapen. Härtill kommer att även atombomber kan bli fällda mot sådana mål som örlogsbaser. För närvarande finnes ingen annan möjlighet för en anläggning av berört slag att undgå förstörelse vid anfall med ovan nämnda angreppsmedel än att anläggningen skyddas genom betongkonstruktioner eller insprängning i berg. För att en krigsreparationsbas skall kunna effektivt fylla sina uppgifter är det emellertid en ofrånkomlig förutsättning, att såväl basens egna anläggningar som inbyggda fartyg beredes tillfredsställande skydd även mot angreppsmedel av ifrågavarande art. Att i skyddande betongkonstruktioner inbygga en basanläggning av den storlek, som erfordras inom Stockholms skärgårdsområde, skulle draga orimliga kostnader. *Krigsreparationsbasens vitala delar — dockor, verkstäder, förråd, expeditjonslokaler m. m. — måste därför insprängas i berg.*

Utredningen framför även åtskilliga andra synpunkter på krigsreparationsbasens läge. Dessa synpunkter kan sammanfattas sålunda.

Med hänsyn till riskerna för ett fientligt anfall med sjöstridskrafter bör basen icke läggas så långt framskjuten att svårigheter uppstår att ordna tillfredsställande skydd mot kuppföretag med lätta fartyg. Risken för artilleribeskjutning behöver däremot icke tillmätas någon avgörande betydelse för basens placering, om anläggningen kan utföras på sådant sätt att fullgott skydd mot dylik beskjutning därigenom erhålles. För att försvåra kuppföretag genom luftlandsatta marktrupper bör basens belägenhet vara sådan, att den omgivande terrängen i möjligaste mån försvårar genomförandet av luftlandsättningsoperationer och erbjuder möjlighet att på ett effektivt sätt anknyta försvaret till naturliga hinderlinjer. För att kunna utnyttja gemensamt jaktskydd och luftvärn är det fördelaktigt om krigsreparationsbasen kan förläggas i direkt anslutning till en operationsbas.

Från angivna utgångspunkter har undersökningarna i första hand inriktats på att finna ett bergmassiv, där krigsreparationsbasen kan insprängas. Trots rikedomerna på bergformationer i Stockholms skärgård har det vid undersökningarna, som utförts genom marinledningens försorg, visat sig att tillgången på lämpliga bergmassiv är ytterst begränsad. Att så är fallet beror på de krav, som måste ställas på bergets utsträckning, höjd och geologiska beskaffenhet samt på de nautiska förhållandena intill detsamma. Endast ett enda bergmassiv inom Stockholms skärgårdsområde har befunnits fullt tillfredsställande för anordnande av en krigsreparationsbas av nu ifrågakommande omfattning. Detta bergmassiv utgöres av den s. k. Sköldudden (Djupskärberg) å Muskö i Stockholms södra skärgård. Denna plats har även i övrigt ur militär synpunkt befunnits lämplig för basen ifråga.

Utredningen konstaterar, att *den inom Stockholms skärgård erforderliga krigsreparationsbasen icke rimligen kan förläggas till annan plats än Muskö Sköldudde.*

Sedan sålunda klarlagts till vilken plats krigsreparationsbasen bör förläggas, har utredningen undersökt, huruvida en anläggning, belägen å denna plats och insprängd i berg, också kan utnyttjas såsom fredsvarv.

Det har därvid befunnits, att landsvägsförbindelse till fastlandet — något som är en grundförutsättning för varvsdrift i fred å Muskö — kan ordnas till rimlig kostnad. Ordandet av vatten- och elektricitetsförsörjningen för muskövarvet synes icke heller vålla några svårigheter eller bli alltför kostnadskrävande. För en mindre del — ett 60-tal befattningshavare — av den vid varvet sysselsatta personalen bör visserligen av drifts- och beredskapsskäl bostäder ordnas i närheten av varvet genom kronans försorg, men huvuddelen av bostadsproblemet synes kunna lösas på ett fördelaktigare och mindre kostsamt sätt genom att personalen får bosätta sig i befintliga tätorter på fastlandet — närmast Nynäshamns stad och Ösmo stationssamhälle. De berörda kommunerna har visat stort intresse härför och förbundet sig att lämna sin medverkan för att ordna erforderliga bostäder. De resor med buss till och från arbetsplatsen, som vid sådan bosättning blir nödvändiga, synes icke avskräckande, då avståndet till Muskö Sköldudde enligt det av utredningen förordade vägförslaget blir 15,7 kilometer från såväl Nynäshamn som Ösmo stationssamhälle.

En viss svårighet vid rekrytering av personal kan enligt utredningens mening möjligen befaras men torde uppkomma vid varje utflyttning av varvet till plats, som icke ligger omedelbart intill Stockholm.

Vidare har man att räkna med att förutsättningarna för en ekonomiskt lönande drift kommer att ställa sig mindre gynnsamma å Muskö än i Stockholm, vilket beräknas medföra en mindre försämring av driftsresultatet.

tatet. De militära fördelarna av varvsdriftens överförande till en skyddad anläggning å Muskö är emellertid av den storleksordning, att i förhållande därtill en sådan mindre försämring av driftsresultatet synts sakna betydelse.

Utredningen har också ägnat uppmärksamhet åt frågan, huruvida selsättning i bergrum kan vara förenad med ökade hälsorisker och därför mindre tillräddlig under fredsförhållanden. I sådant syfte har utredningen samrått med statens institut för folkhälsan och beretts tillfälle att taga del av en undersökning rörande detta spörsmål, vilken utförts av institutet under åren 1949—1951. Undersökningen har icke givit belägg för att några vägande erinringar kan riktas mot att arbete under fredsförhållanden bedrivs i lokaler, som är insprängda i berg, under förutsättning att lokalerna är väl anordnade särskilt beträffande ventilations- och belysningsförhållanden.

Utredningen har sålunda kommit till den uppfattningen, att *tillräckliga förutsättningar finns för varvsdrift i fred vid en anläggning å Muskö Sköldudde.*

På grundval av de gjorda undersökningarna anser utredningen, att örlogsvarvet vid utflyttning från Stockholm bör förläggas till Muskö Sköldudde och där anordnas på sådant sätt, att detsamma även kan användas såsom krigsreparationsbas, det vill säga till huvuddelen insprängas i berg.

2. Örlogsstationen.

Vid behandlingen av frågan om platsvalet för en från Stockholm utflyttad örlogsstation framhåller utredningen, att hänsyn måste tagas till det nära samarbete, som äger rum mellan stationen och varvet främst därigenom att stationen lämnar militär arbetskraft till varvet och besättningar till fartygen. En förläggning av stationen i anslutning till den av utredningen förordade varvsanläggningen å Muskö kan därför i och för sig framstå såsom naturligt. Å andra sidan är en viktig gren av stationens arbetsuppgifter, nämligen utbildningsverksamheten, av alldeles samma art som den verksamhet, vilken bedrivs vid marinens till Berga vid Hårsfjärden förlagda skolor: marinens underofficersskola och flottans yrkeskolor. Ett förläggande av stationen i anslutning till dessa skolor, av vilka underofficersskolan på sin tid utflyttats från stationen, synes också kunna medföra fördelar. Utredningen har övervägt båda dessa möjligheter och därvid funnit, att åtskilliga skäl kan anföras för och emot vardera av dessa alternativ.

För en förläggning av stationen till Muskö — och emot Berga — talar främst den omständigheten, att en icke obetydlig del av den nuvarande stationens personal har sin verksamhet förlagd till varvet. Denna omständighet skulle, om stationen helt förlades till Berga,

medföra omfattande och kostsamma personaltransporter samt även leda till andra olägenheter. Härom anför utredningen i huvudsak följande.

Av stationens personal tjänstgör vid varvet främst yrkeskurser, manskap för rustning och avrustning av fartyg, uppbördsmän vid avrustade fartyg och deras biträden samt sådana fartygsbesättningar, vilka under kortvarig reparation av fartygen icke kan förläggas och förplägas ombord. Denna personalstyrka, som varierar betydligt, har ungefärligt uppskattats till mellan 200 och 700 man vid en utflyttad örlogsbas. Om stationen i dess helhet förlades till Berga, dit avståndet från Muskö Sköldudde sjövägen är cirka 11 kilometer, skulle detta medföra ständiga, omfattande personaltransporter mellan Berga och Muskö. Kostnaderna härför skulle bli betydande, varjämte mycken övnings- och arbetstid ginge förlorad. Då personalen måste intaga frukost och middag å Berga men lunch å Muskö, uppstode en snedbelastning för matinrättningarna både å Berga och Muskö, vilket i sin tur skulle göra driften oekonomisk.

Vidare skulle stationen, om den anslötes till varvet å Muskö, kunna beredas bättre skydd mot kuppföretag och bättre bevakning än å Berga.

För stationens förläggande till Berga — och emot Muskö — talar främst, att därigenom de redan befintliga lokalerna å Berga skulle kunna bättre utnyttjas samt personal- och lokalbehovet nedbringas. Även för personalens del skulle en förläggning till Berga vara att föredraga. Utredningen utvecklar dessa synpunkter i huvudsak sålunda.

Den befintliga anläggningen å Berga utbyggdes från början för underofficersskolan och Stockholms örlogsstations värnpliktskola. Sedermera har värnpliktskolan flyttats från Berga och ersatts av yrkesskolorna. Dessa har mindre elevantal än värnpliktskolan och eleverna tillhör i betydande utsträckning andra personalkategorier. Härigenom har anläggningen å Berga blivit snedbelastad och i viss utsträckning överdimensionerad, ehuru dock de ledigblivna förläggningsutrymmena provisoriskt tagits i anspråk för andra ändamål. Som exempel på snedbelastningen och därmed sammanhängande partiell överdimensionering kan nämnas, att en manskapskasern med förläggningsutrymme för 160 man icke längre behövs för manskapsförläggning — den användes provisoriskt som radarskola i avvaktan på nybyggnad — att ytterligare en halv kasern med förläggningsutrymme för 80 man, vilken f. n. provisoriskt utnyttjas som sjukhus, kommer att frigöras, när ett sjukhus, vartill medel redan finnes beviljade, blir uppfört, att manskapsmatsalen medger utspisning av 1 000 man, medan platsbehovet vid nuvarande — och för de närmaste åren beräknad — organisation uppgår till endast cirka 550. Å andra sidan föreligger brist på förläggningsutrymmen för officerare och underofficerare.

Om stationen förlades till Berga, skulle det bli möjligt att rationellt utnyttja så gott som hela det befintliga byggnadsbeståndet för sådana ändamål för vilka byggnaderna från början avsetts, varigenom oekonomiska ombyggnader kunde undvikas och nybyggnadsbehovet för stationen nedbringas. Vidare skulle de nuvarande skolorna å Berga och stationens underbefälsskola kunna gemensamt utnyttja vissa speciella utbildningsanordningar och lokaler, t. ex. riktarhall med eldledningsspel, exercishall och simhall. Personal- och lokalbehovet för administration skulle också

kunna nedbringas genom sammanslagning i viss utsträckning av stationens och skolornas administrationsorgan.

Ur personell synpunkt synes stationens förläggande till Berga avgjort vara att föredraga framför förläggning till Muskö. Rustade sjöstyrkor och fartyg använder norra Hårsfjärden, utanför Vitså, som ordinarie fredsankarplats, varför det måste bli olägligt för personalen, som ofta behöver kontakt med stationen, om denna förlades till Muskö. En förläggning till Berga däremot vore ur denna synpunkt mycket lämplig.

Det har synts utredningen påfallande i hur stor utsträckning de skäl, som talar för stationens förläggande i anslutning till varvet å Muskö, och de, som talar för Berga, anknyter till skilda grenar av stationens verksamhet. Utredningen har därför ansett sig böra överväga, om icke lösningen av problemet är att söka i en uppdelning av den nuvarande stationen mellan varvet å Muskö och en ny station å Berga.

Varvet skulle då övertaga den nuvarande stationens — och marindistriktets — uppgifter med förläggning och förplägnad¹ m. m. av yrkeskurserna, uppborismännens biträden, besättningar, som deltagar i arbetet med fartygens rustning eller avrustning, samt personal från fartyg, som undergår kortvarig reparation av sådan art att personalen icke kan förläggas och förplägas ombord.

Genom denna anordning undviker man en väsentlig del av de tidskrävande och dyrbara transporter mellan stationen å Berga och varvet. Belastningen på matinrättningarna såväl å Berga som å Muskö blir jämnare. Då de fartygsbesättningar, som enligt vad nyss sagts skulle inkvarteras å varvet, bara skulle vistas i land under relativt korta tidsperioder, anser utredningen, att man för dem bör även i fredstid kunna godtaga förläggning i bergrum. Genom att för ändamålet utnyttja de förläggningsutrymmen, som av beredskapsskäl ändock bör finnas i varvsberget, uppstår icke obetydliga besparingar.

Till den nya stationen å Berga flyttas de avdelningar av den nuvarande stationen, vilka icke — enligt vad nyss angivits — äger direkt anknytning till varvet. I stationen, som bör handha vården av hela etablissemetet vid Berga, bör underofficersskolan organiskt inordnas.

Härigenom kan de tillgängliga lokalerna effektivt utnyttjas och administrationen rationaliseras. Kontakten mellan sjökommenderad personal och stationens personalorgan underlättas. Huvuddelen av stationen blir belägen så nära Stockholm som verksamheten medger.

Utredningen har funnit att de fördelar, som kan vinnas genom den angivna uppdelningen av stationen, är så betydande, att en sådan åtgärd bör genomföras. *Utredningen anser sålunda, att örlogsstationen vid utflytning från Stockholm bör uppdelas så, att örlogsvarvet å Muskö övertar*

¹ Skeppsholmens matinrättning, som tidigare omhänderhåfts av örlogsstationen, drives numera av marindistriktets intendenturförvaltning.

de uppgifter, vilka äger direkt anknytning till varvet, medan återstoden av stationen förläggas till Berga i omedelbar anslutning till de befintliga skol- anläggningarna.

3. Marindistriktets huvudförråd.

Beträffande placeringen av de marindistriktet tillhörande huvudförråd, som utredningen föreslagit skola flyttas från Stockholm, anser utredningen, att *de olika förråden* beroende på deras art och sammansättning bör förläggas i anslutning till varvet eller stationen eller ock till vissa andra platser.

Remissyttranden.

1. Örlogsvarvet.

Samtliga myndigheter och organ, som ansett sig ha att allsidigt taga ställning till frågan, har tillstyrkt eller lämnat utan erinran utredningens förslag, att örlogsvarvet vid en utflyttning från Stockholm skall förläggas till Muskö Sköldudde. Ingen erinran har framförts mot de synpunkter, som utredningen anlagt på platsens lämplighet för anordnande av en krigsreparationsbas. Vissa myndigheter och organ har inskränkt sig till att granska de speciella omständigheter, vilka utredningen ansett skapa förutsättningar för att i fred bedriva varvsdrift vid en anläggning å angivna plats. Härvid har betänkligheter uttalats endast ur rekryterings- och arbetsmarknadssynpunkt.

Överbefälhavaren förklarar, att utredningens principiella förslag — att sammanslå ett fredsvärv och en krigsreparationsbas till en och samma anläggning på Muskö — synes såväl från ekonomisk som militär synpunkt välmotiverat.

Fortifikationsförvaltningen delar helt utredningens uppfattning om behovet av att inspränga det utflyttade örlogsvarvet i berg. Endast genom en sådan åtgärd kan varvet beredas det skydd, som är erforderligt med hänsyn till varvets viktiga uppgifter vid beredskap och krig. Någon annan plats för insprängning av varvet än Muskö Sköldudde torde icke kunna uppletas.

Förslaget lämnas utan erinran av *länsstyrelsen* ur allmänna synpunkter, av *väg- och vattenbyggnadsstyrelsen* beträffande möjligheterna att ordna vägförbindelse och vattenförsörjning, av *vattenfallsstyrelsen* i fråga om krafttillförseln till anläggningarna samt av *bostadsstyrelsen* beträffande riktlinjerna för bostadsförsörjningens ordnande.

Statens institut för folkhälsa bekräftar, att hälsorisker av arbete i berg- rum icke synes uppstå om de moderna tekniska resurserna avseende ventilation, luftbehandling och belysning utnyttjas och lokalerna i övrigt utformas med vederbörlig hänsyn tagen till trivsel och hygien.

Arbetsmarknadsstyrelsen befarar, att varvet vid utflyttningen till Muskö behöver nyanställa ett mycket stort antal arbetare för att fylla vakanserna efter dem, som enligt styrelsens uppfattning sannolikt kommer att lämna sin anställning vid varvet i samband med dess flyttning från Stockholm. Då ifrågavarande del av Stockholms län under hela efterkrigstiden kännetecknats av utpräglad brist på arbetskraft, måste tillskottet av arbetskraft i huvudsak komma från andra orter. Förläggandet av örlogsvarvet till Muskö medför en avsevärd utbyggnad av näringslivet i Nynäshamnsområdet. Härigenom skulle vinnas ökad differentiering av områdets näringsliv och förbättrade möjligheter till yrkesval för dess befolkning samtidigt som en välbehövlig avlastning skulle ske på Stockholms arbetsmarknad. Trots dessa fördelar är varvets utflyttning till Stockholms södra skärgård ur arbetsmarknadssynpunkt problematisk på grund av den rådande bristen på arbetskraft inom området.

Försvarsverkens civila personals förbund uttrycker också farhågor för arbetskraftsrekryteringen. Förbundet håller före, att själva läget för varvet kommer att vara hindrande för erhållandet av arbetskraft och att bergverkstaden kommer att medföra betänkligheter från arbetstagarnas sida. Icke desto mindre förordar förbundet, att ansträngningar skall göras för att öka arbetsuppgifterna vid det utflyttade varvet så att arbetsstyrkan blir 300 man större än vad utredningen utgått från.

Försvarets civila tjänstemannaförbund anser, att utredningen bedömt möjligheterna för en ekonomiskt lönande drift vid anläggningen å Muskö alltför pessimistiskt.

2. Örlogsstationen.

Förslaget om den nuvarande örlogsstationens fördelning på varvet å Muskö och på en ny station i anslutning till de befintliga Berga-anläggningarna har också fått ett gynnsamt mottagande vid remissbehandlingen. Endast ett remissorgan — *Försvarets civila tjänstemannaförbund* — har anmält avvikande mening.

Bland de myndigheter, som positivt tillstyrkt förslaget eller uttryckligen förklarat sig intet ha att erinra mot detsamma, märkes *överbefälhavaren, marinledningen, fortifikationsförvaltningen, statens organisationsnämnd och länsstyrelsen*.

Tjänstemannaförbundet anför, att det synes förbundet som om den bästa lösningen skulle vara att stationen utan uppdelning förlägges till Berga. Ur flera synpunkter är det nämligen enligt förbundets mening olämpligt, att militär personal och värnpliktiga i större omfattning förlägges inom varvets område i fredstid. Permissionsmöjligheterna försämrats och de personella synpunkterna blir överhuvud sämre tillgodosedda å Muskö än å Berga. Transportkostnaderna skulle kunna motvägas av att

man, om stationen helt förlades till Berga, kunde slippa uppföra gymnastikbyggnad och idrottsplats å Muskö.

3. Marindistriktets huvudförråd m. m.

Ingen erinran har framförts mot förslaget om placering av marindistriktets huvudförråd.

I detta sammanhang må emellertid erinras att *statens organisationsnämnd* förordat, att marindistriktets hela intendentur- och sjukvårdsförvaltningar samt kameralkontor utflyttas från Stockholm. Organisationsnämnden förklarar, att såvitt nämnden för närvarande kan bedöma, dessa förvaltningsorgan torde böra förläggas till Berga, bortsett från vissa förråd m. m., som bör förläggas i anslutning till varvet.

Departementschefen.

I nära 100 år har statsmakterna övervägt frågan om flyttning av Stockholms örlogsbas utan att något definitivt beslut fattats i vare sig ena eller andra riktningen. De förutsättningar, från vilka frågan måste bedömas, har emellertid genom händelserna under det senaste årtiondet radikalt förändrats. Tidigare ansågs i första hand organisatoriska och ekonomiska synpunkter tala för en flyttning. Därjämte framhölls önskemålet att frigöra huvudstaden från en militär anläggning, som bedömdes öka riskerna för angreppshandlingar — på senare tid främst genom flyganfall — mot staden. Nu har den vapentekniska utvecklingen under och efter andra världskriget i förening med vunna erfarenheter om den hänsynslöshet, varmed överraskningsmomentet numera utnyttjas vid ett krigsutbrott, fått som följd att militära skäl med stor styrka talar för en utflyttning av i vart fall den del av örlogsbasen, som örlogsvarvet utgör. Kommer kriget, måste man räkna med att varvet i dess nuvarande skick utsättes för stora risker genom flyganfall, robotbombning eller insats av atombomber mot huvudstaden. Detta förhållande kan på varvets nuvarande plats icke i väsentlig grad ändras genom skyddsåtgärder, enär naturförhållandena icke medger att bergrum för fartyg, verkstäder och förråd i tillnärmelsevis tillräcklig omfattning anordnas i anslutning till den befintliga varvsanläggningen. Icke ens om närbelägna civila varv utnyttjades som annexföretag är detta möjligt. Som krigsreparationsbas är det nuvarande varvet alltså icke lämpligt, även om avståndet till flottans operationsområden hade varit mindre än vad som faktiskt är fallet.

En skyddad och användbar krigsreparationsbas inom Stockholms skärgårdsområde är emellertid nödvändig för att flottan i krig skall kunna fylla sina uppgifter. Vid sådant förhållande finner jag i likhet med örlogsbasutredningen det både av ekonomiska skäl och ur beredskapssynpunkt riktigtast att flytta fredsvarvet och anordna det så, att det även kan tjänstgöra

som krigsreparationsbas. De verkställda undersökningarna visar att en sådan förening av de båda organen är möjlig att genomföra. Den för det nya varvet föreslagna platsen synes vara för en krigsreparationsbas nära nog idealisk och för fredsdrift acceptabel. De befarade olägenheterna i form av något försämrade möjligheter till ekonomiskt lönande drift och försvårad rekrytering torde icke vara så allvarliga att de får utgöra hinder för en utflyttning. Vad särskilt angår de uttalade farhågorna för att alltför många arbetare kommer att sluta sin anställning vid varvet, när det samma flyttas, vill jag här endast erinra om att tidpunkten, då verksamheten kan föras över till den nya anläggningen, är så avlägsen, att det icke nu är möjligt att med säkerhet bedöma denna fråga. Självfallet kommer konjunkturerna vid tiden för utflyttningen att få stor betydelse för personalens benägenhet att följa med vid flyttningen. De framförda farhågorna för att bergrumsarbetet skulle inverka menligt på rekryteringen vill jag icke tillmäta alltför stor betydelse. Några hälsorisker av sådant arbete har trots ingående undersökningar icke kunnat påvisas. Det må i stället framhållas, att åtskilligt arbete, som vid det nuvarande örlogsvarvet — och vid andra varv av konventionell typ — måste utföras utomhus hurdant vädret än är, å Muskö får ske i skydd. Jag ansluter mig sålunda helt till förslaget att flytta Stockholms örlogsvarv till Muskö Sköldudde och där spränga in varvets vitala delar i berget.

För örlogsstationens utflyttning talar väsentligen andra skäl. Den nuvarande stationen behöver moderniseras och rationaliseras, men utrymmet på Skeppsholmen är för litet för att man där skulle kunna tillskapa en fullt modern anläggning. Vidare bör stationen icke ligga alltför långt från varvet med tanke på samarbetet dem emellan. Även stationen bör därför utflyttas. Örlogsbasutredningens förslag att vid flyttningen uppdelas stationen efter arbetsuppgifterna så att en del överföres till det nya varvet å Muskö medan återstoden får bilda en ny örlogsstation å Berga i anslutning till de redan befintliga marina anläggningarna därstädes finner jag lämpligt. Att utan sådan uppdelning överflytta stationen till Berga skulle vara ofördelaktigt särskilt med tanke på de omfattande, tids- och kostnadskrävande sjötransporter, som då skulle bli nödvändiga för att dagligen forsla personal mellan stationen och varvet. Även om i sådant fall gymnastik- och idrottsanläggning skulle kunna undvaras å Muskö — något som icke är säkert med hänsyn till den personal, som under alla förhållanden för tjänstens skull måste vara förlagd dit — kan någon nettosparning i det totala byggnadsbehovet icke påräknas. Tvärtom förefaller en nettoökning sannolik. Ytterligare kasernutrymmen skulle nämligen krävas å Berga för sådan personal, som enligt utredningens förslag skulle å Muskö inkvarteras i ändock befintliga bergrum, och anordningarna å Berga för bespisning m. m. måste ökas utan att motsvarande minskningar skulle kunna göras å Muskö.

Om örlogsvarvet och örlogsstationen sålunda flyttas till skärgården, vinner man också en betydande fördel av annan art: huvuddelen av Skepps- och Kastellholmarna samt av marinens områden å Djurgården frigöres för andra angelägna behov. Däremot synes det mig föga troligt att utflyttningen kommer att minska riskerna för angrepp från luften mot huvudstaden.

Jag ansluter mig även till örlogsbasutredningens förslag, att marin-distriktets huvudförråd flyttas ut tillsammans med varvet och stationen. Däremot är jag icke nu beredd att taga ställning till frågan, om marin-distriktschefen med stab och förvaltningsorgan — förråden undantagna — skall kvarbli i Stockholm eller även de flyttas därifrån. Denna fråga synes mig böra ytterligare utredas, lämpligen av marinledningen och organisationsnämnden tillsammans.

Det bör också ankomma på marinledningen, i erforderlig utsträckning i samarbete med organisationsnämnden, att närmare undersöka och framlägga förslag i sådana organisationsfrågor, som uppkommer genom ett beslut om utflyttning av örlogsvarvet och örlogsstationen. Jag tänker då icke minst på de problem, som föranledes av att en del av den nuvarande örlogsstationen förenas med varvet medan huvuddelen av stationen förlägges tillsammans med marinens skolor å Berga. Vid dessa undersökningar bör särskilt beaktas de möjligheter till personalbesparingar, som uppstår genom att administrationen för vissa organ kan göras gemensam.

III. ÖRLOGSVARVET Å MUSKÖ M. M.

A. Varvsanläggningen m. m.

Örlogsbasutredningen.

1. Allmänna grunder för beräkandet av anläggningens omfattning m. m.

Örlogsvarvet.

Utredningen, som icke haft att verkställa någon granskning av örlogsvarvets organisation, utgår från att varvet även efter en utflyttning kommer att bestå av tre militärtekniska avdelningar — vapenavdelning, fartygsavdelning och intendenturavdelning — för den beställande, kontrollerande och förrådsförvaltande verksamheten, en verkstadsavdelning — marinverkstäderna — för det verkstadstekniska utförandet av arbetena och ett byggnadsdepartement för handhavandet av fastighetsförvaltningen. Behovet av organisatoriska förändringar anser utredningen böra övervägas inom marinledningen sedan beslut fattats i utflyttningsfrågan.

Beträffande omfattningen av den nya varvsanläggningen anser utredningen, att densamma bör bestämmas med hänsyn till de krav, som ställes på anläggningen under beredskap och krig. Anläggningen å Muskö bör därför utbyggas till sådan kapacitet, att de inom Östersjön och angränsande farvatten opererande sjöstridskrafterna kan beredas en någorlunda effektiv service beträffande reparation, översyn och utrustning av fartygen, även för det fall att örlogsvarvet i Karlskrona och de civila varven vid Ostkusten väsentligen satts ur stånd att biträda med sådana uppgifter. Detta medför krav på ökade utrymmen för marinverkstäderna. De militärtekniska avdelningarna och byggnadsdepartementet behöver däremot — om man bortser från sådana nyttillkommande uppgifter som förläggning och förplägnad av personal m. m. — i stort sett oförändrade utrymmen. Då emellertid marinverkstädernas kapacitet beräknas endast delvis bli utnyttjad i fredstid, kan vissa av verkstadsutrymmena under fredsförhållanden användas bl. a. för förvaring av sådana till de militärtekniska avdelningarna hörande förråd, som ianspråktoes vid rustning av fartygen. Härigenom kan den totala omfattningen av verkstads-, expeditions- och förrådslokaler nedbringas så, att anläggningen å Muskö i dessa avseenden endast behöver göras obetydligt större än örlogsvarvet i Stockholm. Krigsanvändningen föranleder däremot avsevärd utökning i andra hänseenden, särskilt beträffande förläggnings-, förplägnads- och sjukvårdsutrymmen. Den utökning av varvsanläggningen å Muskö, vilken föranledes av att varvet övertar vissa av den nuvarande örlogsstationens uppgifter, uppväges i huvudsak av motsvarande minskningar för den nya stationsanläggningen å Berga.

Utredningen anser vidare, av skäl som kommer att redovisas under avsnittet V E, att anläggningarna å *Fjäderholmarna* samt vissa verkstadsanläggningar vid Hårsfjärdens örlogsdepå å *Märsgarn* bör flyttas till muskövarvet och anpassas efter där rådande förhållanden.

Vad angår verksamhetens omfattning i fred, räknar utredningen med att driften vid *marinverkstäderna* kommer att inskränkas även i förhållande till fredsdriften vid det nuvarande varvet i Stockholm främst därför att den nya varvsanläggningens avlägsenhet från större sjöfarts- och industricentra kan befaras medföra, att vissa nybyggnads-, ombyggnads- och moderniseringsarbeten, som nu utföres av stockholmsvarvet, icke kan genomföras å Muskö på konkurrenskraftiga villkor. Utredningen har därför ansett försiktigheten bjuda att räkna med en väsentlig nedgång i sådana arbeten och har med hänsyn härtill utgått från att *marinverkstädernas kapacitet endast kommer att delvis utnyttjas i fred*. Emellertid framhåller utredningen samtidigt, att det ur beredskapssynpunkt är fördelaktigt, om anläggningen redan i fred kan utnyttjas i större utsträckning, varigenom svårigheterna vid en övergång till

beredskaps- eller krigsförhållanden minskas. Alla möjligheter bör därför tillvaratagas att på ett ekonomiskt bärkraftigt sätt utvidga driften vid marinverkstäderna. Utredningen har ansett det angeläget att vid uppgörandet av planerna för varvets utrustning skapa goda förutsättningar för en sådan utvidgning av driften och föreslår bl. a. med hänsyn härtill, att varvet utrustas med en större flytdocka.

Den minskning av arbetsuppgifterna i fred, varmed utredningen sålunda räknat för marinverkstädernas del, avser endast i mindre utsträckning sådana arbeten, beträffande vilka varvets militärtekniska avdelningar uppträder såsom beställare och kontrollanter. Dessa avdelningars förrådsförvaltande uppgifter minskas icke totalt sett. Utredningen räknar därför med *i stort sett samma omfattning av de militärtekniska avdelningarnas beställande, kontrollerande och förrådsförvaltande verksamhet som i Stockholm*. Vissa nya verksamhetsgrenar — omhändertagande av förläggning, förplägnad m. m. — tillkommer emellertid. För byggnadsdepartementet räknar utredningen med totalt sett *ungefärligen oförändrad omfattning av verksamheten* om hänsyn även togs till byggnadsdepartementets uppgifter beträffande örlogsstationen å Berga.

Den totala personalstyrkan i fredstid vid örlogsvarvet å Muskö — inberäknat tillfälligt förlagda fartygsbesättningar m. m. — uppskattar utredningen ungefärligt till *1 800 man*. Härvid anför utredningen i huvudsak följande.

Från de förut angivna förutsättningarna rörande verksamhetens omfattning har utredningen beräknat, att *den vid varvet i fredstid tjänstgörande personalen, förutom manskap*, kommer att uppgå till cirka *1 250 personer*, vilket är omkring 300 personer mindre än för närvarande vid varvet i Stockholm. Den *manskapsstyrka*, som mera stadigvarande kommer att vara förlagd till varvet å Muskö, beräknas normalt icke överstiga *350 man*. Vidare har man att räkna med att *besättningar från fartyg, som undergår reparation* av sådan art att besättningarna icke lämpligen kan vara förlagda ombord, måste kunna *tillfälligt förläggas* å varvet. Hur stor denna personalstyrka blir, är givetvis svårt att beräkna. Den kommer också att variera betydligt från tid till annan. Såsom ett genomsnittstal har utredningen räknat med *200 man* — officerare, underofficerare och manskap.

Personalens fördelning på olika kategorier framgår av en i betänkandet (s. 34) intagen tablå, till vilken här hänvisas.

Marindistriktets förråd m. m.

Såsom förut angivits bör marindistriktets förråd vid utflyttningen från Stockholm fördelas mellan Muskö, Berga och vissa andra förrådsorter.

Vid bedömandet av förrådsutrymmenas storlek har utredningen funnit vissa förråd kräva ökad golvyta medan lokalbehovet för andra förråd kan minskas vid en utflyttning, då modernare förrådslokaler er-

hålles. För alla förråden tillsammans beräknar utredningen, att utrym-
mena vid en utflyttning kan något minskas.

I detta sammanhang upptar utredningen frågan om anordnande av
en skyddad tvätt- och reparationsanstalt i anslutning till
varvet å Muskö och föreslår, att en sådan anstalt skall ingå i anlägg-
ningen. Utredningen anför härom.

I fred ombesörjer nu den centrala tvätt- och reparationsanstalten i
Stockholm (Hässelby) såväl tvätt som textil- och skoreparationer inom Ost-
kustens marindistrikt. Anstalten i Hässelby, som är oskyddad, är så be-
lägen, att ständiga och omfattande transporter dit av tvättgods m. m. från
fartygen och marinens landorganisation ute i skärgården under krigs-
förhållanden synes föga tillrädliga. Då nu förslag framlägges om utbyg-
gande av en för sjöförsvaret centralt belägen, skyddad basanläggning,
synes det utredningen angeläget, att denna anläggning utrustas med en
även i krig användbar tvätt- och reparationsanstalt, som kan betjäna
flottan och kustartilleriet inom Södertörnsområdet. Utredningen har där-
för i sitt förslag medtagit en sådan anstalt. Huruvida den skall drivas av
marindistriktets intendenturförvaltning eller av varvet torde få framdeles
överbägas.

Personalen vid marindistriktets förråd m. m. å Muskö beräknar
utredningen till cirka 50 personer i fred.

2. Allmän beskrivning av anläggningen samt uppgift om den beräknade totalkostnaden för densamma.

Örlogsbasutredningen redogör i korthet för terrängförhållandena
på den plats, dit varvet föreslagits skola förläggas, och anger i huvud-
drag hur anläggningen där bör planeras. Redogörelsen anknyter
till en i betänkandet såsom Bil. I intagen fältkarta, till vilken här torde
få hänvisas. Utredningens redogörelse innehåller i huvudsak följande.

Berget å Muskö Sköldudde (Djupskårberg), vars centrala parti täcker
en yta av ungefär 90 hektar, begränsas på tre sidor av vatten: i söder av den
relativt grunda, väl skyddade Gullbodaviken, i väster och norr av Mäl-
byfjärden. Med Muskö i övrigt förenas bergspartiet — fränsett ett kuperat
strandparti och en utlöpare av berget i nordost — genom en dalgång av 100
—500 meters bredd. Längre österut å Muskö vidtager ånyo höjdparter, till
större delen bergiga och skogbevuxna men i sydost, kring gården Gull-
boda, övergående i ett mjukare kuperat, delvis odlat område.

I berget bör insprängas de delar av varvsanläggningen, vilka är av
vital betydelse och därför bör beredas effektivt skydd.

På lämpliga sträckor utefter stranden av Sköldudden bör anläggas
kajer, pirar m. m. Sydost om berget kan lämpligen uppföras friliggande
kaserner, gymnastik- och idrottshall, marketenteri m. m.

Vid gården Gullboda, sydost om Skölduddsberget, bör ordnas ett bo-
stadsområde för den till ett 60-tal befattningshavare uppgående personal,
som bör vara bosatt i närheten av anläggningen. Området har goda natur-
liga förutsättningar för bostadsbebyggelse och ligger fördelaktigt till ur

kommunikationssynpunkt, då den landsväg, som förutsatts skola förbinda anläggningen å Sköldudden med fastlandet, planeras skola sträcka sig söderut å Muskö och därefter över St. Skramsö, Yxlö, Herrö och Himmelsö till fastlandet.

Kostnaderna för anläggningen i dess helhet — omfattande kostnader för berganläggningen, friliggande byggnader och anläggningar, komplettering av maskinpark och transportmateriel, försvarsanordningar, bostäder, vägförbindelse i den mån den icke bekostas av medel för anläggande av allmänna vägar, ordnande av vatten- och elektricitetsförsörjning, markförvärv, flyttning m. m. — har utredningen beräknat till 202 800 000 kronor, enligt prisläget sista kvartalet 1950. Utredningen minskar denna summa med dels 1 600 000 kronor, som redan tidigare anvisats och tagits i anspråk för förvärv av mark i trakten av Sköldudden, dels ock 12 200 000 kronor för vissa arbeten inom ifrågavarande skärgårdsområde, vilka arbeten statsmakterna beslutat innan utredningen slutfördes. Om dessa belopp frånräknas återstår en kostnad av 189 000 000 kronor.

I detta sammanhang må anmärkas, att *kostnaderna i nuläget* givetvis är betydligt högre till följd av de prisstegringar, som inträtt efter sista kvartalet 1950. Även beträffande de belopp, som bör avräknas från totalkostnaden på grund av fattade beslut, har vissa förändringar inträtt. Jag kommer att lämna närmare uppgifter härom i ett senare avsnitt.

3. Den i berg insprängda delen av anläggningen.

Någon detaljerad beskrivning av den planerade berganläggningen kan icke här lämnas. En sådan beskrivning återfinnes i utredningens hemliga betänkande.

Utredningen har emellertid offentligen redogjort för vissa allmänna principer, som följts vid planläggningen. Sålunda har vid placeringen av förråd, expeditioner, förläggingsutrymmen m. m. särskilt beaktats önskvärdheten av att lokalt sammanföra likartade arbetsuppgifter, varigenom skapas möjligheter att rationalisera verksamheten och nedbringa såväl lokal- som personalbehovet. Av arbetshygieniska och psykologiska skäl har eftersträfvats att göra lokaliteterna i berget så tilltalande som möjligt och giva dem en utformning, som i görligaste mån förtar intrycket av bergrum. I syfte att åstadkomma fullt tillfredsställande allmänhygieniska förhållanden har utredningen vidare ägnat stor uppmärksamhet åt värme- och ventilationsanläggningarna, de sanitetstekniska anordningarna samt anläggningarna för belysning och brandsläckning m. m. Härvid har bl. a. sörjts för möjligheter att genom luftkonditionering reglera luftens temperatur och fuktighet samt att bortföra avgaser och illaluktande ångor m. m.

I detta sammanhang har utredningen även lämnat en kortfattad redogörelse för de principer utredningen tillämpat i syfte att nedbringa lokalbehovet till minsta möjliga. Härvid lämnas också vissa andra uppgifter om lokaler m. m. Utredningen anför i huvudsak följande.

Genom att *marinverkstädernas* kapacitet endast i begränsad utsträckning avses tagas i anspråk under fred, kommer icke oväsentliga delar av deras för expeditioner och verkstadsdrift beräknade utrymmen att i fredstid bli disponibla för andra ändamål. Utredningen har räknat med att dessa i fred lediga utrymmen skall användas såsom undervisningslokaler för yrkeskurser m. fl. liknande behov samt såsom upplagsplatser för bl. a. sådana delar av de militärtekniska avdelningarnas förråd, som endast skall täcka utrustningsbehov och som sålunda helt ianspråktagas, när fartygen rustas vid beredskap eller mobilisering. På så sätt kan nyanläggningsbehovet av lokaler i berget för de militärtekniska avdelningarna m. m. i motsvarande mån minskas.

För att verksamheten vid muskövarvet under krigsförhållanden skall kunna pågå så ostörd som möjligt erfordras att *förläggingsutrymmen* finnes anordnade i berget för den vid anläggningen sysselsatta personalen jämte tillfälligt ilandflyttade fartygsbesättningar m. m. Utredningen har vid planerandet av berganläggningen tillgodosett detta behov. Då under fredsförhållanden endast en del av dessa utrymmen behöver vara disponibel för förläggingsändamål, föreslår utredningen, att återstoden av ifrågavarande utrymmen inredes och användes i första hand såsom matsalar men även såsom mässar, dagrum och andra samlingslokaler m. m.

All den personal, som i krigstid förlägges inom berganläggningen, måste givetvis också kunna *bespisas* där. Utredningen räknar därför med att i berget utbygges en köksanläggning av erforderlig storlek. Köket avses skola användas även under fredsförhållanden och bör därför inredas på sådant sätt, att några svårigheter icke uppstår att normalt ha i bruk endast en del av den befintliga utrustningen.

Några särskilda matsalar för krigsbruk avses icke skola utsprängas i berget, utan utredningen räknar med att bespisningen under krig får ske i förläggings- och verkstadslokaler, förbindelsegångar m. fl. dylika utrymmen. För fredsbruk avses — såsom nyss angivits — erforderliga matsalar skola inredas i en del av då lediga förläggingsutrymmen. Enligt utredningens bedömande kommer i fredstid en del av personalen att medföra mat från hemmet. Utredningen räknar med att denna personal skall ha möjlighet att äta antingen i matrum vid de olika arbetsplatserna eller i ett utanför berget förlagt marketenteri.

Behovet av *sjukvårdslokaler* vid varvsanläggningen har, efter framställning från utredningen, beräknats av försvarets sjukvårdsstyrelse. Dessa beräkningar har legat till grund för utredningens planläggning av sjukvårdsanstalterna i berget.

Under fred bör huvud delen av det aktuella sjukvårdsbehovet för musköanläggningens personal tillgodoses antingen genom civila sjukvårdsanstalter i Nynäshamn eller genom det sjukhus, som avses skola tillhöra den till Berga utflyttade örlogsstationen. Härigenom kan viss del av det för krigsbruk behövliga bergsutrymmet för vårdavdelningen disponeras för andra ändamål i fredstid.

Utredningen gör vissa jämförelser mellan de föreslagna utrymmena och varvets nuvarande lokaler i Stockholm. Härutinnan torde få hänvisas dels till de uppgifter om läget i stort, vilka lämnats under punkt 1 här förut, och dels till utredningens betänkande.

Anläggningskostnaderna för de föreslagna anordningarna i berget å Muskö har utredningen beräknat till sammanlagt 140 000 000 kronor enligt prisläget sista kvartalet 1950. Från detta totalbelopp avräknar utredningen — av skäl som tidigare berörts — 12 200 000 kronor, varefter den återstående kostnaden uppgår till 127 800 000 kronor.

Kostnaderna omfattar sådana arbeten och anordningar, som normalt brukar bekostas av investeringsanslag, såsom sprängnings- och inklädnadsarbeten, fast inredning, fast inbyggda delar av transportanordningar, fundament för verkstadsmaskiner m. m.

4. *Friliggande byggnader och anläggningar m. m.*

Kajer, pirar, kajplaner m. m.

Vid den allmänna beskrivningen av varvsanläggningen (punkt 2 här förut) har jag i grova drag angivit, hur örlogsbasutredningen tänkt sig att kajer, pirar m. m. skall anordnas. Några detaljer om dessa anläggningar bör icke här lämnas, utan jag hänvisar härvidlag till det hemliga betänkandet.

Kostnaderna för nu angivna anläggningar vid varvet å Muskö har beräknats till sammanlagt 12 800 000 kronor enligt det av utredningen tillämpade prisläget.

Flytdocka.

I det föregående har jag refererat örlogsbasutredningens synpunkter rörande verksamhetens omfattning i fred vid muskövarvet. Nu vill jag erinra om utredningens uttalande, att driften vid marinverkstäderna kan befaras komma att inskränkas i förhållande till fredsdriften vid det nuvarande varvet i Stockholm, beroende på det nya varvets avlägsenhet från större sjöfarts- och industricentra. Därvid har utredningen även framhållit angelägenheten av att anläggningen redan i fred kan utnyttjas i större utsträckning samt att alla möjligheter bör tillvaratagas att på ett ekonomiskt bärkraftigt sätt utvidga driften vid marinverkstäderna. För att skapa goda förutsättningar för en sådan utvidgning av driften föreslår utredningen bl. a. att muskövarvet utrustas med en större flytdocka och anför härom i huvudsak följande.

Tillgången till en sådan docka skulle väsentligt öka varvets möjligheter att mottaga större fartyg — även handelsfartyg — för reparation och över- syn, varigenom marinverkstäderna kunde tillföras för driftsekonomin

högst betydelsefulla arbeten. På så sätt skulle man kunna avsevärt förbättra verkstädernas ekonomiska resultat vid den minimidrift å varvet, varmed utredningen försiktigtvis ansett sig böra räkna under fredsförhållanden, ävensom betydligt vidga möjligheterna att öka varvsdriftens omfattning, något som både ur driftsekonomisk synpunkt och av beredskapsskäl är önskvärt.

Härtill kommer vissa synpunkter beträffande Beckholmen. För att i erforderlig utsträckning tillgodose behovet av dockningsmöjligheter för de större örlogsfartygen och isbrytarna blir det nödvändigt att i kronans ägo behålla Beckholmen med Gustaf V:s docka, såframt icke en flytdocka av motsvarande kapacitet anskaffas för muskövarvet. Vare sig därvid anläggningarna å Beckholmen skulle drivas av marinen eller utarrenderas till något privat varv med företrädesrätt för marinen till dockning, synes kronans möjligheter att fullt tillgodogöra sig värdet av Beckholmen mindre gynnsamma. Om däremot muskövarvet tillföres den ifrågasatta flytdockan, kan värdena å Beckholmen uttagas på det för kronan fördelaktigaste sättet, förslagsvis genom försäljning.

Kostnaderna för en flytdocka med angiven kapacitet har uppskattats till i runt tal 8 000 000 kronor.

Husbyggnader, idrottsanläggningar m. m.

Med hänsyn till muskövarvets användning under fredsförhållanden har utredningen ansett sig böra föreslå, att vissa friliggande byggnader m. m. skall ingå i anläggningen. Utredningen framför härom i huvudsak följande synpunkter.

Under fredsförhållanden bör förläggning i bergrum endast förekomma beträffande personal, som tillfälligt inkvarteras vid varvet, medan däremot den personal, som skall vara inkasererad där under längre tidsperioder, bör förläggas i byggnader utanför berget. För trivseln bland de i berganläggningen sysselsatta synes det vidare vara av vikt, att lämpliga åtgärder vidtages med tanke på dem, som önskar tillbringa lunchrasten utanför berget. Härför erfordras ett friliggande marketenteri, som bör anordnas på sådant sätt, att det kan tjäna som samlingslokal även för de personer, som är bosatta inom det till varvet hörande bostadsområdet. I anslutning till marketenteriet bör finnas vissa fritidslokaler för den inkaserade personalen. Såväl för sistnämnda personal som för dem, som blir bosatta i varvets närhet, erfordras anläggningar för gymnastik och idrott, vilka anläggningar blir av särskild betydelse med hänsyn till varvets relativt isolerade läge. Behov föreligger också av ett dyktankhus och en korthållsskjutbana. Härtill kommer, att vissa av de för varvsdriften erforderliga lokalerna och förvaringsutrymmena synts kunna förläggas utanför berget antingen därför att de icke är av väsentlig betydelse för verksamheten i krig eller ock på grund av att materielen är föga sårbar eller utan större svårighet kan ersättas. Av dessa skäl har förvaringshallar och verkstad för småbåtar samt vissa upplag synts kunna anordnas utan bergskydd.

I enlighet med de angivna allmänna synpunkterna föreslår utredningen, att till varvsanläggningen skall höra följande friliggande byggnader och anläggningar.

5 kaserner, varav en med förläggingsplats för 2 officerare, 10 underofficerare och 40 underbefäl samt jämväl inrymmande vaktlokal, och de övriga med förläggingsplats för tillhoppa 300 meniga.

Marketenteri och mäss med utrymmen för 15 officerare, 50 underofficerare och poliser, 75 högbåtsmän och furirer, 35 civila tjänstemän samt 450 meniga och arbetare. Den största serveringslokalen inredes så, att den även kan användas såsom biograf och teaterlokal. I byggnaden inrymmes även lånebibliotek samt läs- och skrivrum.

Gymnastikbyggnad med utrymmen även för fäktning och brottning samt bastubad.

Idrottsplats och tennisbanor.

Dyktankhus liknande det vid stockholmsvarvet befintliga.

Korthållsskjutbana för 10 skyttar.

Båtverkstad med kontorslokaler och *båthallar*.

Upplagsplatser med förrådsskjul och kontorsbyggnader.

Regnskydd, cykelstall och motorcykeltak.

Närmare detaljuppgifter om byggnaderna m. m. kan inhämtas ur betänkandet.

Kostnaderna för nu berörda byggnader m. m. har av utredningen beräknats till sammanlagt *9 800 000 kronor*.

Utvändiga ledningar m. m.

Vatten-, värme- och eltillförseln till de nyss berörda friliggande byggnaderna och anläggningarna ordnas genom anknytning till de centrala vatten-, värme- och elnäten inuti Skölduddsberget. Härvid förutsättes vattenledningar samt elkablar och transformatorer i görligaste mån bli gemensamma för nu berörda byggnader m. m. och bostadsområdet vid Gullboda. Ytterbelysning ordnas i erforderlig omfattning inom varvsområdet.

För rening av avloppsvattnet från de friliggande byggnaderna inom varvsområdet och från bebyggelsen å bostadsområdet vid Gullboda avses en gemensam reningsanläggning skola utföras.

Kostnaderna för nu berörda ledningar m. m. — med undantag för de ledningar, som inbygges i kajer och pirar, samt för den del av gemensamma ledningar m. m., som får anses belöpa på bostadsområdet — har av utredningen beräknats till sammanlagt *1 350 000 kronor*.

Väg- och planeringsarbeten m. m.

De erforderliga vägarna inom varvsområdet anknytes till den landsväg, som förutsatts skola byggas från fastlandet till sydöstra Muskö och

därifrån förbi Gullbodaviken och Skölduddsberget till den befintliga allmänna landsvägen å öns centrala del. Huvudvägarna inom varvsområdet avses skola erhålla samma bredd å körbanan som landsvägen från fastlandet samt förses med gångbana. I anslutning till kaserner m. m. ordnas erforderliga planer.

Varvsområdet avgränsas åt landsidan med trådnätstängsel, som på insidan förses med en tät häck av exempelvis gran för att förhindra insyn.

Kostnaderna för de nu berörda arbetena har beräknats till 1 450 000 kronor.

5. *Komplettering av maskinpark och transportmateriel m. m.*

Utredningen räknar med att den maskinpark, som finns vid örlogsvarvet i Stockholm, skall överflyttas till muskövarvet vid dettas färdigställande och att marinverkstädernas maskinersättningskonto i största möjliga utsträckning utnyttjas för att vid nämnda tidpunkt hålla maskinparken i fullgott skick. Av olika skäl erfordras emellertid en komplettering av maskinparken i samband med utflyttningen. Härom anför utredningen.

Vid varvet i Stockholm har vissa maskiner och anordningar kunnat undvaras tack vare den service, som stått att erhålla hos närbelägna industrier i huvudstaden. Efter utflyttningen har man åtminstone beträffande vissa arbetsdetaljer att räkna med att ett dylikt samarbete blir allför osmidigt och oekonomiskt. Av detta skäl anser utredningen, att muskövarvet bör tillföras sådana anordningar som sandbläster- och metallsprutaggregat, härdugnar samt anläggningar för galvanisering och förkromning. Strävandena att göra anläggningen å Muskö till en fullgod krigsreparationsbas, som kan fungera även vid en avspärrning, medför också behov av att tillföra anläggningen vissa specialmaskiner för arbeten, som eljest även efter utflyttningen kunnat i fredstid beställas från annat håll.

För den föreslagna *tvättinrättningen* kräves nyuppsättning av maskiner. Utredningen har också ansett det konsekvent att i detta sammanhang medräkna viss tyngre apparatur, som ur beredskapssynpunkt stadigvarande bör vara placerad vid *sjukvårdsanstalten* å Muskö.

I berganläggningen är goda kommunikationer inom och mellan de olika lokalerna en grundförutsättning för åstadkommande av rationell drift. Det är sålunda nödvändigt att sörja för att anläggningen i tillräcklig omfattning förses med fast inbyggda eller helt rörliga transportanordningar. Utredningen anför härom i huvudsak som följer.

Fast inbyggda transportanordningar med traverser eller telfrar bör givetvis ingå i utrustningen för verkstäderna och flertalet av förråden. De fast anbragta delarna av dessa anordningar (fundament, balkar m. m.) har medtagits i redogörelsen och kostnadsberäkningen för byggnadsarbetena. I nu förevarande sammanhang upptages de rörliga delarna av berörda transportanordningar.

För sliparna medtages i detta sammanhang *slipmaskinerier och vagnar*.

Vid kajerna avses uppsättas erforderligt antal *kranar*.

De betydande avstånden inom anläggningen nödvändiggör också en komplettering av varvets utrustning med *helt rörliga transportmedel*, såsom mobilkranar, krantruckar, traktorer och släpvagnar.

Däremot har varvets nuvarande *bilpark* syntillsräcklig även efter en utflyttning.

Utredningen räknar slutligen med att varvets sjötransportmedel som en följd av utflyttningen behöver kompletteras med två *isbrytande bogserbåtar*.

Den sammanlagda kostnaden för anskaffning av nu berörda maskinella anordningar, transportmedel m. m. har beräknats till *7 150 000 kronor*.

6. Försvarsanordningar.

Beträffande försvarsanordningarna i anslutning till den planerade varvsanläggningen å Muskö torde få hänvisas till örlogsbasutredningens hemliga betänkande och däröver avgivna yttranden.

Kostnaderna för berörda anordningar har utredningen upptagit till *2 500 000 kronor*.

Remissyttranden.

Vad örlogsbasutredningen föreslagit rörande omfattningen och utformningen av örlogsvärvet m. m. å Muskö har i väsentliga delar tillstyrkts eller lämnats utan erinran av remissmyndigheterna. Endast på ett fåtal punkter av någon större betydelse har meningarna brutit sig. Ett par remissorgan har sålunda påyrkat, att man vid beräkningarna skulle utgå från en mera omfattande verksamhet i fred vid muskövarvet än utredningen räknat med. Vidare har delade meningar framförts rörande dels frågan om varvet bör utrustas med en flytdocka och dels förslaget att anlägga en skyddad tvätt- och reparationsanstalt i anslutning till varvet. I detaljfrågor har åtskilliga erinringar och påpekanden gjorts, men vederbörande remissorgan har då icke sällan självt framhållit, att det gällt spörsmål, som icke nu bör avgöras utan som bör slutligt prövas i samband med den kommande detaljplaneringen.

Ur de allmänna uttalandena må återgivas följande.

Marinledningen anför i huvudsak: Mot den planläggning av örlogsbasen, som utredningen framlagt, finns i stort sett intet att erinra. Vissa detaljerinringar kan göras, men marinledningen anser att dessa bör upptagas till behandling först vid den tidpunkt, då utförandet av ifrågavarande delar av anläggningen blir aktuellt. Först då kan hänsyn tagas till samtliga föreliggande faktorer. På totalkostnaderna inverkar de föga.

Fortifikationsförvaltningen uttalar, att det av utredningen framlagda för-

slaget om utformningen av varvsanläggningen m. m. å Muskö är i allt väsentligt väl ägnat att läggas till grund för ett beslut i utflyttningfrågan.

Statens institut för folkhälsan anser, att de föreslagna berggrumsanläggningarna icke kommer att medföra hälsorisker för den där arbetande personalen eller för de besättningar, som inkvarteras i bergrummen, under förutsättning att de moderna tekniska resurserna avseende ventilation, luftbehandling och belysning utnyttjas och även i övrigt vederbörlig hänsyn tages till trivsel och hygien.

Försvarsverkens civila personals förbund framhåller, att allt bör göras för att under fredstid begränsa den del av driften, som skall förläggas i berg, inte minst med hänsyn till den mängd av giftiga gaser (bly m. m.), som förekommer vid varvsdrift, samt de stora olycksfallsrisker, som föreligger inom varvsindustrien. Förbundet har med tillfredsställelse konstaterat, att utredningen betonat betydelsen av att ägna de allmänhygieniska förhållandena i bergverkstäderna det största intresse. Förbundet vill också understryka betydelsen härav och av att inga kostnadsskäl får vara hindrande i detta fall.

Frågan om verksamhetens omfattning i fred vid muskövarvet har upptagits av *Försvarsverkens civila personals förbund* och *Försvarets civila tjänstemannaförbund*. Båda förbunden anser, att man bör utgå från samma omfattning av fredsdriften och samma personalstyrka å Muskö som i Stockholm och icke som utredningen förutsätta en nedgång i fredsverksamheten med åtföljande personalminskning vid utflyttningen.

Personalförbundet anför härutinnan bl. a. följande.

Utredningen räknar med att driften vid marinverkstäderna genom förflyttningen kommer att minskas i förhållande till den nuvarande. Ur beredskapssynpunkt är det av synnerlig vikt att så stor stam av yrkesskickligt folk som möjligt med kändedom om platsens förhållanden m. m. hålles sysselsatt i driften. Allt bör därför göras för att utöver de militära arbetena anskaffa och bibehålla civilproduktion. Denna civila produktion har även en väsentlig psykologisk verkan på trivsel i arbetet. Förbundet anser således att en lika stor arbetsstyrka som den nuvarande vid marinverkstäderna i Stockholm bör beräknas även för muskövarvet.

Mot flytdockan uttalas belänkligheter av *marinledningen* och *överbefälhavaren*. Rörande skälen härför torde få hänvisas till de hemliga yttrandena.

Å andra sidan anser *Försvarsverkens civila personals förbund* det nödvändigt, att icke blott den av utredningen föreslagna större flytdockan anskaffas utan även minst en mindre dylik. Flytdockorna behövs för att kunna skaffa civila arbetsuppgifter. Genom dem kan också arbetena under fredstid i större utsträckning utföras utanför berglokalerna.

Försvarets civila tjänstemannaförbund framhåller också behovet av flyt-

dockan, bl. a. för att kunna docka tankbåtar, som lossar sin last vid raffinaderiet i Nynäshamn, Gotlandsbolagets båtar m. fl., beträffande vilka ur beställarens synpunkt fördelar faktiskt kan utvinnas på grund av det geografiska läget.

Förslaget att anlägga en skyddad tvätt- och reparationsanstalt i anslutning till muskövarvet avstyrkes av *försvarets fabriksstyrelse*, i vart fall såvitt avser en anläggning av den omfattning utredningen förutsatt. Fabriksstyrelsen anser, att andra alternativ än det föreslagna måhända kan skänka godtagbara lösningar av tvätt- och reparations-tjänsten under krigsförhållanden. Att driva den föreslagna anstalten å Muskö i fred skulle med visshet visa sig mindre ekonomiskt än den centraliserade driften vid Hässelby.

Statens organisationsnämnd ställer sig tveksam till förslaget om tvätt- och reparationsanstalten och anser, att saken bör särskilt utredas.

Försvarets civila tjänstemannaförbund däremot anser, att en sådan anstalt å Muskö kommer att ställa sig billigare i drift än anstalten i Hässelby och understryker musköanstaltens betydelse i krig. Förbundet tillstyrker därför utredningens förslag.

De flesta erinringar och påpekanden, som gjorts i detaljfrågor, är av den art att någon redogörelse för dem icke kan medtagas här. Något behov av att redovisa dem i detta sammanhang synes för övrigt icke föreligga, då de icke väsentligen påverkar kostnadsramen och då de bör prövas först vid detaljplanläggningen.

Av yttrandena må endast nämnas att *Försvarsverkens civila personals förbund* och *Försvarets civila tjänstemannaförbund* anser, att det föreslagna friliggande marketenteriet är för litet och bör göras betydligt större.

B. Markfrågan.

Örlogsbasutredningen.

När utredningen bedömt omfattningen av markbehovet för det utflyttade örlogsvarvet har utredningen icke blott tagit hänsyn till de omedelbara anspråken på mark för de föreslagna anläggningarna. Utredningen har funnit, att man jämväl måste taga hänsyn till framtida utvidgningsbehov, bevaknings- och försvarssynpunkter samt nödvändigheten av att förhindra olämplig exploatering och bebyggelse i närheten av varvsanläggningen. Från dessa utgångspunkter har utredningen vid en detaljundersökning funnit, att för varvet bör avses en landareal av cirka 1 050 hektar, belägen inom Muskö, Västerhaninge och Ösmo socknar.

Av nämnda område hade cirka 470 hektar redan förvärvat för marinen räkning, när utredningen slutförde sitt uppdrag. Huvuddelen därav hade inköpts enligt beslut av 1950 års riksdag (prop. 1950: 141, rd. skr. 223) i syfte bl. a. att förhindra påbörjad exploatering.

Kostnaden för den sålunda redan inköpta marken uppgick till cirka 1 250 000 kronor. Ytterligare 350 000 kronor fanns disponibla. Det ytterligare erforderliga beloppet för markförvärvets genomförande beräknade utredningen till 3 400 000 kronor enligt 1950 års prisläge. Totalkostnaden för förvärv av den för varvsanläggningen erforderliga marken beräknades sålunda till $(1\,250\,000 + 350\,000 + 3\,400\,000 =) 5\,000\,000$ kronor.

Beslutade åtgärder.

Med hänsyn till förefintliga exploateringstendenser föreslog *Kungl. Maj:t i propositionen 1952: 166* riksdagen att anvisa erforderliga medel för att omedelbart säkra kronans behov av mark för marinens behov inom ifrågavarande del av Stockholms skärgård.

Riksdagen (skr. 1952: 210) anvisade för budgetåret 1952/53 under marinens delfond av försvarets fastighetsfond till Vissa markförvärv 4 500 000 kronor, vari inräknats angivna 3 400 000 kronor samt medel för täckande av prisstegringar efter det utredningens kostnadsberäkningar utfördes.

C. Bostadsfrågan.

Örlogsbasutredningen.

1. Allmänna synpunkter.

Såsom jag tidigare (III A) anfört beräknar utredningen, att den vid anläggningen å Muskö i fredstid tjänstgörande personalen kommer att uppgå till cirka 1 850 personer. Av dessa beräknas cirka 550 vara inkaserade å örlogsvarvet — däribland 200 tillhörande fartygsbesättningar med tillfällig förläggning i land — och ett 60-tal erhålla tjänstebostäder invid varvet. Återstår således i runt tal 1 250 arbetare och tjänstemän (militära och civila), vilkas bostadsfråga måste lösas på annat sätt. Därest bostäder åt sistnämnda personer skulle ordnas å Muskö, där för närvarande tätbebyggelse för permanent bruk saknas, skulle detta medföra uppkomsten av en ny samhällsbildning med en folkmängd, som utredningen uppskattar till i runt tal 4 000 personer.

Utredningen har funnit det ur flera synpunkter *olämpligt, att en samhällsbildning av angivna storlek tillskapas å Muskö*. Härom anför utredningen i huvudsak följande.

Redan ur civilförsvarssynpunkt möter betänkligheter med tanke på dels de primära bombmål, som skulle komma att finnas på och i närheten av ön, och dels de svårigheter en evakuering kunde möta, om vägförbindelsen med fastlandet bleve avbruten. Vidare skulle en sådan samhällsbildning bli alltför liten för att bilda underlag för åtskilliga önskvärda gemensamhetsanordningar (t. ex. läroverk, yrkesskolor och sjukhus). Den till samhället knutna befolkningsgruppen skulle också bli alltför odifferentierad och samhällets utvecklingsmöjligheter mycket begränsade. Slutligen måste beaktas, att en nyanläggning av ett helt samhälle måste kräva betydligt större kapitalinvesteringar än vad som skulle erfordras, om den behövliga bebyggelsen kunde anslutas till en redan befintlig tätort.

De angivna omständigheterna har föranlett utredningen att undersöka möjligheterna att bereda huvuddelen av varvspersonalen bostäder i anslutning till befintliga tätorter på fastlandet. De tätorter, som härvid kunnat komma i fråga med hänsyn till möjligheterna att ordna tillfredsställande kommunikationer till varvsanläggningen, är Nynäshamns stad och Ösmo stationssamhälle.

2. Bosättning i Nynäshamn och Ösmo.

Som underlag för att bedöma, om det är möjligt och lämpligt att basera varvspersonalens bosättning på Nynäshamn och Ösmo, har utredningen inbämtat varjehanda faktiska uppgifter om staden och kommunen. Rörande dessa uppgifter må hänvisas till utredningens betänkande.

På grundval av de verkställda undersökningarna har utredningen kommit till den uppfattningen, att *Nynäshamns stad och Ösmo stationssamhälle tillsammans har goda förutsättningar att utbyggas till bostadscentrum för huvuddelen av den vid anläggningen å Muskö sysselsatta personalen.* Utredningen anför härom i huvudsak följande.

Nynäshamn har redan nu och kommer, med ett befolkningstillskott av varvspersonal, i än högre grad att få möjligheter att uppbära gemensamhetsanordningar för undervisning, sjukvård, handel, nöjesliv m. m. av sådan omfattning och kvalitet, att staden bör kunna utöva en betydande dragningskraft som bostadsort. Vad särskilt angår högre undervisning och sjukvård är det gynnsamt, att planerna på anläggningar härför redan fortskridit så långt, att de synes kunna realiseras, innan utflyttningen av varvspersonal blir aktuell. Då Nynäshamn inom sina nuvarande gränser icke förfogar över några större områden, som kunnat avsättas för egna eller liknande utrymmeskrävande bebyggelse, synes Ösmo stationssamhälle, där avsevärda markreserver finnes, kunna bilda ett lämpligt komplement till staden. Vägsträckan till varvet å Muskö beräknas efter den planerade landsvägens tillkomst bli 15,7 kilometer från såväl Nynäshamn som Ösmo stationssamhälle. Restiden med buss uppskattas till 25 å 30 minuter. Resorna synes sålunda icke avskräckande, men utredningen räknar med att varvet bör bära viss del av resekostnaderna.

I syfte att skapa en grundval för att lösa bostadsfrågan har utredningen tagit kontakt med vederbörande kommunala myndigheter, vilka visat stort intresse för saken och utfäst sig att vidtaga erforderliga åtgärder för att ordna bostäder, därest statsmakterna beslutar om utflyttning av varvet till Muskö. Utfästelserna, vilka beslutats av stadsfullmäktige i Nynäshamn och kommunalfullmäktige i Ösmo respektive den 1 juni 1951 och den 28 mars samma år, är av följande innebörd.

Nynäshamn :

a) Därest statsmakterna beslutar utflyttning av Stockholms örlogsvarv till Stockholms södra skärgård, är Nynäshamns stad beredd att — efter anmodan från vederbörande statliga myndighet — svara för att vid tiden

för varvets utflyttning så stort antal i gott skick varande moderna hyreslägenheter, som utflyttande personal önskar förhyra i Nynäshamn, finnes hyresledigt inom staden till hyror, som kan godkännas av bostadsstyrelsen. Staden är även beredd åtaga sig att förmedla uthyrning till varvets personal av ifrågakvarande hyreslägenheter.

b) Likaså är staden beredd svara för att minst 150 st. för egnahemsbebyggelse lämpliga tomter inom staden finnes tillgängliga för försäljning till sådan vid varvet tjänstgörande personal, som önskar förvärva dylika tomter. Inom bebyggelseområdet skall staden ha anlagt vägar (gator) samt vatten- och avloppsledningar. Priset för tomterna skall icke överstiga stadens självkostnader för tomtmarkens anskaffande och tomternas iordningställande. Staden är villig medgiva, att kontroll av prissättningen verkställas av bostadsstyrelsen. För närvarande torde ovannämnda tomtpreis, som av bostadsstyrelsen kan godkännas, uppgå till cirka 5 kronor per m².

Ösmo:

Därest statsmakterna beslutar utflyttning av Stockholms örlogsvary till Stockholms södra skärgård, är Ösmo kommun beredd att — efter anmodan från vederbörande statliga myndighet — svara för att vid tiden för varvets utflyttning minst nedan angivet antal i gott skick varande moderna hyreslägenheter finnes att förhyra i närheten av Ösmo järnvägsstation för varvets personal till hyror, som kan godkännas av bostadsstyrelsen.

Lägenhetstyp	Antal	Procent
1 rum och kök	70	22
2 rum och kök	130	41
3 och flera rum och kök	115	37
	315	100

Likaså är kommunen beredd att till varvets personal försälja 355 st. för egnahemsbebyggelse lämpliga tomter i närheten av järnvägsstationen. Till tomterna skall då vara framdragna vägar (gator) samt vatten- och avloppsledningar. Priset på tomterna skall icke överstiga kommunens självkostnader för tomtmarkens anskaffande och tomternas iordningställande. Kommunen är villig medgiva, att kontroll av prissättningen verkställas av bostadsstyrelsen. För närvarande uppgår ovannämnda pris till kr. 2: 20 per m² tomtmark.¹

3. Tjänstebostäder m. m. å Muskö.

Varvsanläggningens betydelse för krigsberedskapen, nödvändigheten av att upprätthålla ett effektivt brandskydd och en viss ständig reparations-service för anläggningen samt det även i fredstid förefintliga behovet av att kunna när som helst utföra dockningar och förbereda eller igångsätta brådskande reparationer på fartyg medför, att vissa av de vid anläggningen tjänstgörande befattningshavarna måste vara tillgängliga dygnet runt och alltså bosatta i varvets omedelbara närhet. Så är enligt utredningens bedömande fallet med bl. a. varvschefen, verkstadsdirektören eller överingenjören vid marinverkstäderna, brandbefälet samt vissa verkmästare, förråds-

¹ Avser tomter med framdragna vägar men utan vatten och avlopp.

förvaltare, förmän och arbetare. Vissa andra befattningshavare, t. ex. polispersonal och eldare, arbetar i skift dygnet om, vilket gör, att de icke kan vara bosatta på något längre avstånd från arbetsplatsen. Med hänsyn till varvets läge synes behovet av bostäder för nämnda personal icke kunna tillgodoses på annat sätt än genom uppförande av tjänstebostäder. Antalet sådana bostäder, som utredningen funnit oundgängligen nödvändigt, uppgår till 2 lägenheter om 6 rum och kök, 2 lägenheter om 5 rum och kök, 11 lägenheter om 3 rum och kök, 31 lägenheter om 2 rum och kök, 2 lägenheter om 2 rum och kokvrå samt 14 enkelrum, varav 4 med kokvrå. Alltså tillhopa 62 bostäder.

En noggrann specifikation på de befattningshavare, för vilka de olika bostäderna avses, är intagen å s. 53 i betänkandet, vartill här hänvisas.

Inom bostadsområdet erfordras även lokaler för en livsmedels- och diverseaffär, skomakeri, frisérsalong, postkontor, bensinstation och garage. Då det knappast är att vänta, att några yrkesutövare kommer att etablera sig inom den lilla samhällsbildningen utan att de kan hyra bostäder där, räknar utredningen även med att 4 lägenheter skall ordnas för butiksinnehavare m. fl.

Såsom redan vid den allmänna beskrivningen av varvsanläggningen (under III A) angivits, anser utredningen att bostäderna bör förläggas sydost om Skölduddsberget vid gården Gullboda, där goda naturliga förutsättningar för bostadsbebyggelse finns.

Kostnaderna för de till bostadsområdet hörande byggnaderna inklusive vägar, planer, utvändiga ledningar, ytterbelysning, andel i avloppsreningsanläggning m. m. har utredningen beräknat till 3 375 000 kronor.

Remissyttranden.

De av utredningen framlagda förslagen rörande bostadsfrågans ordnande har i huvudsak icke föranlett erinringar från remissmyndigheternas sida.

Länsstyrelsen förklarar sålunda, att i stort sett intet synes vara att invända mot vad utredningen anfört i dessa frågor, men omnämner, att länsarkitekten ifrågasatt om icke för ernående av en mera rationell uppbyggnad av Ösmo stationssamhälle dit borde förutom egnahemsbebyggelse förläggas jämväl viss hyreshusbebyggelse.

Bostadsstyrelsen framhåller vikten av att de för utflyttningen ansvariga myndigheterna har intimast möjliga kontakt med de berörda orternas kommunala myndigheter. Uppgifter om planerad eller väntad utflyttning av personal bör efter hand lämnas i så god tid som möjligt.

Arbetsmarknadsstyrelsen anser, att om musköprojektet skall genomföras en väl genomtänkt samhällsplanering bör verkställas, omfattande hela Nynäshamnsområdet, så att erforderlig bostadsbebyggelse kan erhålla

den mest förnuftiga lokaliseringen. Innan en sådan samhällsplanering föreligger, kan styrelsen icke taga slutlig ställning till förslaget om bostadsfrågans ordnande.

Stadsfullmäktige i Nynäshamn bekräftar sina gjorda åtaganden men förutsätter härvid att i god tid före utflyttningen uppgifter lämnas dels om den ungefärliga tidpunkten för densamma och dels om antalet till Nynäshamn utflyttande personer.

Kommunalfullmäktige i Ösmo vidbliver även sina utfästelser och påyrkar snara besked om bostadsbehovets fördelning. Fullmäktige framhåller vidare bl. a., att Ösmo stationssamhälle ur civilförsvarsynpunkt är att föredraga framför Nynäshamn.

Försvarets civila tjänstemannaförbund förutsätter att statliga åtgärder vidtages för att hjälpa sådana utflyttande, som önskar skaffa sig egna hem. Förbundet understryker också vikten av att läroverk, yrkesskolor och sjukhus inrättas.

D. Kommunikationsfrågan.

Örlogsbasutredningen.

1. Järnvägsförbindelse.

Vid sina undersökningar har utredningen kommit till den uppfattningen, att en järnvägsförbindelse till den nya varvsanläggningen å Muskö icke är någon oeftergivlig förutsättning för att kommunikationerna med varvet skall kunna ordnas på nöjaktigt sätt. Men väl har en järnvägsförbindelse bedömts vara till icke obetydlig fördel för varvet. Utredningen har därför ansett, att frågan om anordnandet av en sådan förbindelse bör bedömas helt ur ekonomiska synpunkter.

En preliminär undersökning har visat, att kostnaden för en sådan järnvägsanläggning, enligt 1950 års prisläge, kan uppskattas till omkring 20 000 000 kronor om järnvägen helt förlägges i dagen och 50 000 000 kronor om den på den eljest mest sårbara delen av sträckningen framdrages i tunnel. Vidare har det befunnits, att transportkostnaderna per godstonkilometer på järnvägen skulle bli orimligt höga.

Utredningen har icke kunnat finna, att fördelarna ur transportsynpunkt skulle kunna uppväga de höga kostnaderna. Därför har *utredningen icke ansett sig böra föreslå att järnväg framdrages till varvet.*

2. Landsvägsförbindelse.

Såsom jag redan nämnt anser utredningen, att en landsvägsförbindelse mellan Muskö och fastlandet är en grundförutsättning för varvsdrift i fred å Muskö. Utredningen har därför ägnat stor uppmärksamhet åt såväl frågan om själva väganläggningen som spörsmålet om personaltransporternas ordnande.

Väganläggningen¹.

På utredningens initiativ har väg- och vattenbyggnadsstyrelsen låtit en konsulterande ingenjörfirma upprätta utredningsplan för vägföretaget. Enligt denna plan skulle landsvägen mellan Muskö och fastlandet framdragas över St. Skramsö, Yxlö, Herrö och Himmelsö samt på fastlandet anslutas till en föreslagen ny sträckning för länshuvudväg 143 (Stockholm—Nynäshamn).

Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen har i skrivelse till utredningen meddelat sina synpunkter på vägfrågan. Styrelsen, som endast uttalar sig om den tekniska lösningen av vägprojektet, förklarar, att någon omläggning av länshuvudväg 143 i den omfattning den framlagda utredningsplanen avsåg icke tidigare varit på förslag och icke heller torde bli aktuell ur vägväsendets synpunkt inom överskådlig tid på grund av andra angelägnare objekt. Styrelsen inskränker sig därför till att behandla den i utredningsplanen föreslagna vägförbindelsen Muskö—Nynäshamn jämte anslutning till nuvarande vägen mot Ösmo. Styrelsen godtar utredningsplanens förslag rörande vägsträckningen från Muskö till Himmelsö. För vägens fortsatta sträckning kan i första hand två alternativ komma i fråga. Härom och i kostnadsfrågan anför styrelsen i huvudsak följande.

Från Himmelsö bör vägen framdragas *antingen* (alternativ 1) över Kaffeholmarna—Sjöängen—Kalvö till Nynäshamns stadsgräns med anslutningen Kaffeholmarna—Lund till den nuvarande vägen mot Ösmo *eller* (alternativ 2) över Kalvöströmmar—Kalvö till Nynäshamns stadsgräns med anslutningen Himmelsö—Lund till den nuvarande vägen mot Ösmo. Styrelsen anser alternativ 1 vara att föredraga ur huvudvägssynpunkt, ehuru jämväl en sträckning enligt alternativ 2 kan godtagas, därest en dylik sträckning anses lämplig med hänsyn till förbindelserna till örlogsbasen. Anläggningskostnaderna inklusive kostnaden för upprättande av arbetsplan samt kostnaden för marklösen och intrång för ovannämnda vägförbindelser kan — oberoende av vilket alternativ, som kommer till utförande — preliminärt uppskattas till 8 000 000 kronor. Därjämte erfordras för vägens införande i Nynäshamns stad vissa förändringar av befinliga gator, vilka åtgärder preliminärt kostnadsberäknats till 500 000 kronor. De i förenämnda alternativ ingående broarna över farlederna har med hänsyn till kostnaderna förutsatts skola utföras såsom fasta högbroar.

Örlogsbasutredningen anser för egen del, att vägförbindelsen mellan Muskö och Nynäshamn bör givas den sträckning, som av väg- och vattenbyggnadsstyrelsen angivits såsom alternativ 2, och anför härom följande.

Detta alternativ är redan såtillvida fördelaktigt som det innebär, att tvenne fasta förbindelser skulle finnas mellan fastlandet och Himmelsö, vilket gör det svårare att avbryta vägförbindelsen. Vidare är väglängden mellan Muskö och Nynäshamn 1,9 kilometer kortare enligt alternativ 2 än enligt alternativ 1, vilket medför en avsevärd besparing i trafik kostnader.

¹ Beträffande använda ortsnamn m. m. hänvisas till den i utredningens tryckta betänkande intagna kartan Bil. I.

Denna besparing har i utredningsplanen uppskattats till ett kapitaliserat belopp av cirka 3 000 000 kronor. Beträffande den i alternativ 2 upptagna anslutningen Himmelsö—Lund till nuvarande väg mot Ösmo anser utredningen, att densamma på fastlandet bör utföras med den sträckning, som å kartan Bil. I till utredningens betänkande angivits med prickad linje, varigenom en kortare och bättre förbindelse åstadkommes mellan Muskö och Ösmo. Med den av utredningen sålunda förordade vägsträckningen blir väglängden från Muskö Sköldudde 15,7 kilometer såväl till Nynäshamns centrum som till Ösmo stationssamhälle.

Vidkommande kostnaderna för vägförbindelsens ordnande utgår utredningen från att sådana kostnader, som hänför sig till omläggning eller förbättring av redan befintliga allmänna vägar eller gator, bestrides av väghållaren i vanlig ordning. Det kan vidare ifrågasättas, om icke kostnaden för den föreslagna nya vägen mellan Nynäshamn och Himmelsö borde utgå av anslaget till byggande av allmänna vägar, eftersom vägen väl låter sig inpassa i en framtida omläggning av länshuvudväg 143 och en sådan omläggning såsom framgår av den utarbetade utredningsplanen synes medföra avsevärda fördelar med hänsyn till trafik kostnaderna. På grund av vad väg- och vattenbyggnadsstyrelsen anfört om den tidpunkt, då en omläggning av länshuvudvägen ur vägväsendets synpunkt kan bli aktuell, har utredningen dock ansett sig böra upptaga hela det belopp, 8 000 000 kronor, som beräknats erforderligt för byggande av de föreslagna nya vägarna.

Personaltransporterna.

Utredningen anser, att personaltransporterna till och från muskövarvet bör ombesörjas med bussar i den mån personalen icke använder egna transportmedel. I vilken utsträckning det sistnämnda blir fallet kan icke nu med säkerhet bedömas, men utredningen har ansett sig kunna utgå från att cirka 1 000 personer dagligen skall transporteras till och från arbetet med bussar. Härutöver erfordras reguljär busstrafik med några turer om dagen mellan Muskö och fastlandet.

Berörda trafikuppgifter synes i princip kunna lösas enligt 2 olika alternativ: antingen genom det trafikföretag, som redan bedriver busstrafik inom berörda del av Stockholms län, nämligen Trafikaktiebolaget Stockholm—Nynäs, eller genom varvet i egen regi. Utredningen har undersökt båda dessa alternativ. Härvid har trafikaktiebolaget — under vissa i utredningens betänkande närmare angivna förutsättningar — förklarat sig villigt att ombesörja personaltransporterna till och från arbetsplatsen till ett *månadskortpris av omkring 34 kronor enligt prisnivån sista kvartalet 1950*. Om trafiken i stället ombesörjes av varvet i egen regi, skulle trafik kostnaden enligt utredningens beräkningar ställa sig något ogynnsammare.

På grundval av de verkställda undersökningarna och under förutsätt-

ning att ändrade förhållanden icke inträder, innan den ifrågavarande trafikuppgiften blir aktuell, förordar utredningen, att överenskommelse träffas med Trafikaktiebolaget Stockholm—Nynäs om upprätthållande av den för varvet erforderliga busstrafiken.

Utredningen behandlar också frågan, huruvida transportkostnaderna bör bäras av varvet eller de anställda, och förordar en uppdelning så att resekostnaden för den enskilde icke blir högre än om varvet låge kvar i Stockholm. Härom anför utredningen i huvudsak följande.

Av största betydelse vid bedömandet av denna fråga synes vara, att rekryteringen icke bör försvåras genom att den anställda betungas med höga resekostnader. Å andra sidan synes det rimligt, att den anställda åtminstone får bestrida så stor del av transportkostnaden, som svarar mot vad han skulle få betala om varvet låge kvar i Stockholm och han vore så gynnsamt bosatt, att han för att färdas mellan bostaden och arbetsplatsen endast behöfde företaga spårvagns- eller bussresa å innerstadslinje. Sistnämnda kostnad uppgick sista kvartalet 1950 — den tidpunkt, som utredningen utgått från vid bedömandet av olika kostnader i samband med varvets utflyttning — till cirka 15 kronor per månad. Då ett månadskort för bussresa från de nya bosättningsorterna, Nynäshamn och Ösmo, till varvet å Muskö kan beräknas kosta 34 kronor enligt angivna prisläge, bör mellanskillnaden (34 — 15 =) 19 kronor bäras av varvet. Detta belopp bör utbetalas till personalen i form av särskilt resebidrag och synes böra utgå oavsett om vederbörande utnyttjar den planerade bussförbindelsen eller begagnar eget transportmedel. Med hänsyn till semester o. d. synes resebidraget som regel komma att utgå under 11 månader per person och år.

Då den å fastlandet bosatta varvpersonalen beräknats till cirka 1 250 personer, skulle *muskövarvets andel i kostnaden för personaltransporterna* uppgå till $(19 \times 11 \times 1\,250 =)$ i runt tal 260 000 kronor per år. Utredningen påpekar emellertid, att varvet i Stockholm för personalens räkning avgiftsfritt uppehållit färjförbindelser såväl mellan Ränthästrappan vid Skeppsbron och Skeppsholmen som mellan Galärvarvet på Djurgården och Skeppsholmen. Kostnaderna härför uppgick år 1950 till sammanlagt 110 000 kronor. Merkostnaden för personaltransporterna efter varvets utflyttning till Muskö skulle sålunda bli $(260\,000 - 110\,000 =)$ 150 000 kronor.

3. Båttrafik.

Om varvet utflyttas till Muskö, räknar utredningen med att såväl person- som godstrafiken mellan varvet och fastlandet i allmänhet skall framföras över den planerade landsvägen. En del tyngre och skrymmande gods torde dock få fraktas sjövägen eller ock föras på järnväg till Nynäshamn och därifrån på pråm till varvet. Bl. a. med hänsyn härtill har utredningen, såsom jag redan (under III A) omnämnt, föreslagit, att varvets sjötransportmedel skall kompletteras med två isbrytande bogserbåtar. I övrigt synes det till-

gängliga båtbeståndet tillräckligt för ombesörjande av erforderliga gods- och personaltransporter till sjöss.

Några särskilda åtgärder för att utöka den nu bedrivna reguljära båttrafiken till Muskö har utredningen icke ansett påkallade av den föreslagna utflyttningen av varvet.

Remissyttranden.

Flertalet av de uttalanden, som remissorganen gör rörande kommunikationsfrågan, avser väganläggningen. Erinringar mot den föreslagna vägsträckningen framföres därvid endast i ett fall.

Länsstyrelsen påpekar emellertid, att definitiv ställning till frågorna om vägens sträckning och om vägförbindelsens utformande i detalj bör tagas i den för dylika ärendens behandling stadgade ordningen.

Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen framhåller, att det föreliggande förslaget endast utgör en översiktlig utredning, syftande till att klarlägga möjligheterna att åstadkomma vägförbindelserna. Fullständig arbetsplan måste upprättas, när beslut fattats i huvudfrågan om örlogsbasens förläggning. Arbetsplanen bör samordnas med arbetena för örlogsbasen i övrigt, varjämte hänsyn bör tagas även till andra stora vägarbeten i trakten söder om Stockholm. Om, såsom utredningen förutsatt, kostnaderna för omläggning eller förbättring av redan befintliga allmänna vägar och gator skall bestridas av vägväsendets anslag, erfordras att företagen kan inordnas i föreskrivna planer för väg- och gatubyggandet. De väg- och gatanläggningar varom här kan bli fråga, såsom vägen Ösmo—Lund och infarten till Nynäshamn, ingår icke i de planer som hittills uppgjorts med beaktande av väntad medelstillgång.

Stadsfullmäktige i Nynäshamn förordar det av utredningen tillstyrkta alternativet 2 för vägsträckningen och meddelar, att en lämplig anslutning till stadens gatusystem redan är utformad i en år 1948 antagen stadsplan för området vid infarten.

Kommunalfullmäktige i Ösmo däremot anser, att vägen bör utföras enligt alternativ 1.

I vissa remissyttranden har berörts frågan om fördelningen av kostnaderna för personaltransporterna.

Statskontoret och *försvarets civilförvaltning* påpekar, att utredningens förslag härutinnan icke helt överensstämmer med den praxis, som hittills följts i likartade fall. Det framhålles vidare, att hela frågan om de grunder, enligt vilka dylik resekostnadsersättning bör utgå, är under övervägande. Ersättning för resorna till musköanläggningen bör utgå efter samma normer, som må komma att gälla i motsvarande fall.

Försvarsverkens civila personals förbund anser att resekostnaderna helt bör bestridas av kronan.

E. Vatten- och elförsörjningen.

Örlogsbasutredningen.

Genom utredningens försorg har vatten- och elkraftsbehovet vid musköanläggningen uppskattats, varefter utredningen undersökt möjligheterna att tillgodose detta behov. Undersökningen har givit vid handen, att hithörande frågor synes kunna lösas utan några mera betydande svårigheter. Planer har uppgjorts för de anläggningar, som blir behövliga för ändamålet. Några närmare uppgifter om dessa planer bör dock icke här lämnas.

Kostnaderna för de erforderliga anläggningarna — exklusive kostnader för anordningar, vilka medtagits under redogörelsen för själva varvsanläggningen m. m., — har enligt det av utredningen tillämpade prisläget beräknats till 1 100 000 kronor för vattenförsörjningen och 275 000 kronor för elanläggningarna.

Remissyttranden.

Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen anför, att vattenförsörjningen för anläggningen och hostäderna på Muskö torde kunna ordnas enligt utredningens förslag.

Vattenfallsstyrelsen förklarar sig intet ha att erinra mot vad utredningen föreslagit i fråga om krafttillförseln till musköanläggningen.

I övrigt hänvisas till de hemliga yttrandena.

F. Driftskalkylerna.

Örlogsbasutredningen.

Utredningen har enligt direktiven haft att uppgöra driftskalkyler för det utflyttade varvet. Vid sitt arbete härmed har utredningen utgått från att sådana kalkyler endast skolat uppgöras för det affärsdrivande organet inom varvet, nämligen marinverkstäderna. För de militärtekniska avdelningarna och byggnadsdepartementet, vilkas verksamhet är beroende av statsanslag, kan driftskalkyler i egentlig mening svårigen åstadkommas, men utredningen beräknar, att totalkostnaderna för dessa avdelningar (departement) kommer att å Muskö bli ungefär desamma som i Stockholm.

De av utredningen för marinverkstäderna å Muskö uppgjorda driftskalkylerna intages såsom tablå 1 i det följande.

Kalkylerna avser fredstid och hänför sig till prisläget sista kvartalet 1950 samt är i övrigt uppgjorda under bl. a. följande förutsättningar.

All verkstadsrörelse är koncentrerad till muskövarvet.

En tillräckligt stor flytdocka står till marinverkstädernas förfogande, varigenom driften kan utvidgas och därmed anläggningarna bättre utnyttjas.

Personalen är avpassad så att densamma i möjligaste mån beredes jämn sysselsättning året runt.

Toppbelastningar utjämnas genom anlitan- de av övriga örlogsvarv eller privata varv och verkstäder.

Tablå 1. Driftskalkyler för marinverkstäderna vid muskövarvet.

Inkomst- och utgiftsposter	Kronor
<i>Inkomster</i>	
Arbeten för vapenavdelningen	2 250 000
» » fartygsavdelningen	5 100 000
» » intendenturavdelningen	10 000
» » byggnadsdepartementet	300 000
» » marinförvaltningen	850 000
Övriga arbeten för marinen	300 000
Arbeten för andra försvarsgrenar	---
Övriga statliga arbeten	---
Arbeten för privata beställare	250 000
Försåld materiel och skrot	250 000
» elenergi	100 000
» värme	350 000
Täckning av beredskapsutgifter	800 000
Summa inkomster	10 560 000
<i>Utgifter</i>	
Avskrivning av maskiner	280 000
Lokalhyra	300 000
Arbetarlöner	5 000 000
Semesterlöner	330 000
Tjänstemannalöner	1 400 000
Sjukvård	50 000
Material från verkstadsförråd	1 750 000
» från sektionsförråd	800 000
» direkt inköpt	100 000
Frakter och transporter	425 000
Resekostnader	50 000
Telefonkostnader	20 000
Vatten	25 000
Ränta å verkstadsförråd	30 000
Summa utgifter	10 560 000

Utredningen kommenterar de särskilda i kalkylerna intagna inkomst- och utgiftsposterna. Beträffande dessa kommentarer torde i huvudsak få hänvisas till betänkandet. Här må endast omnämnas följande.

Beträffande *inkomsterna* innebär kalkylerna, att utredningen räknar med en avsevärd nedgång i förhållande till läget vid stockholmsvarvet budgetåret 1950/51, vilket år toges som jämförelse. Nedgången beror till icke obetydlig del på omständigheter, vilka icke sammanhänger med varvets utflyttning. Sålunda beräknas ändrings- och moderniseringsarbetena, vilka nu förekommer i betydande omfattning såsom följdverkningar av

beredskapstiden och krigserfarenheter, komma att avsevärt minska i omfattning. Härigenom påverkas särskilt posterna »arbeten för fartygsavdelningen» och »arbeten för marinförvaltningen». I övrigt sammanhänger den beräknade minskningen av inkomsterna direkt med utflyttningen och beror främst på att vissa nybyggnads-, ombyggnads- och moderniseringsarbeten m. m., vilka nu utföres av stockholmsvarvet, befaras icke kunna verkställas å Muskö till konkurrenskraftiga villkor. De inkomstposter, som särskilt drabbas härav, är »arbeten för marinförvaltningen», »övriga arbeten för marinen», »arbeten för andra försvarsgrenar», »övriga statliga arbeten» och »arbeten för privata beställare». Utredningen betonar emellertid, att möjligheter att utföra arbeten av nämnd art icke saknas vid muskövarvet och att man bör sträva efter en ökning av nämnda arbetsuppgifter, vilket skulle fördelaktigt inverka på det ekonomiska driftresultatet.

Beträffande *utgifterna* må endast påpekas, att utredningen räknat upp posten »frakter och transporter» bl. a. med hänsyn till marinverkstädernas andel i de ökade kostnader för personaltransporter, som blir en följd av utflyttningen.

Sammanfattningsvis framhåller utredningen, att kalkylerna visar balans men att ett mindre nettoöverskott, som funnits för marinverkstäderna i Stockholm, bortfaller. Utredningen anför härom.

Med det angivna bidraget av 800 000 kronor till täckning av beredskapsutgifter — samma belopp, som utgått varje budgetår alltsedan marinverkstädernas tillkomst den 1 juli 1945 till och med den 30 juni 1951 — beräknas sålunda *inkomst- och utgiftsstaterna balansera varandra*. Kalkylerna för muskövarvet utvisar alltså en försämring av driftens ekonomiska resultat i jämförelse med stockholmsvarvet i så måtto att det vid sistnämnda varv årligen uppkommande mindre nettoöverskottet uteblir. Detta överskott vid stockholmsvarvet har sedan den 1 juli 1945 uppgått till i medeltal cirka 60 000 kronor för år. Härvid bör emellertid uppmärksammas, att bortfallet av icke oväsentliga inkomstbelopp betingas av helt andra orsaker än varvets utflyttning till Muskö och skulle drabba varvsdriften även i Stockholm. Det nuvarande varvet måste dock, på grund av sitt gynnsamma läge, förutsättas ha större möjligheter att genom ökade beställningar från annat håll kompensera dessa inkomstminskningar.

Remissyttranden.

Driftskalkylerna har i allmänhet icke behandlats i remissorganens utlåtanden. Endast i ett par fall har hithörande frågor berörts.

Försvarets civila tjänstemannaförbund anser — såsom redan nämnts — att utredningen alltför pessimistiskt bedömt utsikterna för en ekonomiskt lönande drift å Muskö. För vissa objekt — t. ex. tankbåtarna, som lossar olja vid raffinaderiet i Nynäshamn, och Gotlandsbolagets båtar — erbjuder muskövarvets läge faktiska fördelar ur beställarens synpunkt. Man bör därför vid beräkningarna utgå från ungefär samma omfattning av verksamheten och samma personalstyrka som i Stockholm.

Även försvarsverkens civila personals förbund vill basera kalkylerna på oförändrad arbetsvolym och personalstyrka. Bland utgifterna bör medtagas hela resekostnaden för personalen och även ersättning för restid.

G. Utflytningens verkställande och flyttningskostnaderna.

Örlogsbasutredningen.

Vid sina överväganden har utredningen kommit till den uppfattningen, att vissa verkstäder och förråd kan överföras till Muskö allteftersom lokalerna iordningställes men att huvuddelen av varvet bör utflyttas på en gång. Härom anför utredningen följande.

Även om sprängnings- och byggnadsarbetena i Skölduddsberget skulle kunna bedrivas på sådant sätt, att lokalerna successivt iordningställdes för inflyttning, synes något överförande i etapper icke böra ifrågakomma för huvuddelen av varvet — såframt icke ändringar i beredskapsläget skulle påkalla extraordinära åtgärder. Huvuddelen av varvet utgör nämligen en enhet, där de olika grenarna av verksamheten griper in i varandra på sådant sätt, att en splittring skulle medföra betydande organisatoriska, driftstekniska och ekonomiska olägenheter. Vissa verkstäder och förråd är emellertid av den art att de lämpligen kan överflyttas allteftersom utrymmena i berget iordningställes, men i övrigt bör varvet — och de delar av marindistriktets förråd, som avses skola förläggas till Muskö — utflyttas på en gång, när den nya anläggningen i huvudsak färdigställts.

Kostnaderna för flyttningen — som till största delen synes böra utföras med pråmar — har utredningen uppskattat till i runt tal 2 000 000 kronor.

Remissyttranden.

De av utredningen angivna principerna för utflytningens verkställande har icke föranlett erinringar från remissmyndigheterna.

I vissa yttranden har uppmärksamrats varjehanda personalproblem, som uppstår i samband med att utflyttningen genomföres.

Försvarsverkens civila personals förbund framhåller sålunda, att betydande olägenheter och avsevärda ekonomiska svårigheter uppstår för den civila personalen vid varvet, när detsamma utflyttas. Dyliga olägenheter kan sammanhänga med att hustru och barn har förvärvsarbete i Stockholm, med barnens skolgång eller med att vederbörande är ägare av ett eget hem eller en bostadsrättslägenhet. Sådana olägenheter måste beaktas och åtgärder vidtagas för att eliminera desamma. De förluster personalen lider vid förflyttningen bör i full utsträckning kompenseras. Till äldre arbetare bör förtidspension kunna beviljas och för andra arbetare bör i vissa fall avskedsersättning kunna utgå. Dyrortsfrågan kräver särskild uppmärksamhet. Förbundet anser, att man med hänsyn till rekryteringssvårigheter bör tillämpa en högre dyrort än den nu för Nynäshamn och Ösmö gällande. En

särskild delegation bör tillsättas för att behandla nu nämnda och andra uppkommande personalfrågor. Minst två representanter för förbundet bör ingå i denna delegation.

Försvarets civila tjänstemannaförbund framför i stort sett enahanda synpunkter och önskar även få minst två representanter i den föreslagna delegationen.

Beträffande flyttningskostnaderna påpekar *försvarets civilförvaltning*, att utredningen icke synes ha tagit hänsyn till kostnaderna för flyttning av de enskilda tjänstemännen och deras bohag. Uppskattningsvis beräknas dessa kostnader till cirka 1 500 000 kronor enligt prisläget i januari 1952.

H. Sammanfattning av kostnadsberäkningarna.

Örlogsbasutredningen.

De här förut angivna, av utredningen beräknade kostnaderna för den nya varvsanläggningen m. m. å Muskö har utredningen sammanfört till en tablå, vilken här återgives (tablå 2). Utredningen erinrar, att alla kostnader hänför sig till *prisläget sista kvartalet 1950*.

Tablå 2. Sammanställning av kostnaderna för varvsanläggningen m. m. å Muskö.

Kostnadsberäkningen avser	Kronor	Summa kronor
<i>Markförvärv</i>		5 000 000
<i>Den i berg insprängda delen av anläggningen</i>		140 000 000
<i>Friliggande byggnader och anläggningar m. m.:</i>		
Kajer, pirar, kajplaner m. m.	12 800 000	
Flytdocka	8 000 000	
Husbyggnader, idrottsanläggningar m. m.	9 800 000	
Utvändiga ledningar	1 350 000	
Väg- och planeringsarbeten m. m.	1 450 000	33 400 000
<i>Komplettering av maskinpark och transportmateriel m. m. ...</i>		7 150 000
<i>Försvarsanordningar</i>		2 500 000
<i>Tjänstebostäder m. m.</i>		3 375 000
<i>Landsvägsförbindelse</i>		8 000 000
<i>Vattenförsörjning</i>		1 100 000
<i>Elförsörjning</i>		275 000
<i>Flyttningskostnader</i>		2 000 000
	Totalsumma	202 800 000
<i>Avgår för redan beslutade anläggningar m. m. inom skärgårdsområdet:</i>		
Markförvärv	1 600 000	
Övrigt	12 200 000	13 800 000
<i>Återstående medelsbehov</i>		189 000 000

Remissyttranden.

Fortifikationsförvaltningen anser de av utredningen framlagda kostnadsberäkningarna enligt prisläget sista kvartalet 1950 fullt godtagbara. Förvaltningen erinrar emellertid om den betydande prisstegring, som inträffat efter sistnämnda tidpunkt. Denna prisstegring uppskattar förvaltningen i sitt i februari 1952 avgivna remissyttrande till överslagsvis 30 å 35 % av de beräknade kostnaderna.

Försvarets civilförvaltning påpekar — som nyss nämnts — att de beräknade kostnaderna bör ökas med cirka 1 500 000 kronor, utgörande uppskattningsvis beräknade flyttningskostnader för personalen och dess bohag.

Riksräkenskapsverket anser, att till kostnaderna bör läggas även den kapitalmedelsförlust, som uppstår i den mån vid utflyttningen icke fullt avskrivna byggnader icke vidare kan utnyttjas och måste försäljas på sådant sätt, att det bokförda nettovärdet av byggnaderna icke täckes av inflytande försäljningsmedel. Angående storleken av denna kapitalmedelsförlust anför ämbetsverket i huvudsak följande.

Den 30 juni 1951 kvarstod av ifrågavarande byggnadsvärden i runt tal 3,5 miljoner kronor oavskrivna. Detta belopp, som sålunda skulle motsvara kapitalmedelsförlusten vid en slopning omedelbart av samtliga byggnader, kommer att reduceras med de avsättningar som årligen göres till värdeminskningsskontot tills utflyttningen sker och med de försäljningsmedel som då kan inflyta för byggnaderna. Förlusten reduceras självfallet också med det bokförda nettovärdet för sådana byggnader, som kan disponeras för andra ändamål.

Riksmarskalksämberet och *djurgårdsnämnden* gör gällande att i förevarande sammanhang bör medräknas även kostnaderna för att återställa de genom utflyttningen frigjorda områdena i ursprungligt eller tjänligt skick.

Departementschefen.

Jag anser det av örlogsbasutredningen framlagda förslaget till varvsanläggning m. m. å Muskö i det väsentliga väl utformat. Förslaget bör kunna utgöra en god grundval för ett principbeslut om utflyttningen. Genom ett sådant beslut bör ramen för anläggningens omfattning och huvuddragen för den fortsatta planläggningen fastställas. Några detaljer i utformningen bör däremot icke nu fastlåsas. På Kungl. Maj:t bör ankomma att bestämma härutinnan allteftersom detaljplanläggningen fortskrider. Därvid bör i kostnadsminskande syfte eftersträvas en viss begränsning av byggnadsprogrammet.

Det är vanskligt att på förhand bedöma i vilken utsträckning muskövarvet blir konkurrenskraftigt i fråga om vissa större arbeten. Med hänsyn härtill delar jag utredningens uppfattning, att försiktigheten bjuder att räkna

med en viss nedgång i marinverkstädernas arbetsuppgifter och personalstyrka under fred. Jag är emellertid också ense med utredningen om önskvärdheten av att utvidga fredsdriften, om sådant visar sig kunna ske med ekonomisk fördel. Då anläggningen i allt väsentligt är dimensionerad efter krigsförhållanden, kan en sådan utvidgning av fredsdriften ske utan att lokalerna i allmänhet behöver utökas. Endast beträffande vissa för fredsbruk avsedda specialanordningar, t. ex. marketenteriet, kan en ökning bli behövlig. Sådana anordningar bör därför redan från början planlösas så, att en utvidgning kan ske utan svårighet.

Skall man tillvarata alla möjligheter att göra fredsdriften ekonomisk, synes varvet icke kunna undvara en större flytdocka. Jag anser därför att en sådan docka bör ingå i varvsanläggningen.

Till frågan om anordnande av en skyddad tvätt- och reparationsanstalt i anslutning till varvsanläggningen är jag icke beredd att nu taga ställning. Frågan bör ytterligare övervägas.

Jag ansluter mig till de av utredningen förordade principerna för bostadsfrågans lösning. De av Nynäshamns stad och Ösmo kommun gjorda utfästelserna bör genom Kungl. Maj:ts försorg godtagas. Därvid får dock framhållas, att tiden ännu icke är inne att taga ställning till frågan om den för varvspersonalen erforderliga bostadsbebyggelsens fördelning mellan staden och kommunen. Jag har erfarit, att frågorna om inrättande av lasarett och gymnasium i Nynäshamn för närvarande ligger mindre gynnsamt till än när utredningen verkställde sin undersökning. En tillfredsställande lösning av dessa och andra frågor, som kan göra de tilltänkta bostadsorterna attraktiva, är emellertid av vikt för att underlätta arbetskraftsrekryteringen vid musköanläggningen. Jag förutsätter därför, att vederbörande kommunala och statliga organ samverkar för att åstadkomma gynnsamma lösningar och att statsmakterna i mån av behov lämnar sin medverkan härvid.

Vägförbindelsen mellan Muskö och fastlandet synes mig böra i princip ordnas enligt utredningens förslag. Definitiv ställning får tagas i den ordning, som gäller för behandling av vägfrågor i allmänhet. Jag delar utredningens uppfattning, att kostnaderna för erforderliga arbeten med redan befintliga allmänna vägar och gator bör bestridas av väghållaren i vanlig ordning. Vid angelägenhetsgraderingen beträffande dessa arbeten måste hänsyn tagas icke blott till det tidigare befintliga behovet av åtgärderna utan även till de ändrade förutsättningar ur trafiksynpunkt, som blir en följd av musköanläggningens tillkomst. Av samma skäl och med hänsyn till den betydelse, som den nya muskövägen får för andra trafikintressen än varvets, bör en del av anläggningskostnaderna för denna väg belasta väganlaget. Kostnadsfördelningen synes här lämpligen böra göras så, att den del av vägsträckan, som kan ingå såsom ett led i en

eventuell omläggning av länshuvudväg 143, bekostas av väganslag medan återstoden av nyanläggningskostnaden påföres varvet.

Utredningen anser att kronan bör bära en del av kostnaderna för personaltransporterna till och från musköanläggningen. Frågan om de allmänna principer enligt vilka kronans bidrag bör utgå i dylika fall är för närvarande föremål för beredning inom civildepartementet. De principer, som kan komma att fastställas för andra liknande fall, torde böra tillämpas även beträffande musköanläggningen.

De av utredningen framlagda driftskalkylerna föranleder ingen erinran från min sida.

I samband med utflyttningen uppkommer givetvis åtskilliga personalproblem, som måste särskilt övervägas. Genom Kungl. Maj:ts försorg bör vid lämplig tidpunkt tillsättas något organ för att behandla sådana frågor. Hur detta organ skall sammansättas torde icke behöva nu diskuteras.

Enligt vad som under hand meddelats från fortifikationsförvaltningen är den i förvaltningens remissyttrande angivna prisstegringsprocenten för musköanläggningen allttjämt aktuell. Den av utredningen beräknade totalkostnaden för anläggningen, 202 800 000 kronor, bör alltså uppräknas med 30 à 35 % för att motsvara den nuvarande prisnivån. Såsom försvarets civilförvaltning påpekat bör till de av utredningen beräknade kostnaderna läggas jämväl flyttningskostnader för personalen. Däremot räknar jag i detta sammanhang icke med några kapitalmedelsförluster för de byggnader, som frigöres i Stockholm, liksom ej heller med kostnader för att iordningställa de frigjorda områdena. Man vet ju för närvarande icke, om några kapitalmedelsförluster uppkommer, och ej heller är det ännu klarlagt, hur områdena skall användas efter utflyttningen och i vilken utsträckning byggnaderna bör vara kvar eller borttagas. I totalkostnaden för den nya anläggningen bör inrymmas åtminstone någon allmän marginal för oförutsedda utgifter. Jag anser därför befogat att öka den av utredningen beräknade totalkostnaden med 35 %, vartill lägges kostnaden för personalens flyttning. Jag räknar därför med att totalkostnaden för musköanläggningen m. m. enligt nuvarande prisläge rör sig om 275 000 000 kronor.

Från totalkostnaden borträknar utredningen 1 600 000 kronor för redan genomförda markförvärv och 12 200 000 kronor för beslutade arbeten. Sedan denna beräkning verkställdes har ytterligare 4 500 000 kronor anvisats för markförvärv. Kostnaderna för de beslutade arbetena har stigit, varjämte i annat sammanhang förslag förelagts riksdagen att anvisa medel för budgetåret 1953/54 för påbörjande av ytterligare visst arbete, som omfattas av utredningens beräkningar. Vid bifall till detta förslag skulle den sammanlagda kostnaden för beslutade arbeten uppgå till 30 200 000 kronor och de för ändamålet anvisade medlen utgöra 16 610 000 kronor. Totalkostnaden enligt nuvarande prisläge bör alltså minskas med (1 600 000

+ 4 500 000 + 16 610 000 =) 22 710 000 kronor, varefter återstår att anvisa i runt tal 252 300 000 kronor för genomförande av örlogsvarvets utflyttning till Muskö. Härav bör — såsom jag förut framhållit — en mindre del bestridas av väganslag.

IV. ÖRLOGSSTATIONEN VID BERGA M. M.

A. Stationsanläggningen m. m.

Örlogsbasutredningen.

1. Allmänna grunder för beräkandet av anläggningens omfattning m. m.

Örlogsstationen med yrkesskolornas anläggningar.

Enligt utredningens här förut behandlade förslag skall örlogsstationen vid utflyttningen från Stockholm uppdelas så, att örlogsvarvet å Muskö övertar de uppgifter, vilka äger direkt anknytning till varvet, medan återstoden av stationen förlägges till Berga i omedelbar anslutning till där befintliga anläggningar för marinens underofficersskola och flottans yrkesskolor.

I den till Berga utflyttande huvuddelen av örlogsstationen ingår stationens underbefälsskola, varjämte underofficersskolan enligt utredningens mening bör organisatoriskt inordnas i stationen. Förslaget innebär vidare att stationen — liksom för närvarande underofficersskolan — skall omhänderha förläggning och förplägnad för yrkesskolorna och befäls- m. fl. kurser, som tillfälligt förlägges till Berga. Slutligen förutsättes stationen skola övertaga vissa av de uppgifter, som nu ankommer på Hårsfjärdens örlogsdepå.

Örlogsstationens inre organisation får i samband med utflyttningen anpassas efter de ändrade arbetsuppgifterna. Utredningen, som icke haft att framlägga förslag härutinnan, förutsätter att detta spörsmål överväges inom marinledningen, sedan utflyttningen beslutats.

Då en betydande del av den vid örlogsstationen i fredstid tjänstgörande personalen vid mobilisering lämnar stationen för att betjäna stridsmedlen, är det väsentligen fredsorganisationen, som blir utslagsgivande beträffande den nya stationsanläggningens omfattning.

Utredningen har därför på grundval av uppgifter från marinmyndigheterna verkställt *personalberäkningar* för stationens fredsorganisation jämte yrkesskolor och kurser samt vissa marindistriktet tillhörande förråd. I jämförelse med nuvarande förhållanden har därvid personalreduceringar synts möjliga tack vare att underofficersskolan inordnas i stationen. Härigenom synes nämligen vissa organisationsenheter (t. ex. kasern-, intendentur- och sjukvårdsavdelningarna) kunna göras gemensamma och per-

sonalbehovet särskilt för ekonomitjänst, handräckning och städning nedbringas. Utredningen beräknar att sammanlagt cirka 1 650 personer kommer att i fredstid längre eller kortare tid samtidigt tjänstgöra vid eller vara förlagda å Berga. Av detta totalantal beräknas ungefärligen 100 vara officerare och vederlikar, 130 underofficerare och poliser, 260 högbåtsmän och furirer, 970 korpraler och meniga — av dem 300 med tillfällig förläggning — samt 190 civil personal.

För upplysningar om personalens fördelning på olika organisationsenheter hänvisas till en i utredningens betänkande (s. 70) intagen tablå.

Nybyggnadsbehovet för stationen vid dess utflyttning till Berga kan enligt utredningens beräkningar avsevärt begränsas främst därigenom att stationen kan gemensamt med underofficersskolan utnyttja vid Berga redan befintliga byggnader. Härtill bidrager även dels att viss personal överflyttas till örlogsvarvet å Muskö, dels att den nuvarande stationens gammalmodiga och opraktiskt anordnade byggnader ersättes av moderna lokaler. *Totalt beräknas behovet av nya utrymmen för själva stationen å Berga bli omkring 25 % mindre än motsvarande utrymmen å Skeppsholmen.* Vid denna jämförelse har icke medräknats familjebostäder m. m.

Utredningen understryker, att beräkningarna endast kunnat göras ungefärliga med hänsyn till den tid, som beräknas förflyta innan stationsorganisationen kan börja sin verksamhet på den nya platsen, och de förändringar i fråga om organisation och personalsammansättning m. m., som dessförinnan kan inträffa.

I detta sammanhang berör utredningen även spörsmålet om yrkeskolornas lokalbehov. Detta lokalbehov föranledes visserligen icke till någon del av örlogsstationens utflyttning utan är i och för sig ett fristående problem. Men skall hela Berga-anläggningen vid stationens utflyttning kunna disponeras och utbyggas på lämpligaste sätt, måste alla på platsen aktuella byggnadsfrågor behandlas i samband med varandra. Utredningen konstaterar att skolorna behöver ökade utrymmen för undervisning och förläggning och anför härom i huvudsak följande.

Till en början är att erinra därom att yrkesutbildningen vid flottan på grund av de reducerade fartygsrustningarna samt jämväl vissa utbildningsorganisatoriska hänsyn nyligen centraliserats och i stor utsträckning förlagts i land, allt i överensstämmelse med av statsmakterna tidigare fattade beslut. En del av de skol- och övningslokaler m. m., som genom denna omläggning av yrkesutbildningen blivit erforderliga, har uppförts vid Berga, dit yrkesutbildningen koncentrerats och där även tillgängliga förläggningsutrymmen tagits i anspråk för yrkesskolornas personal av olika kategorier. För ubåts- och maskinutbildningen behövligen utrymmen finnes dock ännu icke iordningställda, för viss annan utbildning står endast provisoriska lokaler till förfogande och för förläggning av officers- och underofficerspersonal, som kommenderas till Berga för genomgående av yrkesskolor eller särskilda kurser, kräves betydligt ökade utrymmen.

Marindistriktets förråd.

Utredningen anser, att vid en utflyttning av marindistriktets nu i Stockholm befintliga huvudförråd bl. a. viss del av beklädnadsförrådet bör förläggas till Berga. Genom tillkomsten av moderna och rationellt inredda lokaler synes därvid den totalt erforderliga golvytan kunna minskas med omkring 1 300 m² i jämförelse med den nu i Stockholm disponerade.

Proviantförrådet vid Berga avses huvudsakligen för matinrättningens behov och redovisas liksom denna under stationsorganisationen.

2. Allmän beskrivning av anläggningen samt uppgift om den beräknade totalkostnaden för densamma.

Marinens underofficersskola och flottans yrkesskolor disponerar för närvarande ett markområde om cirka 275 hektar utefter stranden av Hårsfjärden. Området, som är beläget i Västerhaninge socken, synes bli tillräckligt även för örlogsstationens behov, om det utökas med en mindre del av intilliggande mark under domänstyrelsens förvaltning.

De inom området nu befintliga byggnaderna utgöres av Berga slott, vars utrymmen huvudsakligen användes såsom expeditions- och mässlokaler, ävensom av förlägnings-, förplägnads- och förrådsbyggnader jämte anläggningar för undervisning och övningar m. m. För området finns gemensam värmecentral. Vid en utflyttning av örlogsstationen förutsattes samtliga dessa byggnader och anläggningar bli tagna i anspråk antingen för nuvarande ändamål eller för stationens behov eller för gemensamt bruk.

Utredningen räknar med att örlogsstationen även skall disponera förlägnings- och förplägnadslokalerna å Märsgarn på andra sidan Hårsfjärden såsom reservutrymmen vid toppbelastningar.

Utflyttningen av örlogsstationen till Berga medför behov av ett flertal nybyggnader samt om- och tillbyggnad eller omdisposition av vissa befintliga byggnader. Härjämte erfordras vissa bergsutrymmen.

Huvuddelen av nybyggnaderna anser utredningen böra placeras nordväst om det nuvarande kasernområdet. Härvid liksom vid placeringen av övriga nybyggnader har hänsyn tagits till att den befintliga panncentralen, som kan tillgodose ungefär hälften av nybyggnadernas värmebehov, skall kunna helt utnyttjas.

De tjänstebostäder, som bör ordnas för viss personal vid stationen, bör lämpligen förläggas till den östligaste, invid Vitsån belägna delen av det av underofficersskolan nu disponerade området.

För närmare uppgifter om de föreslagna byggnadernas placering hänvisas till utredningens betänkande med däri såsom Bil. II intagen situationsplan.

Kostnaderna för den nya anläggningen vid Berga — omfattande kostnader för ny- och ombyggnader, bergrum, förtöjningspir,

vägar och planer samt utökning av vatten- och elektricitetsförsörjningen m. m. — har utredningen totalt beräknat till 14 300 000 kronor enligt prisläget sista kvartalet 1950. Av detta totalbelopp belöper 9 500 000 kronor på den egentliga stationsanläggningen, 3 350 000 kronor på byggnader och anläggningar för yrkesskolorna m. m. samt 1 450 000 kronor på de marin-distriktet tillhörande förråd, som utflyttas tillsammans med örlogsstationen. I de sålunda beräknade beloppen ingår icke kostnader för flyttningen, telefoninstallationer m. m., vilka kostnader icke är av den storleksordning att de kan inverka på avgörandet i utflyttningsfrågan.

Från angivna totalbelopp har utredningen avräknat 900 000 kronor, utgörande den sammanlagda kostnaden för vissa tidigare av statsmakterna beslutade arbeten, vilka ännu icke utförts när utredningen verkställde sina undersökningar.

Anmärkas må att *kostnaderna i nuläget* givetvis är betydligt högre till följd av inträffade prisstegringar. Vidare må anmärkas att de medel, som tidigare funnits anvisade för nyssnämnda av statsmakterna tidigare beslutade arbeten, numera har indragits i samband med inventering av arbeten, för vilka byggnadstillstånd icke ansetts kunna lämnas inom en nära framtid (prop. 1951: 186 o. 1952: 212, rd. skr. 1951: 272 o. 1952: 217).

3. *Friliggande byggnader och anläggningar.*

Örlogsstationen.

Expeditionslokaler för stationsledningen avses skola erhållas genom nybyggnad av kanslihus. Den nuvarande kanslibyggnaden vid marinens underofficersskola användes såsom kanslihus för underofficers- och underbefälsskolorna samt för stationens övriga utbildningsverksamhet.

Beträffande skolbyggnader m. m. avses underofficersskolan böra bibehålla sin nuvarande byggnad, medan en nybyggnad uppföres för underbefälsskolan. För musikundervisningen uppföres en musikbyggnad.

För övningsändamål erfordras följande nya byggnader och anläggningar, nämligen gymnastikbyggnad, simhall, idrottsplats, stridsskjutningsbana och handgranatbana. Skolskjutningsbanan utökas.

Ett friluftsbad anlägges.

Vad så förläggningstrymmena beträffar har utredningen beräknat förläggning erforderlig för följande antal personer av olika kategorier, utöver det mindre antal befattningshavare, som bör beredas tjänstebostad vid Berga:

- 30 officerare,
- 60 underofficerare,
- 200 högbåtsmän och furirer,
- 200 korpraler samt
- 770 meniga.

Officerarna och underofficerarna tillhör huvudsakligen yrkesskolorna, varför förläggningssutrymmena för nämnda båda kategorier redovisas under dessa skolor. Av de 770 platserna för meniga beräknas 300 för tillfällig förläggning.

För förläggning av manskap finns nu vid Berga 6 kaserner, varav 2 med högre standard avsedda för eleverna i underofficersskolan. Vissa delar av kasernerna användes nu såsom undervisnings- och sjukvårdslokaler m. m. Efter stationens utflyttning avses samtliga befintliga kaserner helt skola utnyttjas såsom förläggningsslokaler. Därutöver erfordras nybyggnad av 2 kaserner av högre standard, avsedda huvudsakligen för eleverna i underbefälsskolan, och en av enklare typ.

För personalens förplägnad behövs inga nya byggnader utan endast ändringar eller tillbyggnad av redan befintliga.

Beträffande förrådsverksamheten erfordras endast nybyggnad för det till matinrättningen anslutna proviantförrådet.

För sjukvården föreslår utredningen nybyggnad av ett sjukhus med 90 vårdplatser. Utrymmet har beräknats så, att även de fartyg, som befinna sig inom Hårsfjärdsområdet, kan repliera på detta sjukhus i den mån deras egna sjukavdelningar icke är tillräckliga.

En ny verkstadsbyggnad uppföres, varjämte den nuvarande riktövningshallen användes såsom vapenverkstad samt såsom handvapen- och målmaterieförråd.

En ny vakt- och arrestbyggnad uppföres vid infarten till stationsområdet.

För fritidssysselsättning ombygges den nuvarande vakt- och arrestbyggnaden. För samma ändamål ianspråktoes jämväl en befintlig smedja och en mindre verkstadsbyggnad samt den s. k. Grindstugan.

Den befintliga vänthallen flyttas.

En ny kolgård anlägges.

Sammanlagda kostnaderna för de nu nämnda byggnadsarbetena har beräknats till 6 250 000 kronor.

Yrkesskolorna m. m.

För utbildningen vid yrkesskolorna erfordras en ny skolbyggnad, avsedd för ubåts- och maskinskolorna. Den befintliga yrkesskolebyggnaden bör jämväl i fortsättningen användas för signalskolan.

Förläggningssutrymmen måste finnas för de officerare och underofficerare, som kommenderas till yrkesskolor eller kurser och som icke är bosatta i Stockholm eller dess närhet. Å Berga slott beräknas efter stationens utflyttning 10 rum stå till förfogande för inkvartering. Därutöver erfordras en nybyggnad med 75 enkelrum för nu angivna personal.

Kostnaderna för nämnda byggnadsarbeten för yrkesskolor och kurser har beräknats till 1 070 000 kronor.

Marindistriktets förråd.

Vissa mindre byggnadsarbeten för marindistriktets förrådsverksamhet beräknas draga en kostnad av 130 000 kronor.

4. I berg insprängda anordningar.

Örlogsstationen.

För de nya byggnaderna m. m. inom det utökade kasernområdet fordras en ökning av panncentralens kapacitet. Denna tillbyggnad måste av sprängtekniska skäl ske i form av en ny tunnel, som inspränges i nära anslutning till den förut befintliga centralen.

För personalen vid stationsledningen ordnas skyddsrum, som jämväl avses för viss förrådsförvaring.

Kostnaderna för nu nämnda bergsutrymmen har beräknats till 890 000 kronor.

Yrkesskolorna.

För personalen ordnas skyddsrum, som jämväl avses kunna användas som undervisningslokaler.

Kostnaderna för dessa bergsutrymmen har beräknats till 1 800 000 kronor.

Marindistriktets förråd.

För vissa förråd ordnas förvaring i bergsutrymmen, vilka jämväl avses såsom *skyddsrum* för personalen vid Berga samt såsom *sjukvårdslokaler*.

Kostnaderna för nu nämnda bergsutrymmen har beräknats till 1 320 000 kronor.

5. Förtöjningspir m. m

Utredningen föreslår att en förtöjningspir skall byggas vid Berga. En sådan pir erfordras för att möjliggöra snabba och tidsbesparande kommunikationer mellan yrkesskolornas landförläggningar och skolavdelningens fartyg, för att underlätta förbindelserna mellan de rustade fartygens besättningar och stationens organ samt för att erhålla en lämplig förläggningsplats åt de smärre kommunikationsbåtar, som behövs vid Berga-anläggningen.

Piren avses få en längd av 130 meter för att medgiva samtidig förtöjning av en större jagare, en ubåt, en större minsvepare samt några mindre fartyg. Vid sidan av piren lägges 2 pontoner för småbåtarnas räkning. Den ena pontonen finns redan tillgänglig.

Den sammanlagda kostnaden för piren med sidoponton och landfäste har beräknats till 480 000 kronor.

6. Utvändiga ledningar m. m.

Angående behovet av att utöka ledningsnätet m. m. anför utredningen väsentligen följande.

På grund av den genom stationsutflyttningen ökade *vattenförbrukningen* tillkommer en del nya ledningar för vatten och avlopp, varjämte det blir erforderligt att uppföra en ny vattenreservoar om 500 m³ vid Berga. För huvuddelen av nyanläggningen bör avloppen anslutas till befintligt avloppssystem, varvid en ombyggnad och utökning av nuvarande reningsverk utföres. Bostadsområdet avses dock få eget avloppssystem med reningsanläggning.

Värmeförsörjningen till nyanläggningarna medför krav på utökning av värmeledningsnätet genom nya kulvertar i samband med utvidgning av panncentralen.

De stegrade kraven på *elförsörjningen* nödvändiggör en utökning av transformatoranläggningen ävensom nedläggande av ytterligare kraft- och belysningskablar jämte anordnande av utvidgad ytterbelysning samt dragande av signal- och högtalarkablar m. m.

Kostnaderna för nu angivna arbeten — med undantag för vad som hänför sig till bostadsområdet — har beräknats till 800 000 kronor.

7. Väg- och planeringsarbeten m. m.

Vissa vägar och planer måste nyanläggas inom det utökade kasernområdet. Härjämte bör det nuvarande vägnätet överses.

Stängsel har utredningen ansett böra anordnas endast vid huvudentrén på en kortare sträcka mellan 2 bergshöjder.

Kostnaderna för nu nämnda arbeten inom stationsområdet — bostadsområdet icke inräknat — har beräknats till 160 000 kronor.

Remissyttranden.

De remissorgan, som uttalat sig om örlogsbasutredningens förslag till stationsanläggning m. m. vid Berga, har ansett förslaget i stort sett godtagbart. Kritik har riktats främst mot den standard, som föreslagits för vissa kaserner. Situationsplanen har ansetts böra i vissa avseenden överarbetas. Några detaljpåpekanden har gjorts. I ett par yttranden har personalfrågor i samband med utflyttningen berörts. Ur de särskilda yttrandena må återgivas följande.

Marinledningen förklarar sig i stort sett intet ha att erinra mot den verkställda planläggningen. Detaljerinringar kan dock göras beträffande vissa byggnaders placering, standarden för vissa kasernbyggnader m. m., men dessa detaljspörsmål bör upptagas till behandling först vid den tidpunkt, då uppförandet av anläggningen blir aktuellt.

Fortifikationsförvaltningen anser även förslaget böra i princip godtagas. Förvaltningen kan dock icke godkänna den standard, som utredningen föreslagit beträffande förläggningsslokaler för huvuddelen av manskapet å Berga. Denna standard, som skulle innebära dubbelförläggning i s. k.

barack-kaserner, kan endast godkännas vid tillfällig förläggning. Av de befintliga 4 barack-kasernerna åtgår 2 för sådan förläggning. De båda andra bör avses för enkelförläggning. Det återstående behovet av förläggningslokaler för här ifrågavarande personal (manskap som icke är elever i underofficers- och underbefälsskolorna) bör täckas genom att uppföra stenkaserner av samma typ, som förekommer vid arméns nybyggda etablissement och som av örlogsbasutredningen föreslagits för varvsanläggningen å Muskö. Varje sådan kasern inrymmer 12 logement för 6 man vid enkelförläggning. För att täcka ifrågavarande förläggningsbehov vid Berga erfordras 5 sådana kaserner. — Förvaltningen anser vidare att vissa ändringar i den uppgjorda situationsplanen bör övervägas. Beträffande utredningens förslag om vatten- och avloppsanläggningar m. m. framför förvaltningen vissa detaljerinringar.

Statskontoret förklarar sig kunna tillstyrka utredningens förslag om förläggningsstandard för eleverna i underbefälsskolan endast under förutsättning, att detsamma icke innebär ett frångående av eljest tillämpade principer för inkvartering av denna personalgrupp.

Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen framhåller, att behovet av avloppsvattenrening bör särskilt uppmärksammas för att icke möjligheterna till friluftsbad vid Berga skall riskeras.

De av *Försvarsverkens civila personals förbund* och *Försvarets civila tjänstemannaförbund* beträffande varvpersonalen gjorda uttalandena om problem och svårigheter, som uppstår i samband med utflyttningen, avser i tillämpliga delar jämväl stationens personal. Även vid Berga bör mässutrymmena ökas.

B. Bostadsfrågan.

Örlogsbasutredningen.

1. Allmänna synpunkter.

Såsom framgått av den här förut lämnade redogörelsen beräknas huvuddelen av personalen vid örlogsstationen å Berga vara inkasernerad. Tjänstebostäder avses för ett mindre antal befattningshavare. Övrig personal bör enligt utredningens uppfattning kunna vara bosatt i Stockholm, särskilt i de södra förorterna, eller i tätorterna mellan Stockholm och Berga.

Utredningen räknar med att en icke obetydlig del av stationens ifrågavarande personal tills vidare kommer att behålla sina nuvarande bostäder och endast så småningom utflyttar, allteftersom personalen finner det fördelaktigt och lämpligt att vara bosatt i närheten av tjänstgöringsplatsen. Den samhällsbildning, som med hänsyn till läget i förhållande till Berga och kommunikationerna till Stockholm syntes bäst lämpad såsom bosättningsplats för utflyttande personal, är Västerhaninge stationsområde.

2. Bosättning i Västerhaninge.

För att få en närmare uppfattning om Västerhaninge samhälles förutsättningar såsom bostadscentrum och för att klarlägga möjligheterna att erhålla bostäder inom samhället för personal vid örlogsstationen har utredningen tagit kontakt med vederbörande myndigheter inom Västerhaninge kommun. Därvid har inhämtats en rad faktiska uppgifter om kommunen, vilka uppgifter återfinnes i utredningens betänkande.

På grundval av de verkställda undersökningarna har utredningen kommit till den uppfattningen, att *Västerhaninge samhälle har grundläggande förutsättningar att tjäna såsom bostadscentrum för örlogsstationens personal*. Visserligen saknas för närvarande ordnade kommunikationer mellan Västerhaninge och Berga, men sådana synes kunna upprättas, när behov därav föreligger. Samhällets läge synes också sådant, att skäligen förhoppningar kan hysas om att dess utveckling icke skall bli beroende enbart av örlogsstationen utan att samhället på annat sätt skall kunna erhålla en del av det befolkningstillskott, som synes önskvärt för samhällsbildningens utbyggande.

Utredningens överläggningar med de kommunala myndigheterna i Västerhaninge har haft till resultat, att kommunalfullmäktige i kommunen den 28 maj 1951 utfäst sig att vidtaga åtgärder för att bereda bostäder åt personal vid örlogsstationen om denna utflyttas till Berga. Utfästelsen är av följande innebörd.

a) Därest statsmakterna beslutar utflyttning av Stockholms örlogsstation till Berga, är Västerhaninge kommun beredd att — efter anmodan från vederbörande statliga myndighet — svara för att vid tiden för stationens utflyttning så stort antal i gott skick varande moderna hyreslägenheter, som erfordras för utflyttande personal (tillhörande stationen eller däri uppgående skolor), finnes att förhyra inom Västerhaninge samhälle till hyror, som kan godkännas av bostadsstyrelsen.

b) Likaså är kommunen beredd svara för att erforderligt antal för egnahemsbebyggelse lämpliga tomter inom samhället finnes tillgängliga för försäljning till sådan vid örlogsstationen (och däri uppgående skolor) tjänstgörande personal, som önskar förvärva dylika tomter, och som av kommunen kan godkännas som köpare. Till tomterna skall då vara framdragna vägar (gator) samt vatten- och avloppsledningar. Priset på tomterna skall icke överstiga kommunens självkostnader för tomtmarkens anskaffande och tomternas iordningställande å angivet sätt. Kommunen är villig medgiva, att kontroll av prissättningen verkställs av bostadsstyrelsen. För närvarande uppgår ovannämnda pris till 5 kronor per kvm. I den mån tomter försäljes av enskilda markexploatörer är kommunen beredd medverka till att sagda kostnader blir lägsta möjliga.

3. Tjänstebostäder vid Berga.

Enär avståndet mellan stationsanläggningen och avsett bostadscentrum — Västerhaninge — är omkring 5 kilometer, framträder kravet på bostäder i stationens närhet för sådan personal, som på grund av sina arbets-

uppgifter bör finnas lätt tillgänglig dygnet runt. Utredningen har undersökt behovet av sådana tjänstebostäder och härvid bedömt detsamma restriktivt bl. a. med hänsyn till den ståndpunkt, som statsmakterna under senare år intagit till frågor om byggande av bostäder vid andra militära anläggningar. Därvid har utredningen funnit, att tjänstebostäder i stationens närhet bör vara tillgängliga för 25 befattningshavare — utöver ekonomipersonal, för vilken bostäder redan finns. De 25 befattningshavarna utgöres av stationschefen, kasernbefälhavaren, 5 underofficerare (kasern- och skoluppbördsmännen, uppbördsman för matinrättningen samt föreståndarna för häktet och marketenteriet), en personalvårdsassistent, en maskinist, en högbåtsman (uppbördsman för simhallen), en trädgårdsmästare, en förste vaktmästare, en förman vid kasernuppbörden, 3 eldare, 2 chaufförer samt 7 sjuksköterskor och sjukhusbiträden.

För denna personal erfordras sammanlagt en lägenhet om 6 rum och kök, en lägenhet om 5 rum och kök, 7 lägenheter om 3 rum och kök, 9 lägenheter om 2 rum och kök, en lägenhet om 2 rum och kokvrå samt 6 enkelrum, varav 2 med kokvrå. En specifikation utvisande för vilka särskilda befattningshavare de olika lägenheterna avses är intagen å s. 83 i betänkandet, vartill här hänvisas.

För närvarande finns 10 familjebostäder vid Berga. Av dessa är dock endast 5 lägenheter — nämligen en lägenhet om 5 rum och kök, 3 om 3 rum och kök samt en om 2 rum och kök — i sådant skick att de på längre sikt kan medräknas för täckande av bostadsbehovet.

Enligt utredningens bedömande är det sålunda nödvändigt att uppföra:

- 1 lägenhet om 6 rum och kök,
 - 4 lägenheter om 3 rum och kök samt
 - 8 lägenheter om 2 rum och kök ävensom
- bostäder för sjukvårdspersonalen.

Sammanlagda kostnaderna för de tjänstebostäder, som sålunda behöves uppföras, samt för butikslokal, panncentral, tvättstuga och garage, som erfordras i anslutning till bostäderna, ävensom för vägar och planer, utvändiga ledningar m. m. inom bostadsområdet har beräknats till *1 180 000 kronor*.

Remissyttranden.

De av utredningen anlagda synpunkterna på frågan om bosättningsförhållandena för den personal, som icke erhåller tjänstebostäder vid örlogsstationen, har icke föranlett någon erinran från remissmyndigheterna.

Beträffande tjänstebostäderna har *marinledningen* angivit, att detaljerinringar kan riktas mot det föreslagna antalet sådana bostäder.

Fortifikationsförvaltningen ifrågasätter om icke bostaden för stationschefen borde utgå, då chefsbostäder icke uppförts av kronan vid andra nybyggda etablissemang med liknande belägenhet som den nya örlogsstationen.

C. Kommunikationsfrågan.

Örlogsbasutredningen.

I sitt betänkande redogör utredningen för de befintliga kommunikationerna till Berga och konstaterar, att någon allmän trafik för närvarande icke uppehålls mellan Västerhaninge och Berga. God vägförbindelse finns dock och Trafikaktiebolaget Stockholm—Nynäs, som innehar trafiktillstånd mellan nämnda platser, har på förfrågan av utredningen förklarat sig villigt att vid behov ordna busstrafik mellan Västerhaninge järnvägsstation och Berga-området. Utredningen har därför icke ansett sig behöva räkna med några särskilda åtgärder för att lösa kommunikationsfrågan i samband med en utflyttning av örlogsstationen till Berga.

Remissyttranden.

I remissmyndigheternas utlåtanden föranleder kommunikationsfrågan intet annat uttalande än ett allmänt påpekande från *marinledningen*, att kommunikationerna mellan örlogsbasens olika delar å ena sidan samt bostadsorterna och Stockholm å den andra måste ordnas på ett för personalen ur ekonomiska och andra synpunkter tillfredsställande sätt.

D. Vatten- och elförsörjningen.

Örlogsbasutredningen.

Berga-områdets vattenförsörjning sker för närvarande från en vattentäkt vid Västerhaninge, varifrån vattnet genom en tryckledning föres via Vitså till Berga. Vattentäkten ifråga synes tillräcklig för att tillgodose Berga-anläggningarnas vattenbehov även efter örlogsstationens utflyttning. Genom fortifikationsförvaltningens försorg har åtgärder redan vidtagits för att säkerställa rätten till ökat uttag.

För att kunna uppfordra den ökade vattenmängden måste ytterligare en borrhålbrunn med pumpstation anläggas vid vattentäkten i Västerhaninge. Med hänsyn till vattnets järnhalt avses anläggningen skola förses med avjärningsverk. Däremot behöver den befintliga vattenledningen från Västerhaninge till Berga icke omläggas. En ny vattenreservoar måste dock uppföras vid Berga.

Örlogsstationens förläggande till Berga medför givetvis ökade krav på elförsörjningen. Den befintliga högspänningsservisen måste därför förstärkas.

Kostnaderna beräknas uppgå till 180 000 kronor för *utökningen av vattentäkten* vid Västerhaninge och till 40 000 kronor för *förstärkningen av högspänningsservisen*, eller sammanlagt till 220 000 kronor.

Remissyttranden.

Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen bestyrker att vattenförsörjningen för de utökade anläggningarna vid Berga kan lösas utan svårighet.

Vattenfallsstyrelsen förklarar sig intet ha att erinra mot vad utredningen anfört om krafttillförseln till Berga-anläggningen.

E. Sammanfattning av kostnadsberäkningarna.**Örlogsbasutredningen.**

De här förut angivna kostnaderna för den nya örlogsstationen vid Berga och för vissa anläggningar därstädes för flottans yrkesskolor och marindistriktets förråd har utredningen sammanfört till en tablå, vilken här återgives utom i vad avser de förut omnämnda, nu ej aktuella avdragen för tidigare beslutade byggnader och anläggningar (tablå 3). Utredningen erinrar, att alla kostnader hänför sig till *prisläget sista kvartalet 1950*. En specifikation av kostnaderna är intagen såsom Bil. III i utredningens tryckta betänkande, vartill här torde få hänvisas.

Tablå 3. Sammanställning av kostnaderna för örlogsstationen vid Berga m. m.

Kostnadsberäkningen avser	Kronor	Summa kronor
<i>Örlogsstationen</i>		
Friliggande byggnader och anläggningar	6 250 000	
I berg insprängda anordningar	890 000	
Utvändiga ledningar m. m.	800 000	
Väg- och planeringsarbeten m. m.	160 000	
Tjänstebostäder	1 180 000	
Vatten- och elförsörjning	220 000	9 500 000
<i>Yrkesskolorna m. m.</i>		
Friliggande byggnader och anläggningar	1 070 000	
I berg insprängda anordningar	1 800 000	
Förtöjningspir m. m.	480 000	3 350 000
<i>Marindistriktets förråd</i>		
Friliggande byggnader och anläggningar	130 000	
I berg insprängda anordningar	1 320 000	1 450 000
Totalsumma för Berga-anläggningen		14 300 000

Remissyttranden.

Fortifikationsförvaltningen meddelar, att den standardhöjning, som förvaltningen påyrkat beträffande vissa manskapskaserner, medför en mer-

kostnad i förhållande till utredningens förslag om cirka 2 000 000 kronor enligt prisläget sista kvartalet 1950. Även vissa detaljkompletteringar, som förvaltningen ansett behövliga, medför en viss kostnadsökning, uppskattad till cirka 250 000 kronor. Prisstegringen efter den tidpunkt, till vilken utredningens kostnadsberäkningar hänför sig, beräknas liksom beträffande varvsanläggningen å Muskö till 30 å 35 %.

Departementschefen.

De förutsättningar i fråga om behovet av förläggningslokaler m. m. på vilka örlogsbasutredningen grundat sitt förslag har i vissa avseenden förändrats sedan utredningen avgav sitt betänkande. Sålunda har flottans värnpliktsutbildning enligt beslut av 1952 års riksdag i väsentliga avseenden omlagts. Vidare har chefen för marinen framlagt förslag till ny underbefälsorganisation vid flottan, vilket förslag i annat sammanhang förelagts riksdagen. Även örlogsstationens stabs- och förvaltningsorganisation torde komma att förändras. Det är därför icke möjligt att nu i detalj taga ställning till nybyggnadsprogrammet för örlogsstationen m. m., utan detta torde böra underkastas en översyn med beaktande av numera rådande förhållanden. Vid denna översyn bör undersökas huruvida icke, eventuellt genom bättre utnyttjande av tillgängliga lokalutrymmen inom övriga marindistrikt, en viss begränsning av byggnadsprogrammet kan vinnas. Sedan översynen verkställts, bör frågan ånyo underställas riksdagens prövning.

Ehuru det sålunda icke är möjligt att nu taga slutlig ståndpunkt till byggnadsprogrammet, torde den av Västerhaninge kommun gjorda utfästelsen att bereda bostäder m. m. åt utflyttande personal kunna genom Kungl. Maj:ts försorg godtagas. Några uppgifter om antalet behövliga bostäder kan dock givetvis icke lämnas förrän på ett senare stadium.

Jag finner det tveksamt, om tjänstebostad bör uppföras för stationschefen. I samband med den här förut nämnda detaljgranskningen av byggnadsprogrammet får emellertid även enskildheterna i förslaget om tjänstebostäder närmare bedömas. Tills vidare utgår jag från utredningens förslag som beräkningsgrund.

Behovet av ett särskilt organ för att behandla personalfrågor i samband med utflyttningen är icke så framträdande när det gäller stationen som i fråga om varvet. Att så är förhållandet sammanhänger delvis med att stationens fasta personal är betydligt mindre än varvets. Vidare är avståndet från Berga till Stockholm icke längre än att utflyttningen av personalen i viss utsträckning kan ske successivt, när förhållandena för den enskilde synes lämpliga. I första hand bör därför eftersträvas att lösa uppkommande frågor rörande stationens personal på ordinärt sätt.

Ehuru den förutsatta översynen av byggnadsprogrammet närmast bör föranleda en viss begränsning av detsamma, räknar jag tills vidare med den av utredningen enligt prisläget sista kvartalet 1950 beräknade totalkostnaden för den nya anläggningen vid Berga, 14 300 000 kronor, ökad till 16 500 000 kronor för att möjliggöra högre standard för vissa förläggningslokaler ävensom vissa detaljkompletteringar. Liksom beträffande varvsanläggningen bör vidare en uppräknig av totalkostnaden ske med 35 % på grund av inträffade prisstegringar m. m. Jag räknar alltså med i runt tal 22 500 000 kronor som totalkostnad för den nya Berga-anläggningen enligt nuvarande prisläge. Denna kostnadsram kan dock icke slutligt fastställas med hänsyn till den förut nämnda översynen av förslaget.

V. SÄRSKILDA FRÅGOR.

A. Sjökarteverket.

Örlogsbasutredningen.

Sjökarteverket disponerar å Skeppsholmen förutom ämbetsbyggnaden vissa i berg insprängda utrymmen samt en mindre byggnad, i vilken verkets jordmagnetiska avdelning är inrymd. Mätningarfartygen är vintertid vanligen förlagda till örlogsvarvet i Stockholm, där jämväl mätningståtarna plägar vara upplagda.

Enär sjökarteverket icke tillhör Stockholms örlogsbas, har utredningen icke ansett sig böra ingå på frågan om ämbetsverkets kvarblivande på Skeppsholmen eller bortflyttning därifrån vid blivande omdisponering av holmen, sedan densamma till övervägande delen frigjorts från militära anläggningar. Utredningen förutsätter emellertid, att sjökarteverket tills vidare får disponera ämbetsbyggnaden med tomt och bergsutrymmen ävensom nyssnämnda mindre byggnad.

Genom utflyttningen av örlogsvarvet uppstår behov av annan förläggingsplats för sjökarteverkets flytande materiel. Frågan härom anser utredningen böra upptagas framdeles, då förhållandena bättre kan överblickas. Någon svårighet att tillfredsställande lösa detta spörsmål torde enligt utredningens mening knappast föreligga, helst som plats för såväl fartyg som båtar kommer att finnas vid muskövarvet.

Remissyttranden.

Sjökarteverket förklarar sig icke ha annat att erinra mot utredningens förslag än att Muskö såsom förläggingsplats för verkets fartyg och båtar synes olämplig. Något eget förslag anser sig ämbetsverket icke böra avge, enär en statlig kommitté för närvarande utreder frågan om ett för sjöfarten gemensamt centralt förvaltningsorgan, i vilket bl. a. sjökarteverket

verket kan tänkas ingå. På denna kommitté torde ankomma att till behandling även upptaga frågorna om ämbetslokaler för det ifrågasatta nya förvaltningsorganet och lämplig förläggningsplats för dess fartygsmateriel.

B. Skeppsholms församling.

Örlogsbasutredningen.

Då man måste räkna med att det kommer att dröja avsevärd tid, innan örlogsvarvet och stationen utflyttats från Stockholm och den där tjänstgörande personalen mera allmänt bosatt sig å de nya tjänstgöringsorterna, har utredningen icke ansett sig böra ingå på frågan om Skeppsholms församlings fortsatta tillvaro. Detta spörsmål synes utredningen böra upptagas till prövning först då konsekvenserna i personalhänseende av örlogsbasens utflyttning klarare kan överblickas.

Remissyttranden.

Försvarets civilförvaltning och *kammarkollegiet* förklarar sig dela utredningens uppfattning, att frågan om Skeppsholms församlings fortsatta tillvaro i sinom tid bör särskilt utredas. *Kollegiet* erinrar härvid om att anledning torde föreligga att upptaga till omprövning frågan om det fortsatta bibehållandet av icke-territoriella svenska församlingar i landet över huvud taget.

C. Marinens behov av mark och byggnader å Skeppsholmen m. m. efter örlogsbasens utflyttning.

Örlogsbasutredningen.

Utredningen har övervägt vilka byggnader och markområden å Skeppsholmen, Kastellholmen, Galärvarvet, Djurgårdsstaden och Beckholmen, som vid en utflyttning av örlogsvarvet och stationen alltjämt bör reserveras för marinens behov. Utredningen har härvid utgått från att holmarna m. m. i största möjliga utsträckning bör utnyttjas för andra ändamål och har därför eftersträvat att så långt ske kan frigöra dem från militära anläggningar. Vissa byggnader m. m. behöver emellertid enligt utredningens mening fortfarande stå till marinens förfogande. Här om anför utredningen i huvudsak följande.

Skeppsholmen.

Såsom utredningen tidigare anfört bör chefen för Ostkustens marindistrikt med stab och förvaltningsorgan i fred kvarbli i Stockholm. Såsom ämbetsbyggnad bör marindistriktet härvid förfoga över nuvarande *kasern I* (den strax söder om Skeppsholmsbron belägna 1600-talsbyggnaden) *med erforderligt tomtområde.*

Marindistriktets kameralkontor är för närvarande inrymt i *Långa*

raden nr 4 (del av västra boställshuset). Då kameralkontoret icke synes kunna inrymmas i kasern I, bör detsamma kvarbli i nuvarande byggnad.

Marinen bör vidare bibehållas vid dispositionen av *de i nordvästra delen av Skeppsholmen insprängda skyddsrummen*, vilket emellertid icke innebär, att marinen skall förfoga jämväl över markytan därovanför.

Även efter utflyttning av station och varv kommer behov av viss manskapspersonal i Stockholm att kvarstå för expeditions- och ordonnanstjänst vid marinledningen, marindistriktet och andra militära organ. Den erforderliga manskapsstyrkan kan beräknas till omkring 40 man och utredningen hade från början tänkt sig, att denna styrka skulle kunna förläggas till livgardesskvadronens kasern vid Lidingövägen. Sedan det emellertid visat sig, att plats där icke kunde beredas, har utredningen övervägt andra alternativ samt efter samråd med marinmyndigheterna stannat för att föreslå, att manskapsstyrkan ifråga tillsvidare förläggas och bespisas i *den nuvarande marketenteribyggnaden på Skeppsholmen*. Erforderliga ändringsarbeten för förläggning av ovannämnda manskapsstyrka jämte ett fåtal man ekonomipersonal — tillhoppa högst 45 man — synes bli av relativt ringa omfattning och har kostnadsberäknats till 65 000 kronor.

Utredningen förutsätter, att *nuvarande mässlokaler för officerare och underofficerare i Långa raden nr 8 (del av östra boställshuset)* fortfarande skall få utnyttjas av i Stockholm — vid marinledningen, sjökrigshögskolan, marindistriktet, kommandoexpeditionen o. s. v. — tjänstgörande personal.

Såsom redan angivits förutsättes *sjökarteverket* skola även i fortsättningen disponera *nuvarande byggnader m. m.*

Örlogsstationen förrådshåller för närvarande å Skeppsholmen såsom reserv viss äldre, skrymmande intendenturmateriel — huvudsakligen kaserninventarier — vilken så småningom torde böra kasseras och för vilken nya förrådslokaler därför icke bör anordnas. I den mån dylik materiel i större utsträckning finns kvar och fortfarande avses skola behållas vid tidpunkten för stationens utflyttning bör materielen tills vidare inrymmas i *marindistriktets nuvarande intendenturförråd* (det gamla spannmålsmagasinet å sydvästra Skeppsholmen).

I anslutning till vad utredningen anfört om Skeppsholms församling förutsättes, att *kyrkan* (Carl Johans kyrka) och *prästgården med tillhörande tomtområden* tillsvidare disponeras på samma sätt som hittills.

Utredningen utgår från att nordvästra Skeppsholmen kommer att disponeras på sådant sätt, att där befintligt *salutbatteri* kan bibehållas.

Det må anmärkas, att av de förut omnämnda byggnaderna kasern I, västra och östra boställshusen samt intendenturförrådet är skyddade såsom byggnadsminnesmärken.

Kastellholmen.

Enär kastellet är skyddat såsom byggnadsminnesmärke och torde vara föga användbart för civilt bruk samt jämväl med hänsyn till att å denna byggnad enligt gammal hävd örlogsflaggan hissas, väl synlig från hamnen och inloppet, anser utredningen det lämpligt — särskilt med tanke på utländska örlogsbesök — att *kastellet* fortfarande disponeras av marinen varjämte det därinvid belägna *salutbatteriet* bör kvarbli på nuvarande plats. I övrigt frigöres Kastellholmen helt från marinens anläggningar.

Galärvarvet.

Kyrkogården bör bibehållas såsom för närvarande i fråga om såväl utsträckning som användning. I övrigt avses mark och byggnader å Galärvarvet skola helt frigöras.

Djurgårdsstaden.

Inom Djurgårdsstaden finns för närvarande inga byggnader för varvsdrift eller liknande ändamål, och området synes helt kunna avstås av marinen.

Beckholmen.

Därest det nya örlogsvarvet å Muskö i enlighet med utredningens förslag utrustas med en flytdocka av motsvarande kapacitet som Gustaf V:s docka å Beckholmen, synes denna holme jämte därå befintliga dockor icke längre behöva stå till marinens förfogande.

Remissyttranden.

Utredningens förslag om vilka byggnader och markområden å Skeppsholmen m. m., som alltjämt bör avses för marinens räkning, har som regel icke föranlett erinringar från remissmyndigheterna. I ett par yttranden — av *Stockholms stad* och *statskontoret* — har dock framhållits, att det är önskvärt att ytterligare begränsa det fortsatta militära utnyttjandet av Skeppsholmen.

Erinras må, att — såsom förut refererats — *försvarets civilförvaltning* och *statens organisationsnämnd* ansett marindistriktets ledning böra av organisatoriska skäl utflyttas från huvudstaden i större utsträckning än vad utredningen föreslagit.

Civilförvaltningen framhåller härutöver, att det knappast torde vara ekonomiskt försvarbart att ordna särskild förläggning och utspisning för ett litet antal värnpliktig expeditiionspersonal och ordonnanser å Skeppsholmen. Behovet av dylik personal för i Stockholm kvarvarande organ bör i sinom tid närmare undersökas av organisationsnämnden.

D. Den framtida användningen av de genom utflyttningen disponibla områdena m. m. samt värdet av desamma.

Örlogsbasutredningen.

Från Stockholms örlogsvarv har utredningen inhämtat uppgift om arealen för de av örlogsbasen disponerade områdena i huvudstaden. De uppgivna arealsiffrorna, vilka icke får betraktas såsom exakta, är:

Skeppsholmen	166 250 m ²
Kastellholmen	29 070 »
Galärvarvet	104 241 »
Djurgårdsstaden	49 476 »
Beckholmen	57 000 »

Summa 406 037 m²

Såsom framgår av den under V C här förut lämnade redogörelsen, räknar utredningen med att nämnda områden jämte byggnader, med undantag allenast för ett mindre antal byggnader eller delar av sådana å Skepps- och Kastellholmarna samt för kyrkogården å Galärvarvet, skall vid utflyttningen av örlogsvarvet och stationen avstås av marinen för andra ändamål.

Vid behandlingen av frågan om den framtida användningen av de sålunda disponibla områdena med därå befintliga byggnader och anläggningar har utredningen utgått från att det icke ålegat utredningen att framlägga något fullständigt förslag rörande den blivande användningen av områdena utan att utredningen hade att befatta sig med denna fråga endast i den mån delar av områdena även efter utflyttningen behöfve disponeras för marinens räkning eller det eljest av särskilda orsaker ansågs påkallat, att utredningen tog ställning till frågan. Utöver klarläggandet av frågan om vilka byggnader och markområden, som även i fortsättningen bör avses för marinens räkning, har utredningen därför inskränkt sig till att påpeka önskvärdheten ur statsfinansiell synpunkt av att en del av utgifterna för den nya örlogsbasen motsvaras av inkomster genom försäljning av mark, som till följd av utflyttningen frigjorts, samt till att göra vissa allmänna uttalanden i anslutning härtill. Utredningen anför härvid i huvudsak följande.

Beträffande Skepps- och Kastellholmarna ansluter sig utredningen helt till det i direktiven återgivna uttalandet av 1945 års markkommission, enligt vilket stora delar av områdena bör anordnas såsom allmänna parker, något som icke utesluter att man, med bevarande av byggnader av historiskt värde, utnyttjar områdena för en måttlig och efter parknatur anpassad bebyggelse med offentliga byggnader. Någon försäljning bör alltså här icke komma ifråga. Däremot anser utredningen böra övervägas, om icke Galärvarvet — utom kyrkogården — Djurgårdsstaden och Beckholmen kan helt eller delvis avyttras. Härvid skulle Galärvarvet kunna avses för bostadsbebyggelse och de delar av Djurgårdsstaden, som icke är av kulturhistoriskt värde, kunna utnyttjas för uppförande av bostadshus eller — såsom för närvarande (Gröna Lunds tivoli) — för nöjesanläggningar. Vad Beckholmen angår representerar dockorna därstädes så stora värden, att holmen även i fortsättningen bör avses för varvsindustri i den mån icke delar av holmen nödvändigtvis måste användas för en eventuell blivande Österbro.

Utredningen framhåller i detta sammanhang, att frågorna om utflyttningen och försäljningen icke bör sammankopplas på så sätt, att en del av investeringarna i den nya anläggningen direkt skulle finansieras med inflytande försäljningsmedel. En sådan sammankoppling synes av olika skäl mindre lämplig, bl. a. därför att kronans förhandlingsläge skulle försämrast, om försäljningen behöfve ske till en viss tidpunkt. Utredningen anser därför, att medel för den nya anläggningen bör

anvisas i vanlig ordning och att de försäljningsmedel, som inflyter, bör över vederbörande kapitalfond tillföras riksstaten.

Då frågan om användningen av de genom örlogsbasens utflyttning frigjorda områdena i huvudstaden icke avsetts skola lösas i samband med utflyttningsfrågans behandling, har utredningen beträffande områdenas värde ansett sig endast ha att klargöra storleksordningen av det saluvärde, som områdena kan anses representera. Utredningen har icke ansett det erforderligt att föranstalta om en kostsam expertvärdering för att åstadkomma en sådan uppskattning. I stället har utredningen efter samråd med djurgårdsnämnden verkställt en allmän bedömning av värdet på grundval av tidigare värderingar, gällande taxerings- och bokföringsvärden för markområdena med därå befintliga byggnader och anläggningar samt en allmän kännedom om fastighetsvärdena i huvudstaden. Utredningen har därvid kommit till den uppfattningen, att de områden av Skeppsholmen, Kastellholmen, Galärvarvet, Djurgårdsstaden och Beckholmen, vilka skulle frigöras genom utflyttning av örlogsvarvet och örlogsstationen m. m., jämte därå befintliga, för fortsatt marint bruk icke avsedda byggnader och anläggningar representerar ett värde av storleksordningen 50 000 000 kronor enligt prisläget sista kvartalet 1950. Det synes utredningen, att av angivna värde drygt hälften belöper på de områden — Galärvarvet, Djurgårdsstaden och Beckholmen — vilka utredningen ifrågasatt kunna helt eller delvis avyttras.

Härtill kommer värdet av de i Lidingö stad belägna Fjäderholmarna, vilka även skulle frigöras genom örlogsbasens utflyttning och vilka har en areal av cirka 90 000 m².

För närmare kännedom om de överväganden, som ligger till grund för utredningens uppskattning av värdet av de frigjorda områdena, torde få hänvisas till utredningens betänkande.

Remissyttranden.

Frågan om den framtida användningen av de genom örlogsbasens utflyttning frigjorda områdena har berörts i åtskilliga remissyttranden. Flera myndigheter, nämligen riksmarskalksämberet, fortifikationsförvaltningen, byggnadsstyrelsen, djurgårdsnämnden och kammarkollegiet, framhåller behovet av en särskild utredning rörande detta spörsmål och därmed förknippade problem. I anslutning härtill förklarar vissa myndigheter, bland dem byggnadsstyrelsen och djurgårdsnämnden, att de i likhet med örlogsbasutredningen i princip delar de synpunkter, som 1945 års markkommission framfört rörande användningen av Skepps- och Kastellholmarna. Även mera specificerade förslag rörande användningen av olika områden framföres liksom också vissa synpunkter rörande omfatt-

ningen av den erforderliga utredningen. Ur de olika uttalandena må återgivas följande.

Riksmarskalksämberet konstaterar, att Galärvarvsområdet ursprungligen utgjort en del av Kungl. Djurgården och på 1700-talet upplåtits för marint bruk. Ämbetet anser, att Galärvarvsområdet alltjämt omfattas av den regalrätt, som gäller till Djurgården. Området ifråga bör enligt ämbetets mening efter örlogsbasens flyttning bevaras såsom park fritt från bebyggelse och ställas under djurgårdsförvaltningens vård. För annan användning erfordras medgivande av Hans Maj:t Konungen personligen. De områden, som vid blivande särskild undersökning befinnes skola återföras under djurgårdsförvaltningens vård, bör återställas i så vitt möjligt ursprungligt skick genom försorg av vederbörande militära förvaltningsmyndighet.

Fortifikationsförvaltningen anser, att åtskilliga lokalbehov för försvar med fördel kan tillgodoses genom att taga i anspråk vid utflyttningen ledigblivande byggnader särskilt å Skeppsholmen. Förvaltningen anför härom.

Det har uppstått svårigheter att i kasernerna vid Lidingövägen, vilka tidigare disponerades av Livregementet till häst, inrymma såväl Livgardeskvadronen och Stockholms stabskompani som IV. militärbefälsstaben, Stockholms försvarsområdesstab m. m. Vid en blivande utredning rörande den framtida användningen av byggnaderna å Skeppsholmen synes jämväl böra undersökas, om icke något av nyssnämnda organ skulle kunna överflyttas dit. Vidare har som följd av utflyttningen från Stockholms centrala delar av huvudstadens garnison uppstått behov av ett centralt beläget permittenthotell. Detta behov torde öka, om även örlogsbasen utflyttas. Ett sådant permittenthotell synes lämpligen kunna ordnas å Skeppsholmen. Även vissa frivilliga försvarsorganisationer torde med fördel kunna beredas lokaler i ledigblivande byggnader därstädes.

Byggnadsstyrelsen framhåller, att styrelsen i en generalplan för tillgodoseendet av statens framtida lokalbehov räknat med att Skeppsholmen lämpligen skulle kunna utnyttjas främst för olika kulturella institutioner. Den i sådant avseende mest aktuella frågan gäller vissa lokaler för konsthögskolan. Styrelsen erinrar även, utan att på nuvarande stadium ingå på själva sakfrågan, om i olika sammanhang framförda förslag att till Skeppsholmen förlägga vissa muséer, bl. a. det av nationalmuseumutredningen föreslagna muséet för modern konst.

Statskontoret erinrar om de exceptionellt höga markvärden det här är fråga om och finner det angeläget, att statsverket genom exploatering i viss omfattning även av mark å Skeppsholmen, i första hand av det för örlogsvärvet nu utnyttjade området, söker tillgodogöra sig dessa värden.

Djurgårdsnämnden föreslår att, sedan beslut fattats angående utflyttningen, en utredning omedelbart igångsättes för att undersöka den mång-

fald frågor, som måste klarläggas innan slutlig ställning kan tagas rörande spörsmålet om berörda områdens framtida användning. Nämnden anför härom i huvudsak följande.

Undersökningen bör bl. a. avse den utsträckning, i vilken områdena bör bevaras såsom parker och planteringar eller användas för bebyggelse med statliga ämbetshus eller institutionsbyggnader eller eventuellt till någon del användas för bostadsbebyggelse. I fråga om befintliga byggnader bör efter undersökning utrönas, vilka som ur kulturhistorisk eller praktisk synpunkt bör bevaras och vilka som bör rivras och bortföras. Även vissa rättsliga frågor torde tarva undersökning. Givetvis är Stockholms stad nära berört av en dylik utredning angående områdenas användning.

Utredningen torde böra åsyfta en ingående planläggning av användningen i fråga om områdena, varvid i erforderliga delar förslag bör vara uppgjorda till stadsplaner och till eventuella därav eller eljest påkallade avtal med Stockholms stad.

Kammarkollegiet framhåller bl. a., att, i den mån Skepps- och Kastellholmarna kommer att hållas öppna såsom park eller annan allmän plats, Stockholms stad lärer böra åtaga sig kostnaderna för vård, underhåll, renhållning, belysning m. m. dylikt av de öppethållna delarna av holmarna jämte tillfartsbroar — allt i anslutning till vad som gäller för vissa andra kronan tillhörande platser i huvudstaden. Kollegiet förutsätter att förhandlingar härom inledes med staden snarast möjligt, sedan principbeslut fattats om örlogsbasens utflyttning.

Stockholms stadsfullmäktige åberopar ett av *borgarrådsberedningen* gjort uttalande, vari bl. a. framhålles angelägenheten av att samråd i hithörande spörsmål kommer till stånd mellan kronan och staden.

Örlogsbasutredningens uppfattning, att frågorna om utflyttningen och om försäljning av mark, som därigenom blir disponibel, icke bör sammankopplas på sådant sätt, att en del av investeringarna i den nya anläggningen direkt skall finansieras med inflytande försäljningsmedel, delas av *riksräkenskapsverket*, *kammarkollegiet* och *djurgårdsnämnden*.

Den av utredningen verkställda uppskattningen av storleksordningen av områdenas värde har icke föranlett någon erinran från remissmyndigheternas sida.

E. Hårsfjärdens örlogsdepå och Fjäderholmarna.

Örlogsbasutredningen.

1. Örlogsdepån.

I sitt betänkande lämnar utredningen vissa faktiska uppgifter om Hårsfjärdens örlogsdepå. Av dessa uppgifter må här återgivas följande.

Hårsfjärdens örlogsdepå har sina anläggningar huvudsakligen förlagda till ön Märsgarn, belägen sydost om Hårsfjärden på ett avstånd från Berga-områdets strand av omkring 2 kilometer.

Till örlogsdepån hör i övrigt det s. k. torpedbåtslaget å Gålö, sporthallen m. fl. byggnader vid Vitså ävensom anläggningar av olika slag å kringliggande öar, bl. a. målverkstaden samt idrottsplatsen å Vitsgarn.

Depåns huvuduppgift är att vara ett serviceorgan för kustflottan och andra fartygsförband, som angör Hårsfjärden, genom att tillhandahålla målanordningar för skjutningar, effektuera beställningar å sjötransporter m. m., tillhandahålla förläggning och förplägnad åt tillfälligt ilandflyttad personal från fartyg, tillhandagå med sjukvård och tandvård m. m.

Å Märsgarn finns expeditionslokaler för depåchefen m. fl., förläggningsutrymmen för ett 80-tal officerare och underofficerare, omkring 240 manskap samt viss civil personal, förplägnadsmöjligheter för ett 30-tal officerare, 45 underofficerare och omkring 700 manskap, marketenteri samt sjukstuga och tandpoliklinik. Vidare finns vakt- och arrestlokaler, biograflokal, förrådsbyggnader, båtskjul samt kajer och bryggor m. m.

Utredningen har, efter samråd med marinmyndigheterna, övervägt hur med Hårsfjärdens örlogsdepå bör förfaras, om varvet utflyttas till Muskö och stationen till Berga. Därest sådan utflyttning kommer till stånd, finns enligt utredningens mening intet skäl att i omedelbar närhet av varv och station bibehålla en sådan fristående organisation som örlogsdepån, där verksamheten alltid blir förhållandevis kostnadskrävande. Örlogsdepån bör alltså upphöra såsom sådan och uppdelas på varv, station och marin-distrikt. Utredningen föreslår sålunda,

att de i depån nu ingående verkstäderna nedlägges och verksamheten överflyttas till varvsanläggningen å Muskö, med undantag möjligen för målverkstaden, som lämpligen synes kunna bibehållas vid Märsgarnsviken som serviceorgan åt sjöstyrkor och fartyg för enklare arbeten med mål-materielen,

att förrådshållningen å Märsgarn av intendenturmateriel nedbringas till minsta möjliga,

att den sjukvårdande verksamheten och tandpolikliniken överflyttas till det nya sjukhuset vid Berga,

att förläggningslokaler och förplägnadsanstalter tillföres örlogsstationen för att disponeras vid toppbelastningar eller eljest vid behov ställas till förfogande för sjöstyrkor eller fartyg,

att övriga byggnader och anläggningar användes i den utsträckning, som visar sig erforderlig, men eljest bibehålles såsom reserv, samt

att transportorganisationen (båtcentralen) överflyttas till örlogsstationen och båtarna förlägges till den föreslagna förtöjningspiren vid Berga.

2. Fjäderholmarna.

De i Lidingö stad inom östligaste delen av Lilla Värtan belägna Fjäderholmarna utgöres av en grupp om fyra öar med en sammanlagd markyta av cirka 90 000 m². Holmarna äges av staten och disponeras av marinen (örlogsvarvet), som där har vissa verkstäder och förråd m. m. Vid en

av öarna finns även en av marinförvaltningen omhändertahvd avmagnetiseringsstation för fartyg.

Utredningen föreslår, att samtliga verkstäder och förråd m. m. med undantag för avmagnetiseringsstationen — som huvudsakligen användes av handelsflottan — utflyttas till Muskö Sköldudde, där bergsutrymmen beräknats för dem. Sitt förslag motiverar utredningen i huvudsak sålunda.

Fjäderholmarna ligger alltför långt indragna i skärgården för att vara någon lämplig upplagsplats för vissa flottans förråd i krigstid. Därest varv och station utflyttas till Hårsfjärdsområdet bortfaller även de fredsmässiga fördelarna med verkstädernas och förrådens placering på Fjäderholmarna. Ett bibehållande av ifrågavarande anläggningar skulle antingen nödvändiggöra för fartygen att gå in den långa vägen till Fjäderholmarna uteslutande för att avlämna eller komplettera förråd eller ock föranleda dyrbara transporter mellan Fjäderholmarna och platser långt ut i skärgården. Härtill kommer behovet av tillsyns- och vaktpersonal. Icke obetydliga besparingar vinnes sålunda ur driftssynpunkt genom att Fjäderholmarnas anläggningar samtidigt med varvet utflyttas till Muskö, varigenom verkstäderna och förråden även får fullgott bergskydd.

Remissyttrandet.

De av utredningen framlagda förslagen rörande Hårsfjärdens örlogsdepå och Fjäderholmarna har icke föranlett några särskilda uttalanden av remissmyndigheterna.

Departementschefen.

Jag förutsätter liksom örlogsbasutredningen att sjökarteverket tills vidare får disponera sina nuvarande lokaler å Skeppsholmen. Övriga här aktuella frågor, som berör verket, synes icke påkalla något ställnings-tagande förrän resultatet av den pågående utredningen rörande vissa administrativa organisationsfrågor på sjöfartens område föreligger.

Först när utflyttningen av örlogsbasen genomförts, torde tiden vara inne att till övervägande upptaga frågan om Skeppsholms församlings framtida öde.

Såsom tidigare anförts är jag icke nu beredd att taga ställning till frågan om marindistriktschefen med stab och förvaltningsorgan bör kvarbli i Stockholm, när örlogsbasen i övrigt flyttas därifrån. Detta medför att jag icke heller kan nu taga slutlig ställning till frågan om marinens framtida utrymmesbehov å Skepps- och Kastellholmarna. I avvaktan på resultatet av de fortsatta övervägandena räknar jag emellertid med att lokaler och markområden å holmarna tillsvidare reserveras för marinens räkning i den omfattning, som utredningen föreslagit.

Genom örlogsbasens utflyttning frigöres betydande områden av den värdefullaste marken i landet. Några beslut om den framtida användningen av dessa områden med därå befintliga byggnader och anläggningar bör icke fattas, innan en grundlig och allsidig utredning verkställts rörande

de olika synpunkter, som bör beaktas vid omdispositionen. En sådan utredning, som även kan bli förenad med förhandlingar med Stockholms stad och andra intressenter, bör igångsättas så snart beslut om örlogsbasens utflyttning fattats. Vid utredningsarbetet bör beaktas att starka skäl talar mot försäljning av ifrågavarande markområden, vilka torde böra i huvudsak reserveras för statliga och kulturella ändamål.

Jag ansluter mig till örlogsbasutredningens uppfattning, att finansieringen av örlogsbasens utflyttning icke bör sammankopplas med en eventuell försäljning av delar av de genom utflyttningen disponibla områdena.

Vad utredningen föreslagit rörande Hårsfjärdens örlogsdepå och Fjäderholmarna föranleder ingen erinran från min sida.

VI. BYGGNADSARBETENAS UTFÖRANDE, ÅRLIGA ANSLAG.

A. Örlogsvarvet m. m.

Örlogsbasutredningen.

Den nya varvsanläggningen bör enligt utredningens mening komma till utförande utan dröjsmål med hänsyn till anläggningens betydelse för landets försvarsberedskap och med tanke på det osäkra utrikespolitiska läget. Utbyggnadstiden bör därför icke bli längre än som är nödvändigt för att arbetena skall kunna bedrivas på ett ur teknisk och ekonomisk synpunkt lämpligt sätt. Denna tid har utredningen uppskattat till 8 år.

Beträffande tidsföljden för arbetenas utförande anger utredningen, att därvidlag bör iakttagas bl. a.,

att sprängningsarbetena så bedrives, att de utsprängda stenmassorna kan på ett ekonomiskt tillfredsställande sätt utnyttjas såsom fyllnadsmaterial vid byggandet av kajer, pirar, kajplaner, landsväg till fastlandet samt övriga vägar m. m.,

att kaserner, marketenteri och andra byggnader, som under utbyggnadstiden kan användas för förläggning och bespisning av arbetare och arbetsledare, iordningställes snarast samt

att landsvägsförbindelsen med fastlandet utan dröjsmål ordnas i syfte att förenkla och förbilliga personal- och materialtransporterna till varvsbygget samt att underlätta successivt färdigställande av vissa av de för varvspersonalen avsedda bostäderna i Nynäshamn och Ösmo, vilka bostäder under utbyggnadstiden kunde uthyras till arbetare, sysselsatta med utförandet av anläggningen.

Utredningen anser, att arbetet med den nya varvsanläggningens utbyggande blir av sådan storleksordning, att detsamma — i likhet med vad som skett beträffande vissa andra omfattande statliga byggnadsarbeten — torde böra ledas av en särskild byggnadskommitté, som direkt underställes Kungl. Maj:t.

Angående de beräknade kostnadernas fördelning på årliga anslag anför utredningen i huvudsak följande.

Utredningen har undersökt, hur de enligt prisläget sista kvartalet 1950 beräknade anslag om tillhoppa 189 000 000 kronor, som erfordras för utbyggnaden av anläggningen å Muskö, bör fördelas på de 8 utbyggnadsåren. Därvid har utredningen funnit, att i stort sett följande årsanslag bör anvisas: 1:a året 8 300 000 kronor, ett vart av 2:a—6:e åren 30 000 000 kronor samt vartdera 7:e och 8:e året 15 350 000 kronor. Det har härvid förutsatts, att första året huvudsakligen skulle åtgå för detaljplaneringar och att arbetena på platsen i full utsträckning skulle igångsättas andra året. I anslaget för första året ingår även erforderliga medel för markförvärv.

Remissyttrandet.

I vissa remissyttrandet understrykes angelägenheten av att den planerade varvsanläggningen snarast kommer till utförande. En särskild byggnadskommitté för att omhändera arbetet anser överbefälhavaren, marinledningen och fortifikationsförvaltningen icke erforderlig. Det framhålles att byggnadskvoten för försvaret måste ökas, när arbetet skall utföras. Arbetsmarknadsstyrelsen och bostadsstyrelsen uppehåller sig vid de svårigheter, som kan möta, när det gäller att skaffa arbetskraft för anläggningsarbetenas genomförande. Ur yttrandena må återgivas följande.

Överbefälhavaren anser flyttningen av örlogsbasen vara av hög angelägenhetsgrad. En betingelse för arbetenas rationella bedrivande är, att de erforderliga väganläggningarna påbörjas utan dröjsmål liksom att erforderliga bostäder anskaffas åt den personal, som kommer att anställas för anläggningarnas utförande. Förslaget om en särskild byggnadskommitté för arbetets genomförande kan icke tillstyrkas. En sådan kommitté måste under alla förhållanden i stor del av sin verksamhet hämta underlag från fortifikationsförvaltningen. Den långa utbyggnadstid, varom här är fråga, torde också medföra en mycket ojämn belastning för kommittén. Ledningen för anläggandet av muskövarvet bör därför i vanlig ordning åläggas fortifikationsförvaltningen. Självfallet måste för arbetets genomförande försvarets byggnadskvot ökas.

Marinledningen framför liknande synpunkter.

Även *fortifikationsförvaltningen* anser, att det ur beredskapssynpunkt är av stor betydelse att den nya, i berg insprängda, varvsanläggningen kommer till stånd så snart som möjligt. För en utflyttning utan dröjsmål talar också den omständigheten, att det eljest torde bli ofrånkomligt att nödortfittigt renovera de å Skeppsholmen befintliga anläggningarna, vilket drager avsevärda kostnader. Att iordningställa den nya varvsanläggningen på 8 år synes ur teknisk synpunkt möjligt endast under förutsättning, att inga svårigheter möter att skaffa erforderlig arbetskraft och byggnadsmateriel. Något behov av en särskild byggnadskommitté med uppdrag att handha arbetet att bygga den nya varvsanläggningen synes icke föreligga, utan arbetet bör anförtros förvaltningen. Därvid förutsättes, att erforderliga personalförstärkningar och tillfälliga organisationsförändringar inom ämbetsverket får vidtagas.

Arbetsmarknadsstyrelsen framhåller, att arbetsstyrkan i ett inledande skede av anläggningsarbetena å Muskö icke torde behöva vara alltför betydande utan röra sig om uppskattningsvis ett par hundra man huvudsakligen för väg- och brobyggnader samt andra arbeten av förberedande karaktär. Är man beredd att taga konsekvenserna av att undandraga angränsande områden samt stockholmsdistriktet denna arbetskraft, torde utförandet av arbetena icke vålla alltför stora svårigheter ur arbetskraftssynpunkt i detta inledande skede. Vid den tidpunkt, då arbetena bedrivs i full utsträckning, torde — vid en utbyggnadstid av 8 år — i genomsnitt erfordras 800 å 900 byggnads- och anläggningsarbetare på Muskö m. m. samt 200 arbetare för bostäderna på fastlandet. Skulle det allmänna arbetsmarknadsläget då vara väsentligt ändrat med en mattare konjunktur än den vid tiden för remissyttrandets avgivande (januari 1952) rådande, torde rekryteringen av den ifrågavarande arbetskraften kunna genomföras, möjligen med reservation för vissa yrkeskategorier. Skulle däremot arbetsmarknadsläget vara i huvudsak oförändrat, torde utbyggnadsprogrammet icke låta sig genomföras utan väsentliga inskränkningar i annan byggnads- och anläggningsverksamhet. Av synnerlig betydelse för arbetskraftsrekryteringen till de planerade anläggningsarbetena är arbetarnas bostadsfråga. Beträffande denna fråga torde det vara önskvärt att överväga även andra lösningar än dem som utredningen antytt.

Bostadsstyrelsen uttalar i sitt — likaledes i januari 1952 avgivna — yttrande, att det med hänsyn till bostadsbyggandets förutsättningar inom stockholmsregionen synes vara önskvärt att — om detta icke visar sig omöjligt ur andra synpunkter — uppskjuta den föreslagna och såvitt bostadsstyrelsen kan bedöma lämpliga utflyttningen till en tidsperiod med mindre ansträngd byggnadsmarknad.

B. Örlogsstationen m. m.

Örlogsbasutredningen.

Den nya örlogsstationen å Berga jämte övriga föreslagna anläggningar därstädes kan enligt utredningens mening lämpligen utbyggas på 4 år. När anläggningen färdigställd, utflyttas de delar av nuvarande örlogsstationen, vilka skall ingå i Berga-anläggningen. De delar av den nuvarande stationen, vilka på grund av sin nära samhörighet med örlogsvarvet föreslagits skola utflyttas till Muskö och införlivas med varvet därstädes, måste kvarbli i Stockholm till dess varvet överflyttas till sin nya anläggning. Dessa delar av stationen bör, om anläggningen å Berga först blir färdigställd, redan i Stockholm underställas varvschefen.

Utredningen föreslår att ledningen av arbetena å Berga uppdrages åt fortifikationsförvaltningen och anför härom.

Av omständigheter, som är av betydelse för bedömandet av frågan, hur ledningen av arbetena med stationsanläggningen m. m. å Berga bör ordnas, må till en början framhållas, att de befintliga kommunikationerna mellan Berga och Muskö är sådana, att någon mera intim samordning av de direkta arbetena på dessa båda platser knappast kan ifrågakomma. Vidare må erinras, att arbetena å Muskö avser uppbyggandet av en ny anläggning, medan det å Berga närmast gäller att utvidga och komplettera ett befintligt etablissemang. Vid sådant förhållande synes det utredningen lämpligast, att ledningen av arbetena å Berga anförtros den centrala förvaltningsmyndighet, under vilken den befintliga anläggningen hör, nämligen fortifikationsförvaltningen.

Den av utredningen beräknade totalkostnaden för Berga-anläggningen bör fördelas på årliga anslag så, att för första året ställes till förfogande 500 000 kronor, medan återstoden jämnt fördelas på de följande 3 åren.

Remissyttrandet.

Arbetsmarknadsstyrelsen anger, att i Västerhaninge och andra kommuner i angränsande delar av stockholmsområdet torde finnas bosatta ungefär så många byggnadsarbetare, som behövs för arbetena med den nya örlogsstationen och med de bostadsbyggen, som sammanhänger med stationens utflyttning. Ett genomförande av dessa arbeten skulle alltså icke i och för sig behöva medföra någon mera omfattande nyinflyttning av byggnadsarbetare till orten. Emellertid skulle en så omfattande byggnadsverksamhet på denna plats medföra, att ifrågavarande byggnadsarbetskraft undandrog storstockholmsområdet, där redan vid tiden för remissyttrandets avgivande knapphet på byggnadsarbetare var rådande.

Departementschefen.

Såsom jag redan framhållit är den nuvarande varvsanläggningen i Stockholm känslig för krigshandlingar. Med den spänning, som råder i världen, är det då angeläget att den nya skyddade varvsanläggningen å Muskö färdigställs så snart omständigheterna medger. Emellertid är detta företag så kostnads- och arbetskrävande, att det måste inpassas i ett större sammanhang. Den konjunkturförändring, som inträtt sedan örlogsbasutredningen slutförde sitt arbete och remissyttrandena avgavs, har ändrat arbetsmarknadsläget i en för nämnda företags igångsättande gynnsam riktning. Trots detta räknar jag icke med att musköanläggningen kan färdigställas på kortare tid än 10 å 15 år såframt icke exceptionella omständigheter skulle nödvändiggöra en forcering.

Muskövarvet blir till huvudsaklig del en bergrumsanläggning. De mest omfattande statliga arbetena av liknande art — bortsett från kraftverksbyggena — omhänderhas nu av fortifikationsförvaltningen. Skulle man tillsätta en fristående kommitté för att handha utförandet av musköanläggningen, har man att räkna med antingen att fortifikationsförvaltningen

måste i åtskilliga hänseenden biträda nämnda kommitté eller ock att dragkamp om personalen skulle uppstå mellan ämbetsverket och kommittén. Jag anser det under sådana förhållanden lämpligast, att fortifikationsförvaltningen får svara för utförandet även av musköanläggningen, och förutsätter, att härav betingade tillfälliga organisationsförändringar inom ämbetsverket får beslutas av Kungl. Maj:t. Emellertid må man icke bortse från att det här gäller en anläggning av helt annan storleksordning än dem som vanligen utföres. Vidare är att beakta, att för varvets utflyttning krävs en rad andra åtgärder än genomförandet av byggnadsarbetena å Muskö. Sålunda skall bostäder anskaffas genom vederbörande kommuners försorg, personaltransporterna skall ordnas, varvets maskinpark och transportmateriel skall kompletteras o. s. v. En nära samordning mellan de olika åtgärderna erfordras för att resultatet skall bli tillfredsställande. Därför bör fortifikationsförvaltningen biträdas av en särskild kommitté, som har att deltaga i planläggningen av byggnadsåtgärderna och följa arbetets utförande, svara för kontakten med de berörda kommunerna och samordna de åtgärder, som ankommer på olika statliga organ.

I det planerade varvet skall ingå vissa anläggningar som redan beslutats av riksdagen. Jag räknar icke med att under nästa budgetår skall igångsättas andra arbeten än sådana som ingår i det redan beslutade byggnadsprogrammet. Någon ytterligare medelsanvisning för arbeten på platsen erfordras således icke för nästa budgetår. Kostnaderna för erforderlig förplanering av varvsanläggningen torde, i den mån de ej kan rymmas inom fortifikationsförvaltningens ordinarie anslag, få i mån av tillgång bestridas från de medel som anvisats för de redan beslutade anläggningarna.

Den fortsatta utbyggnadstakten blir beroende av ett flertal faktorer som icke nu kan överblickas. Det är därför icke möjligt att nu angiva storleken av de årliga anslag som erfordras under utbyggnadstiden. Om anläggningen skulle kunna färdigställas på 10 år — vilket knappast synes sannolikt — skulle det genomsnittliga medelsbehovet per år uppgå till omkring 25 miljoner kronor. Om utbyggnadstiden skulle komma att förlängas till 15 år, nedgår det årliga medelsbehovet till icke fullt 17 miljoner kronor. Det bör ankomma på fortifikationsförvaltningen i samråd med marinledningen och förenämnda kommitté att uppgöra en plan för anläggningsarbetenas bedrivande och på grundval därav framlägga förslag om hur årsanslagen bör beräknas för att arbetena skall kunna utföras på ett ur teknisk och ekonomisk synpunkt lämpligt sätt.

I den beräknade totalkostnaden ingår icke blott medel för investeringsarbeten utan även kostnader, som skall bestridas från driftbudgetanslag. Fördelningen mellan dessa båda huvudkategorier framgår i stora drag av den här förut lämnade redogörelsen. Detaljuppdelningen får göras i sam-

band med medelsäskandena för de olika ändamålen. Av kostnaderna för investeringsarbeten hänför sig största delen till bergrumsanläggningar. Betydande belopp belöper emellertid på kaserner, tjänstebostäder och andra friliggande byggnader och anläggningar. Örlogsbasutredningen har icke berört frågan, hur investeringsanslagen med hänsyn härtill bör fördelas mellan marinens och befästningars delfonder av försvarets fastighetsfond. Denna fråga bör klarläggas av fortifikationsförvaltningen.

Beträffande den nya örlogsstationen m. m. har jag redan angivit, att vissa förändringar inträffat rörande det underlag, på vilket örlogsbasutredningen grundat sina beräkningar, och att därför en viss översyn av förslaget är påkallad. Någon medelsanvisning bör icke ifrågakomma, innan denna översyn verkställts. Vid översynen bör även frågorna om lämplig utbyggnadstid och om erforderlig samordning av varvets och stationens flyttning beaktas.

Jag delar utredningens uppfattning, att arbetet med anläggningarna å Berga bör i vanlig ordning omhänderhas av fortifikationsförvaltningen.

VII. DEPARTEMENTSCHEFENS HEMSTÄLLAN.

Under återopande av vad i det föregående anförts hemställer jag, att Kungl. Maj:t måtte föreslå riksdagen besluta,

att Stockholms örlogsbas skall flyttas till Stockholms södra skärgård i huvudsaklig överensstämmelse med de riktlinjer, som i det föregående angivits.

Med bifall till denna av statsrådets övriga ledamöter biträdda hemställen förordnar Hans Maj:t Konungen, att till riksdagen skall avlätas proposition av den lydelse bilaga till detta protokoll utvisar.

Ur protokollet:

Sven Fischier.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING.

	Sid.
I. Inledning	2
II. Bör Stockholms örlogsbas utflyttas och i så fall vart?	8
A. Allmänna synpunkter på utflyttningsfrågan	8
B. Valet av plats för en utflyttad örlogsbas	12
<i>Departementschefen</i>	20
III. Örlogsvarvet å Muskö m. m.	22
A. Varvsanläggningen m. m.	22
B. Markfrågan	34
C. Bostadsfrågan	35
D. Kommunikationsfrågan	39
E. Vatten- och elförsörjningen	44
F. Driftskalkylerna	44
G. Utflyttningens verkställande och flyttningskostnaderna	47
H. Sammanfattning av kostnadsberäkningarna	48
<i>Departementschefen</i>	49
IV. Örlogsstationen vid Berga m. m.	52
A. Stationsanläggningen m. m.	52
B. Bostadsfrågan	59
C. Kommunikationsfrågan	62
D. Vatten- och elförsörjningen	62
E. Sammanfattning av kostnadsberäkningarna	63
<i>Departementschefen</i>	64
V. Särskilda frågor	65
A. Sjökarteverket	65
B. Skeppsholms församling	66
C. Marinens behov av mark och byggnader å Skeppsholmen m. m. efter örlogsbasens utflyttning	66
D. Den framtida användningen av de genom utflyttningen disponibla områdena m. m. samt värdet av desamma	68
E. Hårsfjärdens örlogsdepå och Fjäderholmarna	72
<i>Departementschefen</i>	74
VI. Byggnadsarbetenas utförande, årliga anslag	75
A. Örlogsvarvet m. m.	75
B. Örlogsstationen m. m.	77
<i>Departementschefen</i>	78
VII. Departementschefens hemställen	80